

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

СПОМЕНИК

СХХИИ

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

1

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

ОСТАВЕ КОЈЕ САДРЖЕ СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ
ИЗ ПЕРИОДА ДО 1371. ГОДИНЕ

БЕОГРАД

1981

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

ОСТАВЕ КОЈЕ САДРЖЕ СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ ИЗ ПЕРИОДА ДО 1371. ГОДИНЕ

Изучавајући све досад објављене оставе српског средњовековног новца, примерке новца из таквих остава, као и садржај необјављених остава, утврдили смо да се међу њима налази:

- 1) 30 остава новца у којима се појављује од српског средњовековног новца само новац периода краљевства (од тога је српски новац у остави опредељен у 14 случајева, а ако узмемо у обзир и четврту групу остава, онда видимо да се српски средњовековни новац периода краљевства појављује у 33 оставе новца; од тога је српски новац опредељен у 17 случајева).
- 2) 14 остава новца у којима се појављује од српског средњовековног новца само новац периода краљевства и царства (од тога је српски новац опредељен у 10 случајева).
- 3) 17 остава новца које садрже од српског средњовековног новца само новац периода царства или у којима се поред каснијег новца појављују и бројни примерци новца периода царства (од тога је српски новац опредељен у 15 случајева).
- 4) 8 накнадно узетих остава у којима се појављује српски средњовековни новац (од тога је српски новац опредељен у два случаја — код остава које долазе у прву групу).

Из горњег прегледа видимо да се српски средњовековни новац периода краљевства и царства досад појавио у 69 досад нађених остава новца, о којима имамо бар неке минималне податке, обухватајући при том и оставе новца чији је садржај, у погледу српског новца, у потпуности или делимично утврђен. Од тога је 39 остава хронолошки груписано у Табелама I—IV, као и оставе новца чији је стварни садржај остао непознат услед одсуства одговарајућих студијских информација (24 оставе, груписане у Табели V).

Напомињемо да смо, у току овакве обраде, оставе са територија које нису биле у саставу средњовековне

српске државе у којима се поред мноштва иностраног новца појављује по који примерак средњовековног српског новца — ставили у групу случајних налаза српског средњовековног новца краљевског и царског периода на таквим територијама — Табела VI.

Да бисмо олакшали међусобно упоређивање остава, поређали смо их хронолошки, у свим случајевима када смо располагали извесним сасвим поузданим или оријентационим елементима за овакво разврставање.

На све побројане оставе новца, као и на индивидуалне и груписане налазе српског средњовековног новца периода краљевства и царства на територијама које нису биле у саставу средњовековне српске државе (у свему 11 индивидуалних и груписаних налаза), осврнућемо се у даљем излагању: прво детаљно, на сваки од њих, изnoseћи податке о условима њеног налаза, њеном садржају у погледу страног и српског новца, њеном значају и времену њеног скривања (I—IV део рада); друго, обрађујући поједине скупине таквих остава и индивидуалних и груписаних налаза на територијама које нису улазиле у оквир средњовековне српске државе (V део рада). Све оставе, и индивидуалне и груписане налазе, приказали смо у Таб. I—VI.

У наставку ове основне серије табела у којима се све ове оставе и индивидуални налази појављују само једанпут додали смо даље табеле аналитичког садржаја, у којима су оставе груписане по проблематици или у којима су груписани извесни њихови карактеристични елементи. Оне се налазе у VI, закључном делу рада.

Једновремено са студијском обрадом поменутих 80 остава и индивидуалних и груписаних налаза на територијама које нису биле у саставу средњовековне српске државе утврдили смо да се присуство српског средњовековног новца периода краљевства и царства помиње, у литератури, у још 7 остава новца у којима таквог новца није било, односно које нису ни нађене. Обе ове врсте остава називамо ширим именом — непостојеће оставе.

У *нейосиојеђе осѣаве срѣског средњовековног новца* периода краљевства и царства урачунали смо: 1) оставе новца које се помињу као посебне оставе, али вероватно представљају део једне друге оставе, као што је то случај са тзв. *осѣавом из Доброгледа* (укљученом у оставу из Руждавице)¹ и оставом из Bassana

(укљученом у оставу из Карибола); 2) измишљене оставе новца, као што су, нпр. оставе Ст. Андреја², и остава *Скојље* 1951³; и 3) остава новца које су стварно постојале, али нису садржавале поменуће новчане врсте (као што су, нпр., оставе *Слимник*⁴, *Богудинци*⁵ и *Шебиш*⁶).

І ПРЕГЛЕД СВИХ ОСТАВА СРЕДЊОВЕКОВНОГ СРПСКОГ НОВЦА, КАО И ИНДИВИДУАЛНИХ ГРУПИСАНИХ НАЛАЗА СА ТЕРИТОРИЈА КОЈЕ НИСУ БИЛЕ У САСТАВУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ, А КОЈЕ СУ САДРЖАВАЛЕ СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ ПЕРИОДА КРАЉЕВСТВА И ЦАРСТВА

І ОСТАВЕ ПЕРИОДА КРАЉЕВСТВА

І А. ОСТАВЕ ПЕРИОДА КРАЉЕВСТВА УТВРЂЕНОГ САСТАВА

1 *Остава из Раса*

Нађена у току ископавања српског средњовековног града Раса код Новог Пазара (на брду Градина, изнад ушћа Себчевске реке у реку Рашку), извршених 1972. године, крај нађене пећи, у непосредној близини јоломљених глиених лонаца, у слоју гаражи

Садржавала је 15 примерака *бакарног* чанкастог новца краља Стефана — Радослава (1227—1234).

Сви примерци идентични су по свом изгледу једино познатој сребрној новчаној врсти краља Стефана — Радослава, са Исусом који стоји десно и благосиља владара који стоји лево и с троделним хоризонталним вишередним натписом СТЕ(ФА)НО(РІЗ)ОД(УК)АС

ІС — ХС(ОП) ДИ(ТО)КР(ТО)Р. На наличју је попрсје крилатог арханђела Михајла са мачем у десници и канијом у левој руци. Натпис $\overset{\times}{\text{M}}-\overset{\times}{\text{A}}\text{P}$ (варијанта $\overset{\times}{\text{A}}-\overset{\times}{\text{M}}$)—(С. Димитријевић, Нове врсте IV, сл. 7—8).

Они су од бакра те представљају једну новооткривену врсту српског средњовековног новца.

Детаљни описи примерака, натписа и тежине новца недостају у наведеној публикацији. Претпоставка Д. Прибаковића и М. Поповића да три примерка на којима се не види лик краља представљају „накнадно прекован новац“, „да је ово накнадно прекривање извршено у време краткотрајне владавине краља Владислава (1234—1243) који је збацио брата Радослава“, тешко би се могло прихватити, пошто би такво брисање ликова на појединим чанкастим примерцима било тешко изводљиво (лакше је ставити контрамарку преко краљевог лика), и пошто се у остави јавља 12 примерака код којих нема таквог брисања краљевог лика. Највероватније је да су у питању слабо отковани примерци.

Ова остава је ушла у Таб. I.

Остава из Раса је најстарија нађена остава средњовековног српског новца. Она обухвата само новац краља Стефана — Радослава (1227—1234), а доспела је у земљу када је срушен град Раса (можда за време пустошења Монгола 1242 — како претпостављају Д. Прибаковић и М. Поповић).⁷ Са новонађеним примерцима у овој остави укупан број досад нађених примерака новца краља Стефана — Радослава пење се са 11⁸ на 26.

У току нових ископавања, извршених 1974. у Расу, нађен је по један примерак од све три бакарне врсте новца краља Радослава (2 раније познате и ова трећа, нова), а исто тако и 2 бакарне плочице и 1 сребрна, које су служиле за ковање новца, чиме укупан

² С. Димитријевић, *Оставе срѣског средњовековног новца на северу од Дунава*, Историјски часопис XX, 1973, 2 и нап. 4—5.

³ Р. Марић помиње *скојску осѣаву нађену 1951.* у подножју скопског града. Дајући конкретне податке о њој, он каже: „Од ње сам имао у рукама три млетачка матапана и један српски динар. Сви ови новци били су тако рђаво очувани да се нису могли ближе одредити“. (Р. Марић, *Студије ...* 30). Из свега овога се види да је у овом случају реч или о једној фиктивној остави новца или о индивидуалним налазима новца тога периода. Често се догађа да разни трговци, кујунџије или препродавци, желећи да заинтересирају купце, приказују поједине комаде новца као саставни део некакве оставе. О растуреној остави се може говорити само онда кад се на тржишту и у збиркама појаве веће количине релативно добро очуваног новца, који у својој маси представља временски хомогену целину и има друге заједничке карактеристике (нпр., садржи неке посебне новчане врсте или новчане групе, или садржи новац са карактеристичном патином и сл.).

⁴ С. Димитријевић, *Оставе срѣског средњовековног новца на северу од Дунава*, 1 и нап. 1—2.

⁵ *Ibid.*, 1—2 и нап. 3.

⁶ *Ibid.*, 104 и нап. 19 и 18.

⁷ *Оставу поширали без дејала* (описа, слика, тежине) Д. Прибаковић и М. Поповић, *Археолошка истраживања средњовековног града Раса — Резултати радова 1971—1972*, Посебан отисак из Весника Војног музеја бр. 18, 1972, 48, 49, 51—52 (слике два примерка новца датих без наличја).

⁸ С. Димитријевић, *Нова серија нових врста срѣског средњовековног новца IV*, Старинар XIX, 1959, 204.

¹ С. Димитријевић, *Нова серија нових врста срѣског средњовековног новца VII*, Старинар XXII, 1971, 96.

број познатих примерака новца краља Стефана — Радослава достиже 29.

Ова остава, која садржи једну нову новчану врсту овог владара, као и три поменуте плочице на којима још није био откован новац, указују да је новац краља Стефана — Радослава кован и у Расу, што не искључује нашу ранију претпоставку да је први новац овог владара вероватно кован у Солунској ковници.

2. Остџава из Књажева

Нађена у периоду 1934—1936. у Бугарској, у месту Књажево у околини Софије (између Софије и планине Витоше), приликом вађења камена у локалитету „Градина“, заједно са деловима сребрног појаса. Цео налаз откупио је Народни музеј у Софији.

Остава је садржавала 11 венецијанских матапана (2 L. Tierolo, 1268—1275, 5 G. Gradenigo 1354—1356 и 4 A. Contarini 1368—1382), и 20 српских динара.⁹

Кад сам пре више година видео ову оставу у Археолошком музеју у Софији, у њој није било венецијанских матапана, већ само 24 српска динара Уроша са заставом, сви без словних ознака. Од тога, 14 без ситних ознака код крста на лицу новца и код левог лакта и десне ноге Исуса на наличју, 9 са косом цртом код ноге и 1 са косом цртом и тачком код ноге. Четири нова српска

динара који се претходно не помињу вероватно су прибављена са неким другим делом ове оставе.

Ова остава унета је у Табелу I.

Мада је остџава досџела у земљу врло касно (најраније за владе цара Стефана Уроша, 1355—1371), што се види из присутних венецијанских матапана, њен српски део захвата само крај владе краља Стефана Уроша I (владао од 1243. до 1276).

Одсуство динара са заставом краља Стефана (Драгутина) иде у њрилог закључку да све њрисујне варијанте динара са заставом и најџисом VROSIVS — S STEFAN/REX њриџадају краљу Стефану Уроша I, а не Стефану Урошу II (Милуџину).

Појава старих емисија српских динара са заставом, заједно са млетачким матапанима, у једној много каснијој остави нађеној на територији Бугарске, указује на широку употребу српских динара са заставом на страним територијама, где су они циркулисали заједно са венецијанским матапанима (упореди оставу из Грчке).

3. Остџава из Делфа 1929.

Нађена је 1929. у Делфима.

Садржавала је 90 новчића. Од тога 72 венецијанска матапана (од R. Zenoa 1253—1268. до P. Gradeniga 1289—1311) и 18 српских динара.

Преглед српских динара у остџави из Делфа 1929.

Ред бр врсте	Владар	Кратак опис врсте	број примерака	Ситне ознаке на лицу		Ситне ознаке на наличју				Укупан број примерака	
				на дну дршке	на раменима свеца	на боконима престола	испод десног лакта	испод левог лакта	испод Исуса		
1	Урош I	Динар са заставом и натписом VROSIVS-S STEFANVS/REX — Исус седи	1	+	— — — —	— — — —	○	●	—		
			1	—	— — — —	— — — —	—	×	—		
			1	—	— — — —	— — — —	+	—	—		
			2	—	— — — —	— — — —	×	—	—		
			1	—	×	×	—	×	—	—	
			1	—	— — — —	— — — —	—	—	—	—	
			1	—	— — — —	— — — —	+	—	+	—	
			1	—	— — — —	— — — —	⊙	—	⊙	—	
5	—	— — — —	— — — —	⊙	—	—	—	15			
2	Драгутин Младолик, гологлав и голобрад као сувладар са крстом на грудима ладар прима од св. Стефана двоструки Уроша I крст. Натпис: STEFANVS-S STEFANVS/REX, који иде до дна дршке	1	—	— — — —	— — — —	×	—	—	—		
		1	—	— — — —	— — — —	×	—	●	?	2	
3	Неодређен	Динар са заставом. Нечитак натпис								1	
С в е г а										18	

⁹ Т. Герасимов, *Колекџивни находки на монетџије њрез 1934—1936*, Известия на Българското Археологическо Дружество XI (1937), 316.

Мада D. Metcalf каже за ову оставу, на основу релативно врло великог броја венецијанских матапана P. Gradeniga (58 матапана P. Gradeniga, који је владао

1289—1311, у односу на 10 матапана G. Dandola, који је владао 1280—1289), да је закопана највероватније 1311. године, ми закључујемо да се у њој налазе само старе врсте српских динара. При том напомињемо да се у оставама на територијама које тада нису улазиле у састав средњовековне српске државе старе врсте српских динара чешће налазе, пошто се оне дуже задржавају у оптицају.¹⁰

Ако пођемо од чињенице да се у овој остави не налази ниједан примерак новчаних врста краља Стефана — Драгутина са брадатим владарем (посебно врло бројна врста динара са заставом, несумњиво кована у периоду 1276—1282. и касније), уз то ниједан примерак новчаних врста краља Стефана Уроша II — Милутина (посебно ниједан примерак бројних новчаних врста, као што су, нпр., динари са заставом и натписом који садрже слова E, F, R и S специјалног типа — сем једног примерка прелазног типа; динари са заставом и словним ознакама; динари са заставом која има крст на дршци; и крстат динар са гологлавим краљем), а уз то се ни код једног српског новца не појављују словне ознаке (које су се појавиле после закопавања веронске оставе, која је била склоњена најраније 1284. године), видимо да су сви примерци српских динара у овој остави из времена краља Стефана Уроша I. На то указује и новац краља Стефана — Драгутина са младалачким голобрадим ликом, за који смо утврдили да је кован за време владе Стефана Уроша I.¹¹

Ми смо укључили ову оставу у Таб. I.

Напомињемо да II измерених примерака динара са заставом Стефана Уроша I имају просечну тежину од 1,96 gr. При томе треба узети у обзир да су у питању прилично истрошени примерци, који су били дуго времена у употреби (зато ову тежину не преносимо у Табелу XV употребљивих просечних тежина).¹²

4. Остатак из Вероне

Нађена у јуну 1929. приликом рушења једног кућерка на имању Урсалинског манастира, у близини цркве св. Зенона у Верони и сачувана у целости.

Садржавала је 3479 динара, од тога 3440 венецијанских матапана (најстарији дужд) Pietro Ziani, 1205—1229, а најмлађи Giovanni Dandolo, 1280—1289), 1 грош Вероне и 38 српских динара (од тога 1 Урош I, 11 Драгутина, 4 Драгутина и Милутина и 22 Милутина).

Пошто је половина налаза припала налазачу, Урсалинском манастиру у Верони, остатак је дошао

у Музеј у Тренти Г. Герола је обрадио 37 српских динара, а Г. Чremoшник је објавио слике 18 примерака из музеја у Тренти и један накнадно нађен примерак. (Напомињемо да смо у случајевима кад се код појединих варијанти појављују групе тежине, нпр. 3 примерка 2,14—2,01 gr, изостале тежине погуњавали средњом вредношћу, нпр. 2,07 gr. Једино смо у Табелу просечних тежина прво унели само примерке са прецизно утврђеном вредношћу, а онда ове израчунате на основу просека маргиналних вредности варијаната). (Види табеларни преглед на стр. 5.)

Присутне новчане врсте унете су и у Таб. I.

Уземо ли просечну тежину 37 српских динара из веронске оставе (добијену на основу просека маргиналних вредности варијаната), 2,16 gr, видимо да она не одступа од првобитне тежине венецијанских матапана 2,178 gr.

Посебна карактеристика веронске оставе је потпуно одсуство словних ознака, што је карактеристично за све новчане врсте коване до времена њеног закопавања (изузев варијаната које су коване касније — као што су, по свој прилици, ретке варијанте врсте са владарем који седи и држи мач на крилу, са кружним натписом MONETA REGIS STEFANI, и словном ознаком ; што би могле да буду и прве словне ознаке на српским динарима).¹³

Задржимо се на неколико закључака Г. Чremoшника, изведених на основу ове оставе.

1) На основу сталног одсуства скраћенице S.(sanctus) код ретке новчане врсте динара са заставом и натписом STEFANUS-VROSIVS/REX, на основу чињенице да је краљ Стефан — Драгутин дошао на престо збацивши свог оца Стефана Уроша I и присуства слова E, F, R и S специјалног типа на две од три варијанте ове врсте нађене у веронској остави, Г. Чremoшник сматра да је у питању заједнички новац два краља, краља Стефана — Драгутина и краља Стефана — Уроша II — Милутина, који је кован 1282. године, у почетку сувладарства Милутина и Драгутина.¹⁴

2) Једновремена појава слова E, F, R и S специјалног типа на неким динарима из веронске оставе са натписима:

а) STEFANVS — S STEFANVS/REX

б) STEFANVS — VROSIVS/REX

• ц) VROSIVS — S STEFANVS/REX

указује не само да су те варијанте динара коване у исто време, око 1382, већ и то да динари са заставом и натписом VROSIVS — S STEFANVS/REX, који садрже слова E, F, R и S специјалног типа, припадају краљу Стефану Урошу II — Милутину и да су ковани од 1282. надаље¹⁵. При томе не треба заборавити да су примерци ове врсте, нађени у веронској остави

¹⁰ Упореди С. Димитријевић, *Остатак српског средњовековног новца на северу од Дунава*, 116.

¹¹ С. Димитријевић, *Нова серија ... III*, Старинар XVIII, 1967, 120—121.

¹² *Податке о овој остави* објавио D. Metcalf, *Coinage in the Balkans 820—1355*, Tessaioniki, 1965, 205 (нап. 24), 207 (Таб. XVI—Delphi 1 (грешка и Delphi 2), 209 (Таб. XVII), 232—234 (таб. XX), 335 и слике на крају књиге на Таб. XIII и XIV.

¹³ Упореди: С. Димитријевић, *Проблеми српске средњовековне нумизмаике I*, Историјски гласник, бр. 1—2, 1957 79—81.

¹⁴ Г. Чremoшник, *Развој српског новчарства до краља Милутина*, Београд 1933, 28—30.

¹⁵ *Ibid.*, 26—27, 30—33.

Табеларни преглед српских динара оставе у Верони
(групирани на основу класификације врста С. Димитријевића)

Ред. бр.	Владар	Кратак опис новчане врсте	Од тога ситне ознаке	Просечна тежина свих примерака	Укупан број примерака
1	Урош I	Гологлав владар прима од св. Стефана заставу. VROSIVS — S STEFAN/REX (капитална слова)	1 код ноге ★ или ✕	2,09	1
2	Драгутин као сувладар Уроша I	Гологлав, младолук и голобрад владар са крстом на грудима прима од св. Стефана заставу (бр. 21 додат од Г. Чремошника)	1 без ситних ознака	?	1
3	—, —	Младолук, гологлав и голобрад владар са крстом на грудима прима двоструки крст од св. Стефана. STEFANVS — S. STEFANVS/REX који иде до дна дршке	2 без ситних ознака	2,12	2
4	Драгутин	Гологлав владар прима од св. Стефана заставу. STEFANVS — S. STEFANVS/REX (све врсте слова)	1 испод лакта • 1 код ноге ○ 1 код ноге ✕ 4 код ноге • 1 без ситних ознака	2,11	8
5	Драгутин и Милутин	Гологлав владар прима од св. Стефана заставу. STEFANVS—VROSIVS/REX (све врсте слова)	1 на лицу ★ — на наличју код ноге ★ 1 испод лакта ✕ 2 без ситних ознака	2,19	4
6	Милутин	Крунисани владар прима од св. Стефана двоструки крст VROSIVSRE-X-S-STE-FANVS. На наличју Исус седи. На бокovima престола велики кринови	1 без ситних ознака	2,12	1
7	Милутин	Гологлав владар прима од св. Стефана заставу. Натпис VROSIVS- S. STEFANVS/REX (Садржи слова E, F, R и S специјалног типа)	5 испод лакта ★ или ✕ 3 код ноге ★ или ✕ 1 на лицу • —; на наличју без ситних ознака 12 без ситних ознака	2,19	21

(закопаној најраније 1284. године), релативно бројни и добро очувани, те не могу да припадају старим новчаним врстама, динарима краља Стефана Уроша I.¹⁶

3) Г. Чремошник одређује са доста аргумената да је ова остава склоњена најраније 1284. године, не искључујући ни 1285. годину. При томе он полази: од динара са заставом и натписом STEFANVS — VROSIVS/REX, који везује за 1282; од присуства поменутих Милутинових динара са заставом и натписом који садржи слова E, F, R и S специјалног типа, који су почели да се кују после 1282; од тога да се у овој остави налази 14 до 29 досад познатих словних ознака последњег дужда на новцу нађеном у остави, G. Dandolo, који је владао од марта 1280. до новембра 1289; и од времена потребног да новоотковани грошеви дођу у оптицај, тј. до Вероне.¹⁷

5. Остата из Vaskohsziklasia

Нађена у Vaskohsziklasia северно од Баната (у Румунији).

Детаљно обрађена у нашем раду: Остате српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 13.

За садржај по врстама види Таб. I.

Динар са заставом и натписом STEFANVS — VROSIVS/REX није Милутинов, већ заједнички новац краља Драгутина и краља Милутина (види веронску оставу). Исправке извршити на табелама приказаним на стр. 105, 118 и 119 наведеног рада.

6. Остата из Грчке

Нађена на непознатом месту на грчкој територији између два светска рата. Грчка држава дошла је у

¹⁶ С. Димитријевић, *Проблеми ... I*, 83, нап. 108.

¹⁷ *Остату су обрадили*: Giuseppe Gerola, *Numismatica Serbo-veneta, I „grossi di Brescova” di un ripostiglio veronese — Rassegna numismatica (Roma) XXVII, № 5, maggio 1930, 177—182; и Г. Чремошник, Развој српског новчарства до краља Милутина, Београд 1933, 26—34, 43—4, 58 итд. Таб. I—II (датирање: 33—34).*

На ову оставу осврнули су се: В. Сариа, *Die Entwicklung des altserbischen Münzwesens — Südost forchungen Band XIII, 1954, 34; Р. Марић, Студије из српске нумизмаике, 28,30—31; С. Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизмаике I 80(2), 81—2, 82 нап. 99, 83 нап. 108, 84 (2), 87 и 99; II 127; D. Metcalf, *Coinage in the Balkans, 204—5, 207, 209.**

њен посед приликом конфискације имовине сарадника окупатора. Касније, она је приспела у Археолошки музеј у Атини (подаци Мме Varucha, руководиоца нумизматичке збирке поменутог музеја). Њен српски део, који сам прегледао 1958. године, садржавао је 23 динара краљевског периода (од тога Урош или Милутин-19, Драгутин-1, Милутин-3).

Састав оставе по врстама дат је у табели I и у малој табели која следи.

Тада смо утврдили да се из овог налаза ништа не може закључити о припадности врста или њиховој хронологији, пошто су у остави присутни и бројни венецијански матапани, међу којима и дуждева који су владали после поменутих српских владара.

Ипак, дајемо детаљну структуру оставе по ознакама.

Владар	Врста	Број	Ситне ознаке		Словне ознаке на наличју
			Код десне ноге Исуса	Испод левог лакта Исуса	
Урош или Милутин	са заставом	19	—	—	— —
		1	—	^	— —
		2	•	—	— —
Драгутин	са заставом	1	—	∩	— —
Милутин	са заставом веронски тип слова	2	★	—	— —
Милутин	са заставом и словним ознакама	1			— В

D. Metcalf објавио је податке о остави непознатог порекла коју је Археолошки музеј у Атини набавио 1956. године и која је садржавала 26 српских динара, од чега су 24 динара са заставом и натписом VRO-SIVS, 1 динар са заставом и натписом STEFAN и један крстати динар са натписом STEFAN, на коме владар има круну (са словним ознакама T — R на лицу и M — L на наличју). Да је у питању један те исти налаз, видимо из следећег:

- 1) да главни део налаза сачињавају динари са заставом и натписом VROSIVS — S STEFAN/REX (код мене 22, код Metcalfa 24);
- 2) да се у оба случаја појављује један динар са заставом и натписом STEFAN — S STEFAN/REX;
- 3) да се на табели Metcalfa, која приказује ситне ознаке (secret-marks — Табела 16, на стр. 207), јављају код Урошевих динара са заставом исте словне ознаке као и на нашој табели: тачка (исто тако два пута) и петокрака звезда код десне ноге Исуса и знак испод његовог лакта;
- 4) да се у оба случаја појављују 5 динара са ситним ознакама;

5) да се у оба случаја појављују венецијански матапани дуждева који су владали после краља Милутина;

6) уз то је крстати динар краља Душана, који се јавља код Metcalfa као вишак — *пробушен*, што указује да не потиче из овог налаза.

На основу свега изложеног закључујемо да је материјал који смо прегледали — касније увећан са два Урошева динара без ситних ознака и са једним пробушеним крстатим динаром краља Душана (који можда потичу из осталог конфискованог материјала).

Дакле, на основу свега напред изложеног констатујемо да је конфискована остава из Грчке, која је приспела у Археолошки музеј у Атини 1956. године (тј. њен сачувани део), садржавала 247 новчића, од чега 221 венецијански матапан (од P. Ciania 1205—1229. до B. Gradeniga 1339—1343) и 23 српска динара (које смо побројали у почетку нашег излагања).¹⁸

Мада је остава *доспела у земљу најраније у време владе краља Душана, њен српски део не прелази прве године владавине краља Стефана Уроша II (Милутина)*. То значи да су у њој нађене *старе емисије српског новца са заставом, које су се још увек, заједно са млењачким матапанима, налазиле у општинама на територији Византије и на другим тада створеним територијама* (нпр., Бугарске, види оставу из Књажева).

7. Остава из Добришћа

Помиње се и као: остава с непознатог налазишта на југу земље. Нађена је 1935. у селу Добришту (у садашњој општини Тетово) у бакарном суду. Садржавала је 782 новчића (у њој су поред српских динара нађена 4 новца Павла Шубића и сина му Младена II, 42 венецијанска матапана и 6 бугарских гроша). Делови ове оставе доспели су у збирку Народног музеја у Београду, Б. Лесића и Брвина Мајкснера. (Пет динара Шубића из збирке Б. Лесића доспели су у збирку С. Димитријевића, али се не може установити који су примерци из оставе Добриште). Обрађени део ове оставе из Народног музеја у Београду обухватао је 307 комада, од чега 277 српских динара (од тога 241 Уроша или Милутина, 4 Драгутина и 32 Милутина), 26 венецијанских матапана (од P. Ciania 1205—1229. до P. Gradeniga, 1289—1311) и 4 фалсификата венецијанских матапана.

Састав српског дела оставе по врстама дат је у Табели I.¹⁹

¹⁸ Подаци С. Димитријевића донети на основу прегледа материјала. D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 233—234, 207 (Табела 16) и 209 (Табела 17).

¹⁹ Х. Ледерер, *Два налаза старог новца*, Нумизматичке вјести бр. 4, 1935, стр. 7—8; *Оставу је обрадио*: Р. Марић, *Сјудује* ... 169—233, Таб. XXXIV—XLI, сл. 1—20, 1—20, 1—20, 1—4. *Дојуне*: С. Димитријевић, *Проблеми* ... I, стр. 82, нап. 99; стр. 83; 84, нап. 116; стр. 87; 89; 91—92; II, 126; Марићева класификација по врстама и владарима је измењена са наше стране и исправљена допунском контролом примерака из збирке Народног музеја у

По редоследу српских динарских емисија остава Добриште долази одмах из динара са заставом који се јављају у оставама из Књажева, Грчке или Vaskóh-sziklasia, пошто садржи—поред масовно заступљених динара са заставом: 265 (којима треба додати и 26 венецијанских матапана) — и прве крстате динаре: 12 крстатих динара краља Стефана Уроша II (Милутина).

Присуство матапана дужда Р. Gradeniga, у овој остави и то у време када су динари са заставом (укључујући и венецијанске матапане) били главна врста новца, указује да је она доспела у земљу у периоду 1289—1311. или непосредно иза тога. Први архивски помен крстатих динара, „grossis de Brescoua de la cruce“, из 1312 године²⁰ потврђује да су они почели да се кују у то време. Појава крупних словних ознака на крстатим динарима из Добришта указује да је ова новчана врста заиста кована у то доба, пошто се словне ознаке појављују тек после веронске оставе, законане око 1284.

8. Остава из Постења

Помиње се и као новопазарска остава (треба разликовати од касније нађене оставе из Новог Пазара).

Нађена јуна 1956. у селу Постење, среза новопазарског, у глиненом суду. Садржавала је 744 новчића (српских динара и венецијанских матапана).

По информацијама којима располажемо, у њој је било:

I Динара са заставом

- 1) натпис: VROSIVS — S STEFAN/REX — краља Уроша I
- 2) натпис: STEFAN — S STEFAN/REX — краља Драгутина (по Меткалфу: 23)
- 3) натпис: VROSIVS — S STEFAN/REX — краља Милутина веронског типа
- 4) натпис: VROSIVS — S STEFAN/REX — краља Милутина са словним ознакама
- 5) натпис: STEFAN — VROSIVS/REX — заједнички новац краља Драгутина и краља Милутина (по Душанићу: 1)
- 6) венецијанских матапана — дужда Р. Gradeniga (1289—1311)

II Крстатих динара

- 1) натпис: VROSIVS — S STEFAN/REX — краља Милутина

Структура оставе по врстама дата је у Табели I на основу прегледаних 708 примерака (од чега 703 српска и 5 венецијанских динара).

Највећи део — 699 динара сада је у завичајном музеју у Новом Пазару.

Мали део — 8 динара сада је у Народном музеју у Београду (Општи инвентар бр. 248, набављено 18. II 1957).

По информацијама из завичајног музеја у Новом Пазару 10 примерака је дато маршалу Титу, приликом његове посете Сопоћанима.

На основу састава ове оставе можемо закључити да је она закопана у исто време кад и остава из Добришта, између 1289. и 1311 (време владавине дужда Р. Gradeniga) или непосредно после тога, у време кад су се већ појавили крстати динари на којима се редовно јављају словне ознаке (види оставу Добриште).²¹

9. Остава из Крагујевца

Нађена 1928. у грузанском мајдану Чукар код села Пајсијевића у близини Крагујевца, у земљаном суду. У њему је било око 180 новчића (по Сарији). Народни музеј у Београду набавио је 96 примерка, међу којима је био и страни новац (по инвентару Народног музеја, наведено по Марићу), коме се траг изгубио у Народном музеју. Обрађено је 88 српских динара (од тога 1 Урош, 44 Драгутина, 1 Владислав II и 42 Милутина).

Састав оставе по врстама дат је у табели I.

На основу тога што се у крагујевачкој остави, која је нађена на територији Драгутина и Владислава II, налазе новци Драгутина (посебно врста Стефан Раб), Милутина и један једини примерак Владислава II и што се у њој појављују словне ознаке (које се јављају између 1284. и краја XIII века) можемо закључити да је ова остава закопана у време животова краља Милутина, негде у време смрти краља Драгутина (1316), на самом почетку владе Владислава II, пре његовог зашварња од стране Милутина.²²

²¹ Оставау помињу без података о стварном саставу: Р. Марић, *Сјудије* ... 433; D. Metcalf, *Coinage of the Balkans*, 208. *Стварни састав оставе*: С. Димитријевић у овом раду.

²² *Прва вест*: *Туз сребрног новца краља Уроша*, Политика, 5. фебруар 1928; Г. Чермошник, *Развој српског новчарства до краља Милутина*, 20 (који тврди да је набављено 96 примерака српског новца, и то, по нашој класификацији: 1 Урош или Милутин са заставом; 49 Драгутин — Стефан Раб; 1 Владислав II — Стефан Владислав и 45 Милутин — од чега 1 крстат и 44 крст на дршци); В. Saria, *Die Entwicklung der altserbischen Münzwesens* — Sonderdruck aus Südostforschungen, Band XIII, 1954, 39 нап. 49 (Сарија није видео ову оставу. На основу посредних информација помиње да је из времена цара Душана).

Оставу је обрадио: Р. Марић, *Сјудије* ... стр. 13—17, 25, 151—167, Таб. XXXII—XXXIII, сл. 1—18.

С. Димитријевић, *Проблеми* ... I, стр. 82, нап. 99, стр. 84, нап. 115 и 116, стр. 87, 89, 91—2; *Марићева класификација по владарима и врстама измењена је са наше стране*.

Београду. Његове примерке бр. 149 и 162 нисмо узели у обзир, пошто су накнадно убачени у материјал ове оставе (упореди Марић, *Сјудије* ... стр. 36). *Нова расклапања*: D. Metcalf, *Coinage of the Balkans*, стр. 191, 207 (словне ознаке), 209—210 (присуство матапана), Ђ. Краснов, *Прилог исцртавањима новца Шубића брибирских*, Посебан отпак из Нумизматичких вјести бр. 27, 1969.

²⁰ М. Динић, *Крстатих грошеви*, Зборник Византолошког института I, 87.

10. *Остѧава из Немачког Чанада*

Нађена у месту Немачки Чанад у Банату (у Румунији).

Детаљно обрађена у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 5.

За садржај по врстама види Таб. I.

11. *Остѧава из Прилуужја*

Нађена 1965. између места Граце и Прилуужја, на путу између Косовске Митровице и места Косово Поље, у близини места Косово Поље, на њиви за време орања.

Пратећи судбину појединих њених делова који су доспели у већи број збирки, успели смо да утврдимо да је у њој било 455 српских средњовековних новаца.

Од 433 динара, чију смо припадност појединим владарима установили, било је: 17 динара краља Стефана Уроша — Милутина, 109 динара краља Стефана Дечанског и 307 динара краља Стефана — Душана. Састав оставе по врстама дат је у Табели I.

Од посебног је значаја да се у овој бројној остави појављује 20 динара краља Стефана (Душана) са шлемом и натписом MONITA REX STEFA, а нема ниједног динара са шлемом и натписом STEFANVS DEI GRA REX, једне од најбројнијих врста српских динара, што несумњиво показује да је ова друга новчана врста млађа од прве, као и то да је остава из Прилуужја закопана негде на средини владавине краља Душана.

Карактеристично је да у овој бројној остави нађеној на Косовом Пољу, која обухвата 307 динара краља Душана, нема ниједног рудничког динара (који су не само ковани у Руднику већ су и тежи од крстатих динара за око 20%), а самим тим ниједног ћириличног динара. Слободно се може рећи да је остава из Прилуужја, упркос присуству 20 динара са шлемом, *остѧава крстѧава динара*, који сачињавају 95,1% њеног целокупног састава.

За 393 динара из ове оставе утврдили смо словне ознаке.²³ То су:

²³ Податке о месту где је остава нађена добили смо од М. Ђорђевића, апотекара из Косовске Митровице, који је прво био откупио од препродаваца 190 динара из ове оставе, а онда трагао за њеним пореклом.

Да би сакрио место порекла, један Јањевац, главни њен препродавац, говорио је да је она нађена у призренском крају, што је нетачно.

Ми смо уложили велики напор да бисмо регистровали бројност појединих словних ознака, посебно код крстатих динара који су били релативно бројно заступљени у овој остави.

Како смо успели да сачувамо основне податке о динарима присутним у овој остави, узимајући у обзир само динаре сигурног порекла, најбоље се види из следеће табеле:

Табеларни преглед словних ознака остѧаве Прилуужје

Владар	Ред. бр. врсте	Врста	Ред. бр. варијанте	Словна ознака на лицу	Словна ознака на наличју	Свега
Милутин	1	крстатин динар	1	Λ — —	В — —	2
			2	В — —	В — —	2
			3	Ϸ — —	В — —	3
			4	N — O	P — —	1
			5	N — O	T — V	1
			6	I — O	M — Λ	1
			7	T — R	T — V	2
			8	— — P	V — —	1
			—	неопредељено	неопредељено	3
Милутин	2	крстатин динар на наличју		УР — ОШ	N — O	УР — ОШ
			1	— — —	M — B	1
			2	— — —	N — Ϸ	3
			3	— — —	T — Ϸ	1
			4	— — —	T — R	3
			5	— — —	Ϸ — T	1
			6	— — S	B — M	2
			7	— — S	M — B	68
			8	— — Z	M — B	1
			9	N — O	P — P	3
			10	◊ — R	P — R	2
			11	R — I	T — I	1
			12	T — Ϸ	T — R	2
			13	T — ◊	P — R	1
			14	T — R	M — Ϸ	1
			15	T — R	T — ◊	1
			16	T — R	T — V	1
			17	? — L	Ϸ — ◊	1
			18	— Ϸ —	T — R	1
19	— NB —	V — —	1			
			—	неопредељено	неопредељено	7

Збирка	Број комада	Број владара и врста	Број ознака
М. Ђорђевић	163	146	146
В. Јовановић	26	40	?
М. Шобер	23	23	23
Божанић	60	44	44
Х. Ледерер	47	31	31
Р. Сикимић	4	?	?
Јањевац, главни препродавац	132	108	108
С. Димитријевић	—	41	41
С в е г а	455	433	393

Данас се динари из ове оставе налазе и у другим збиркама (Народни музеј у Београду, В. Перић, С. Новаковић и др.)

краљ Душан	1	крс- тати						
	1	---	M	-	L	1		
	2	---	M	-	♯	2		
	3	---	O	-	S	2		
	4	---	P	-	R	1		
	5	-*	M	-	♯	5		
	6	-*	Ω	-	G	3		
	7	-*	P	-	R	19		
	8	-*	T	-	○	1		
	9	Н*	○	P	-	○	2	
	10	P	-	R	T	-	○	10
	11	R	-	T	M	-	♯	1
	12	S	-	-	B	-	M	2
	13	S	-	P	B	-	M	1
	14	T	-	○	○	-	T	1
	15	T	-	○	P	-	R	27
	16	T	-	○	T	-	○	35
	17	T	-	R	M	-	♯	1
	18	T	-	R	M	-	♯	10
	19	T	-	R	M	-	L	74
	20	T	-	R	N	-	Я	2
	21	T	-	R	T	-	○	1
	22	T	-	S	M	-	B	1
	23	T	-	Λ	P	-	R	1
	24	V	-	L	○	-	S	2
	25	-	-	S	B	-	M	3
	26	-	-	-	P	-	попрсеје	4
							женско	
	27	P	-	-	P	-	попрсеје	2
							женско	
	28	P	-	R	P	-	попрсеје	22
							женско	
	29	P	-	R	P	-	попрсеје	1
							женско	
	30	P	-	T	P	-	попрсеје	8
							женско	
	31	-	♯	-	P	-	попрсеје	1
							женско	
	32	-	P	-	P	-	попрсеје	6
							женско	
	-	нејасни	нејасни					7
<hr/>								
2	крстати динар са обрнутим натписом Стефан, без верти- калног REX	1	?	?		1		
<hr/>								
3	шлем, натпис MONI- TA REX STEFA	1	---	---	---	3		
		2	---	D	-	♯	2	
		3	---	L	-	V	2	
		4	---	M	-	?	1	
		5	---	N	-	○	4	
		6	---	O	-	S	1	
		7	---	R	-	O	1	

12. *Осѣава из Soimenia*

Нађена 1904. године у месту Soimeni у Трансилванији (у Румунији).

Детаљно обрађена у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под. бр. 15.

За садржај по врстама види Таб. I.

13. *Осѣава из Жабара*

Помиње се и као остава из Божурње или остава са Рудника.

Нађена је пре 1928. у селу Жабару, на североистоку од Рудника. Њен део доспео у Народни музеј у Београду 1937. садржавао је 55 динара, од чега је обрађено 48 (од чега 24 Стефана Дечанског и 24 краља Душана). Изгледа да је 7 примерака изгубљено у Народном музеју, мешањем са осталим примерцима из збирке.

Састав остава по врстама дат је у табели I.²⁴

Ова остава садржавала је једну новчану врсту краља Стефана Дечанског (M REGGI VROSII) за коју Љубић није знао.

Сви примерци новца из ове остава спадају у теже рудничке динаре са представом крунисања краља који седи на престољу и држи на крилу велики државни мач.

На основу присутних новчаних врста можемо закључити да је ова *осѣава* *закојана* *за време краља Стефана Душана (између 1337. и 1345).*

14. *Осѣава из северне Србије*

У четири збирке које је Ј. Шафарик обрадио и објавио 1851. у првом наставку „Описанија свию досађь познаты' србскы' новаца“ у Гласнику друштва србске словесности III, 1851, 189—261, Таб. I—IX, налазимо четири београдске збирке („Сбирку Господина Аврама Петрониевића Попечителя иностраны' Дѣла и княжеског Представника; Сбирка Госп. Професора Конст. Бранковића; „Богата сбирка стары' новаца Госп. Димитрија Љолѣ отмѣног трговца и шпедитера земунског“; као и новац који „Нађен е у Срби, однешен у Петроградъ Професоромъ Преисомъ“), које не садрже раније краљевске динаре Уроша I, Милутина и Драгутина, већ само новац краља Стефана Дечанског и краља Душана и Уроша, сина Душановог без звања. У њима нема ни новца цара Душана, цара Уроша и краља Вукашина. Све то указује да је у питању остава из времена краља Душана, нађена тих година негде

²⁴ Оставу помиње: Б. Сариа, *Нумизмајика југословенска*, Енциклопедија С. Станојевића, том III, 1928, стр. 189. *Осѣаву* обрадио: Р. Марић, *Сѣудије* ... стр. 236—248, Таб. XL—XLI, сл. 5—15. *Измене*: С. Димитријевић, *Проблеми I*, 93; Марићева класификација по владарима и врстама је измењена са наше стране; D. Metcalf, *Coinage of the Balkans*, стр. 212 и 213.

у тадашњој Србији, тј. негде у северном делу данашње Србије, која је била растурена, а која се појављује у ове четири збирке. (Није искључено да су делови овог налаза ушли преко збирке Ј. Шафарика у Србски Народни Музеум. Ове примерке писмо унели у збирове врста и варијаната, пошто је збирка Ј. Шафарика имала и динаре претходних и потоњих владара. Исто тако нисмо узели ни примерак Проте Матеје Нена-

довића, на који указује Metcalf, а који припада претходном периоду — Драгутину).

На основу података Шафарика и Љубића извршили смо реконструкцију оног дела ове оставе који је ушао у поменуте четири збирке, дајући као упоредни материјал и одговарајуће примерке из старе збирке Шафарика. (То су све новчане врсте и варијанте ова два владара, које је Ј. Шафарик имао у то време).

Реконструкција оставе из северне Србије нађене у првој половини XIX века

Ред. бр. врсте	Владар	Кратки опис врсте	Словне ознаке на лицу	Словне ознаке на налицју	А. Петронијевић	К. Бранковић	Д. Лолио	Проф. Прајса	Света	Појављује се у збирци Ј. Шафарика
1	Стефан Дечански	Владар седи са мачем. VRO-SIVS REX — Исус седи (Љубић VI, 14)		P — B	—	1	—	—	1	1
2	Стефан Дечански	Владар седи са мачем. Натпис Стефанъ Оурошъ Кра трети — Исус седи (Љубић VI, 15—21)	— — —	— — —	—	1	—	—	1	1
			— — —	P — B	—	1	—	1	1	1
			— n —	L — P	—	1	1	—	2	—
			— N —	L — P	—	1	—	1	1	
3	Краљ Душан	Крстати динар (Љубић V, 8—14)	S — —	M — B	1	—	—	—	1	—
			S — —	M — ѿ	1	—	—	—	1	—
			S — —	M — L	1	—	—	—	1	—
			— — —	M — ѿ	—	—	—	1	1	—
4	Краљ Душан	Владар седи са мачем, Краљ Стефан (Љубић VI, 1—3)	— — —	N — ѿ	2	—	—	—	2	—
			— — —	n — ѿ	—	2	—	—	2	1
5	Краљ Душан	Шлем, STEFANVS DEI GRA REX — Исус седи (Љубић V, 22 и 24, VI, 1—3)	—	H — ѿ	—	—	—	1	1	1
			—	H — ѿ	8	—	—	1	9	—
			—	H — ѿ	—	—	—	1	1	—
			—	R — ѿ	3	—	—	—	3	—
6	Краљ Душан	Шлем, MONITA REX STEFA — Исус седи (Љубић VI, 5—10)	—	N — O	4	—	—	1	5	—
			—	B — *	—	—	1	—	1	—
			—	(I+ — +I)	—	—	—	—	—	—
			—	M — B	—	—	—	—	—	—
			—	ѿ — R	1	—	—	1	—	
7	Урош син Душана као млади краљ	Шлем, VROSIVS STEFAN (Љубић IX, 9)	—	M — B	1	—	—	—	1	—
С в е г а					22	7	2	5	36	6

Збирови по врстама појављују се у табели I.

Малобројност појединих варијанти и релативно ретка истовремена појава истих варијанти у различитим збиркама не треба да нас збуњују. Ј. Шафарик није настојао да прикаже садржаје појединих збирки у њиховој потпуности, нпр. све заступљене варијанте (број примерака), већ је тражио различите варијанте (нпр., словне ознаке). Ј. Шафарик говори о бројности појединих варијаната у приватним збиркама само у изузетним случајевима (нпр., истичући збирку врло утицајног Аврама Петронијевића). На појаву два примерка исте варијанте у збирци К. Бранковића указао је Љубић (Љубић, Опис, стр. 74, бр. 2 и 39), а не Шафарик, који говори само о једном примерку (Шафарик, Опи-

сание..., 214). Да је Шафарик одржавао посебне нумизматичке везе са професором К. Бранковићем видимо по томе што се од шест варијанти које се јављају у збирци тог професора пет појављују и у збирци Ј. Шафарика. Ако погледамо оне случајеве када се варијанта појављује у две збирке, видимо да је код једне варијанте цртеж узет по примерку професора Прајса, а да се исто такав примерак помиње и у збирци Ј. Шафарика; следећу варијанту коју Шафарик налази у две збирке, Бранковић и Лолио, Љубић третира као две варијанте (стр. 85, бр. 8 и 22). Да су поменуте збирке поседовале више примерака исте варијанте, видимо и по примерку који је К. Бранковић поклонил Земаљском музеју у Загребу (Љубић, стр. 85, бр. 22).

Из свега напред изложеног видимо да Ј. Шафарик није утврђивао бројност појединих варијанти у збиркама, већ је сваку словну ознаку сматрао посебном врстом, односно варијантом и задовољавао се њеним налажењем и описом. Он даје опширне податке о појави појединих врста и варијаната у литератури, али у односу на београдске збирке не иде за тим да региструје све примерке (са изузетком збирке А. Петронијевића) нити се много интересује за понављање варијанти у њима (посебно истичући своју бившу збирку и збирку професора К. Бранковића, из које

је вероватно добио дупле примерке). Зато се не треба чудити што се „богата збирка“ Д. Лолија ретко помиње, или што се поједине новчане врсте из овог налаза не појављују у свим збиркама, као и то што се врло бројне и ретке варијанте појединих врста појављују у приближно истим пропорцијама (сем кад је у питању збирка А. Петронијевића). Дакле, на основу података Ј. Шафарика и С. Љубића можемо реконструисати присуство разних варијанти, али не и њихову бројност у остави.²⁵

1 V. ОСТАВЕ ПЕРИОДА КРАЉЕВСТВА, НЕПОЗНАТОГ САСТАВА

15. Остѧава из St. Martina

Нађена 3. новембра 1953. у месту St. Martin du Fresne (departement Ain) у Француској, приликом копања у дворишту, у глиненом суду.

Садржала је око 2000 новчића из XIII и почетка XIV века.

Monsieur J. Tricou, председник нумизматичког друштва у Лиону, прегледао је 1664 новчића, а monsieur A. Soleilhas још 119, у свему 1783 примерака; у тој количини је нађено:

- 1070 новчића француског краљевског новца (последњи владар Philippe IV Лепи, 1285—1314);
- 438 новчића Провансе (последњи владар Charles II d'Anjou, 1285—1309);
- 47 новчића Авињона (последњи Boniface VIII, 1294—1303);
- 1 новчић Arles-a;
- 114 новчића Lyon-a;
- 12 новчића Vienne-a;
- 1 новчић Gap-a;
- 11 новчића Valence-a;
- 6 новчића Dauphiné (последњи Jean II 1307—1319);
- 8 новчића Savoie (последњи Amédée V, 1285—1323);
- 14 новчића Bourgogne (Robert II, 1272—1305).
- 22 новчића Besancon-a
- 1 новчић Provins-a
- 1 новчић Maine-a (Charles de Valois, 1290—1317)
- 2 новчића Maguelone-a
- 1 новчић Genève
- 3 новчића Lausanne
- 1 новчић Asti
- 1 динар са заставом са MEI уместо DVX и именом IOHANES SSABini
- 1 неодређени новчић
- 6 српских динара (од чега се за један каже: венецијански динар „са именом STEFANVS“, а за 5 других: исто „са именом VROSIVS“.

J. Tricou закључује, вероватно по новцу Dauphiné, да је остава закопана после 1307.

Она је, како изгледа, садржавала 5 динара са заставом Уроша I или Милутина и 1 динар са заставом Драгутина.²⁶

Пошто примерке нисмо видели и тачније одредили, ми смо их уврстили у оставе непознатог садржаја (Таб. V).

16. Остѧава из Студенице

Нађена 1908. код манастира или села Студенице.

Народни музеј у Београду набавио је 1910. део ове оставе у којој је било 590 динара са заставом.

Овај део био је у току првог светског рата великим делом растурен (zerstreut), вероватно измешан са другим материјалом.

После тог рата В. Saria је ипак затекао приличан остатак ове оставе, пошто је успео да измери две групе, прву — од 120 примерака сличног кова (stampelgleichen Stücken), кованих лопним калупима, без ситних ознака

²⁵ Информације о садржају остѧаве узете су из радова: 1) Ј. Шафарика, *Описанје сѧази српски новаца*, Гласник србског ученог друштва III, 1951, 200—201, 215, 221—5 и 233; Таб. I, 3, Таб. IV, 42—45 и 48, Таб. VI, 65 и 2) С. Љубића, *Опис југославенских новаца*, Загреб 1975, стр. 62, бр. 2, 7 и 8; стр. 64, бр. 2; стр. 74, бр. 39 и нап. 1 и 2; стр. 81, нап. 1; стр. 84, бр. 7; стр. 85, бр. 8, 15 и 22; стр. 86, бр. 36; стр. 93, бр. 16 и 22 и нап. 1; стр. 94, нап. 1; стр. 95, бр. 50; стр. 91, бр. 20; стр. 100, бр. 43; стр. 101, бр. 75; стр. 142, бр. 1). О примерцима из ових збирки, као и о налазу: D. M. Metcalf, Ljubić S., *Jugoslavenski novci as a source book*, The Numismatic chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, London, 6, XX, 1960, 206—207; Исти аутор, *Coinage in the Balkans*, 211, 213, 213 нап. 44, 256 (београдска остава), мада има знатних разлика у приступу читавом питању (нпр., две оставе, укључење примерака Верковића, изостављање збирке Прејса, разлике у атрибуцији врста и аргументацији и начину обраде итд.).

²⁶ *Први подаци* — извештај Ј. Tricou-а на седници Cercle Lyonnais de Numismatique од 7. децембра 1953 — Bulletin de la Société française de Numismatique IX, № 1, janvier 1954, стр. 246—247; *Дојуна остѧаве* од стране М. André Soleilhas-а на седници CL de N од 1 фебруара 1954 — исти Билтен, бр. 2, фебруар 1954, стр. 254.

(die Münzmeisterzeichen fehlen), просечне тежине 1,807 gr — коју сматра млађом (после 1282) и везује за домаће мајсторе, и другу — мању (Mitverhältnismässig weniger matapanen), лепог и чистог резања са, ситним ознакама, просечне тежине матапана (entspricht im Gewicht durch schnittlich den echten venezianischen Matapanen — 2,178 gr) — коју сматра старијом (пре 1282) и везује за италијанске мајсторе.

Ови сачувани подаци немају студијску вредност пошто су једновремено издвајани у ове две групе и примерци са VROSIVS S STEFAN/REX и примерци са STEFANVS — S STEFAN/REX (у другу бољу групу стављени су примерци са широко сеченим словима), јер су критерији издвајања методолошки неисправни.

Небригом кустоса Народног Музеја и овај преостали део студеничке оставе изгубљен је за науку као целина пошто је помешан са другим примерцима истих врста. Сада се у Народном музеју уопште не налазе примерци новца обележених да воде порекло из оставе у Студеници.²⁷

Уврстили смо је у оставу непознатог садржаја (Таб. V).

17. Осџава из Гостивара

Нађена почетком 1925. у Гостивару у Македонији и растурена.

Њен део који је био у збирци С. Кракова бројао је 116 примерака.

Међу новчићима које је садржавао помињу се српски динари (међу којима је било крстатих динара и динара са ћириличким натписима — за последње Сарија помиње врсте Љубић Таб. III и VI итд.), венецијански матапани (који су били уклоњени из материјала ове оставе и измењани са осталим новцем ове врсте и тиме изгубљени за науку), као и два бугарска гроша са заставом и натписом МНОЕЛИС — GEORGIVS/IPR, који се сада налазе у збирци С. Димитријевића и које су, по Ј. Петровићу, непозната врста цара Ђорђа Тертера (1280—1292), а по Т. Герасимову, нова врста цара Михаила Асена (1246—1256).

Касније је пропао за науку и српски део ове оставе. Њени делови се више не могу идентификовати, а налазе се у збирци Народне банке СФРЈ и у збирци професора Ph. Griersona у Кембриџу. Дакле, познати део ове оставе обухвата само два бугарска новца. Т. Герасимов закључује, на основу разних детаља, да су они ковани у Брскову (а не у Венецији, као што се до сада претпостављало).

²⁷ Б. Сариа, *Кичевска осџава*, 78; Исти аутор, *Numismatischer Bericht aus Jugoslawien — Numismatische Zeitschrift, Neue Folge XX* (1927) с. 16; исти аутор, *Die Entwicklung des alterserbischen Münzwesens*, посебан отисак из *Südostforschungen Band XIII*, 1954, 32—33.

У одсуству прецизнијих података о српском новцу у гостиварској остави приморани смо да је уврстимо у оставе непознатог садржаја (Таб. V).

Датирање српских емисија које је покушао да изврши Т. Герасимов, без икаквог увида у српски материјал ове оставе, не може се прихватити. (Полазећи од неких небитних детаља на поменутом бугарским грошевима и српским динарима са заставом и натписом STEFAN — S. STEFAN/REX, који припадају краљу Стефану Драгутину, 1276—1316, и не садрже име Уроша, он закључује да они припадају Стефану Урошу I, чији период владе, 1243—1276, обухвата и време владе Михајла Асена, 1246—1256).²⁸

18. Осџава из Sasarma

Нађена 1853. у месту Sasarm у Трансилванији (у Румунији).

Детаљно обрађена у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 14.

Укључена у оставе непознатог садржаја (Таб. V).

19. Осџава из ђустендилског краја

Нађена између 1934. и 1936. у ђустендилском крају у Бугарској.

Познати нумизматичар Т. Герасимов прегледао ју је код једног софијског антиквара и утврдио да садржи: 176 примерака, од чега 11 венецијанских матапана (од тога 7 I. Dandolo, 1280—1289. и 4 P. Gradenigo, 1289—1311), 162 српска динара и 3 „имитације динара Стефана Уроша“.²⁹

Мада у наведеној белешци стоји да српски динари припадају Стефану Урошу III, ми у то сумњамо пошто је те године у објављеној белешци Т. Герасимов доделио овом владару динаре са заставом, нађене у Књажеву, који припадају Урошу I. Сматрамо да је припадност ових српских динара неизвесна. Зато смо ову групу уврстили у оставе непознатог садржаја (Таб. V).

20. Осџава из околине Битоља

Нађена је око 1949. године у околини Битоља. У потпуности је растурена. На основу њених делова који су се појавили код више битолских кујунџија

²⁸ В. Сариа, *Numismatischer Bericht aus Jugoslawien*, Numismatische Zeitschrift, Neue Folge 20 Band, 1927, s. 17; Исти аутор, *Die Entwicklung des alterserbischen Münzwesens*, стр. 26, 36—37; Ј. Петровић, *Из збирки нумизматичара ђредранине Србије — Нумизматичар 1* (1934), 32.

Т. Герасимов, *Нови монети на царь Михаилъ Асень, Известия на Българското историческо Дружество XVI—XVII*, Сборник въ память на професоръ Петъръ Никовъ, Софија 1939, стр. 84—90.

²⁹ Т. Герасимов, *Колективни находки на монетиите ђрез 1934—1936 — Известия на Българското Археологическо Дружество XI* (1937), 316.

може се закључити да је садржавала око 200 венецијанских матапана и око 50 српских динара са заставом (Уроша I и Драгутина), укупно око 250 динара са заставом. Међу примерцима које сам набавио за збирку С. Димитријевића највише је било Драгутина са веронским типом слова. (Натпис садржи слова E, F, R и S специјалног облика). Ни у једној збирци нисам нашао тако идеално очуване динаре краља Драгутина са заставом овога типа. (Међу њима је било доста примерака fleur de coin — тек откованих). Битољске кујунџије нису дозвољавале преглед овог материјала, нити избор примерака. Зато сам прибележио само горе наведене сумарне констатације.

Очевидно је да је ова растурена остава из времена краља Драгутина, непосредно пре 1282. године. (По Г. Чремошнику, динари краља Драгутина са заставом и натписом који садржи слова E, F, R и S, специјалног, веронског типа, ковани су око 1280—1282.³⁰ Напомињемо да су динари краља Драгутина са заставом по свој прилици ковани и за време Милутина, али у овом случају одсуствују Милутинове новчане врсте. Динари са заставом краља Стефана — Драгутина веронског типа слова спадају у теже варијанте ове новчане врсте.)

Ми смо унели ову оставу у Табелу V — у оставе непознатог садржаја.

Подаци G. Valentinia (*La Numismatica in Albania, Numismatica V* (1939), 122), које помиње D. Metcalf³¹, указују да су и у Албанији нађени у огромном броју венецијански матапани XIII и XIV века и да је међу њима била лепа количина раних српских динара.

21. Остава из околине Пожаревца

Пре 15 година, око 1959. нашао сам код једног сакупљача из Пожаревца на остатке неке мање растурене оставе. Ову оставу карактерише релативно бројно присуство ретког рудничког динара са владарем који седи и држи мач на крилу. Натпис је VROSIVS REX — на наличју Исус седи (Љубић VI, 14). Сакупљач је тврдио да је ове динаре добио у околини Пожаревца. Из ове оставе дошли су готово сви динари Стефана Дечанског ове врсте који се сусрећу у садашњим приватним београдским збиркама (од чега су два у збирци С. Димитријевића).

Ми смо унели ову оставу у Таб. V — у оставе непознатог садржаја, мада знамо да је у њој било четири врсте српских динара:

- 1) Милутин крстати динари
- 2) —, — динари са крстом на дршци
- 3) Дечански руднички ћирилички динари
- 4) —, — руднички латинички динари са VROSIVS REX

Остава је из времена Стефана Дечанског, пошто поменути сакупљач тада није располагао динарима краља Душана.

22. Остава из Карибола

Нађена у пролеће 1904. године на једном имању у *Caribollo*, у области општине *Vallonara* близу *Marostica* (североисточно од *Vicenze*, северно од *Падове*).

Садржавала је по *Periniy* 1025 сребрних новчића. Од тога 317 венецијанских матапана (почев од *Pietra Ziania*, 1205—1229, па до *Pietra Gradeniga*, 1289—1311), 1 грош Бресчије са три свеца, 493 гроша Мерана (од тога 3 „*aquilini*“ и 490 „*tirolini*“ *Mainarda II*), 2 гроша „*tirolina*“ *Мангове* и 212 српских динара, тзв. „имитација“ венецијанских матапана. Од тога 202 са натписом VROSIVS — S STEFANVS/REX и STEFANVS — VROSIVS/REX (просечна тежина 2,00 gr); и 10 са натписом STEFANVS — S STEFANVS/REX. Десет последњих примерака несумњиво припадају краљу Стефану Драгутину (динари са заставом, просечна тежина 10 примерака 1,75 gr). У првој групи од 202 примерка налазимо неутврђен број заједничких динара краља Стефана — Драгутина и краља Стефана Уроша II — Милутина (други наведени натпис), као и неутврђен број динара Стефана Уроша I и Стефана Уроша II — Милутина — први натпис. (Код динара краља Милутина не знамо које су новчане врсте биле присутне, пошто немамо податке о томе шта св. Стефан предаје краљу: заставу, заставу са крстом на дршци или двоструки крст, као и евентуалне податке о типовима слова E, F, R и S и евентуалном присуству словних ознака.)

Годину и по дана иза откривања ове оставе, пола године после објављивања чланка Q. *Perinia*, објавио је G. *Gerola* оставу од 94 новчића који су наводно нађени у *Bassanu*, североисточно од *Vicenze*, северно од *Падове*, у близини *Карибола* („кажу да су нађени замотани у некој врсти кожне торбе у једном старом зиду у околини *Bassana*“).

Наводна остава из *Bassana* садржавала је 94 новчића доста добре очуваности. Од тога је било 16 венецијанских матапана (од *P. Ziania* до *P. Gradeniga*, 1205—1311), 50 меранских „*tirolina*“ (периода 1267—сирка 1310) и 28 српских динара (27 са натписом VROSIVS — S STEFANVS/REX и један са натписом STEPA' — STEFAN'/REX).

Од самог почетка G. *Gerola* је био врло резервисан према подацима о пореклу наводне оставе из *Bassana*. У своме раду о овој остави он пише: „За ову новчану скупину која је ту скоро била понуђена за набавку није било могуће открити са сигурношћу њено порекло“. Затим констатује: „Али постоје аргументи да би се могло посумњати да они можда представљају последњи остатак малог блага из *Карибола*, недавно објављеног од *Perinia*, са којим показују уску везу, како по врстама новца, тако исто по времену коме они припадају“. Просто речено, у остави из *Карибола* и у наводној

³⁰ Г. Чремошник, *Развој ...* 34.

³¹ D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 194, нап. 43.

остави из Bassana, које су се појавиле једна за другом, имамо исте новчане врсте (меранске тиролине, венецијанске матапана који се завршавају са P. Gradenigom и српске динаре истог типа са именима Уроша и Стефана), што указује да је наводна остава из Bassana само један мањи део раније објављене кариболске оставе.

Касније, у свом другом раду, G. Gerola укључује 28 српских динара и 116 венецијанских матапана из оставе Bassano у састав кариболске оставе, не помињући, ни оставу Bassano ни свој чланак, о њој.

Дакле, ако додамо кариболској остави и преосталих 50 меранских тиролина, добијамо:

Састав кариболске оставе по Periniu и Geroli

Врста	По Periniu	По Geroli
венецијанских матапана	317	335
српских динара	212	240
обе групе	529	575
остали новци	496	546
укупан број новчића у кариболској остави ³²	1025	1121

Да бисмо утврдили које су новчане врсте биле присутне у кариболској остави, пошли смо од српских динара које је Quintello Perini продао 1904. Археолошком музеју у Загребу, као оставу из Bassana.

По инвентару овог музеја види се да је Археолошки музеј из Загеба тада откупио два примерка са општим натписом STEFANVS — S STEFAN/REX и 35 динара са општим натписом VROSIVS — S STEFAN/REX. (Пошто су у инвентару убележене и ситне ознаке — њих је D. Metcalf унео у свој рад, не водећи рачуна о новчаним врстама којима оне припадају.)

У делу збирке Археолошког музеја у Загребу, који нам је био доступан, нашли смо следеће новце на чијим је цедуљицама било означено да су из оставе Bassano:

Ред. бр.	Владар	Кратак опис врсте	Број примерака
1	Урош I	динар са заставом	8
2	Драгутин	динар са заставом	1
3	Милутин	динар са заставом и словима E, F, R i S специјалног, веронског типа	4

Овоме треба додати и заједнички новац краља Стефана — Драгутина и краља Стефана Уроша II — Милутина, који се помиње у ранијем излагању.

Дакле, досад смо успели да установимо присуство само четири новчане врсте у остави из Карибола.

(Из горње табеле изоставили смо један крстат динар Стефана Дечанског са словним ознакама T — O на лицу и T — R на наличју, из Археолошког музеја у Загребу. Овај крстат динар који не припада времену кариболске оставе нисмо унели у овај мали преглед новчаних врста ове оставе из следећих разлога:

1. Ни G. Gerola ни Q. Perini у својим објављеним радовима не помињу ниједан примерак српског динара са словним ознакама, мада доносе многе ситне ознаке и разлике у натписима. Уз то, то је једини такав примерак међу 37 инвентарисаних примерака у Археолошком музеју у Загребу.

2. Чињеница да је читава остава Bassano била измишљена од стране шпекуланата показује да су поједини примерци српских динара могли да буду накнадно убацивани.

3. Ако претпоставимо да је Q. Perini продао Археолошком музеју у Загребу тзв. оставу из Bassana, коју је G. Gerola објавио, видимо да је она увећана убацивањем нових динара. Уместо 26 српских динара са натписом VROSIVS — S STEFANVS/REX, које G. Gerola описује (пошто су остала два доспела у музеј Bassano „conservati ora nel nostro museo“), Q. Perini продаје 35 примерака са овим натписом и 2 примерка са натписом STEFANVS — S STEFANVS/REX.

4. Чак је и материјал који је доспео у Археолошки музеј у Загребу могао да буде измењан са другим примерцима. Тако, нпр., на цедуљици са инвентарним бројем 29260 стоји да је то новац из оставе у Bassano, што није речено у инвентару.)

Из свих тих разлога приморани смо да кариболску оставу, упркос једном њеном непознатом делу сачуваном у Археолошком музеју у Загребу, и упркос нашој констатацији о четири присутне новчане врсте, третирамо као оставу непознатог садржаја, што не искључује коришћење објављених података, посебно групних података. Зато смо је уврстили у Табелу V — у оставе непознатог садржаја.

Да је неки већи део оставе из Карибола био сачуван, можда бисмо знали нешто више о појави неких Милутинових новчаних врста. Увид у ову оставу који смо добили на основу 14 утврђених српских динара не разликује се, за сада бар, по присутним врстама од структуре веронске оставе.

Да је остава из Caribolla млађа од оставе из Вероне (сакривене најраније 1284, а можда 1285) видимо по присуству 108 матапана једног новог дужда Pietra Gradeniga (1289—1311), што показује да је она сакривена најраније 1290. године.

Израчунамо ли просечну тежину свих српских динара у овој остави, видимо да је она у млађој кари-

³² Оставу објавио врло погрешно Q. Perini, Il ripostiglio di Caribollo, Bollettino di Numismatica et di arte della medaglia (Милано) III, № 3, marzo 1905. (Наставак у бр. 4). Наводну оставу из Bassana објавио G. Gerola. Un piccolo ripostiglio di monete Veneziane e Meranesi, Bollettino del museo civico di Bassano Anno II, № 4, ottobre—dicembre 1905, 101—102. На оставу из Карибола осврћу се: G. Gerola, Numismatica serbo-veneta, Rassegna Numismatica, XXVII, № 5, Marzo 1930, 180—182; B. Saria, Die Entwicklung des altserbischen Münzwesens, 34—35; D. Metcalf, Coinage in the Balkans, 207 и 209.

болској остави опала у односу на старију веронску оставу:

Просечна теж. српских дин. у веронској остави 2,16 gr
Просечна теж. српских дин. у кариболској остави 1,99 gr

Ово показује да се просечна тежина српских динара који су се појављивали у новчаном оптицају северне Италије смањивала у односу на тежину венецијанског матапана 2,178 gr.

Из ове две оставе једновремено видимо да се у временском размаку између сакривања ове две оставе повећао проценат српских динара у односу на укупан број новца типа матапана у новчаном оптицају на територији северне Италије, и то:

Остава	Број венецијанских матапана	Број српских динара	Збир обе новчане групе	Удео српских динара у том збиру
веронска	3440	38	3478	1,1%
кариболска	335	240	575	41,7%

(Све ово може се повезати са одлуком млетачке владе од 24. јуна 1291, по којој се сви брскошки и рашки динари „omnes denarios grossos de Brescoa et de Rassa“ имају пресећи, чиме је у ствари обновљена забрана динара рашког краља, који подражава наше венецијанске грошеве од 3. маја 1282.)³³

23. Друга остава непознатог порекла из Југославије

Нађена на непознатом месту у Југославији. Набављена од стране Музеја Славоније у Осиеку 7. октобра 1927 (инв. бр. 13711—13738).

Садржавала је 28 новчића, од чега 1 венецијански матапан (G. Contarini, 1275—1280) и 27 српских динара (8 са натписом VROSIVS — S STEFANVS/REX и 19 са натписом STEFANVS — S STEFANVS/REX).

Мада D. Metcalf пише да „састав групе и њено садашње пребивалиште слажу се са пореклом из Срема или из Северне Србије“, сматрамо да нема елемената за овако сужавање њеног порекла. Она очевидно није из Славоније, пошто њено налазиште није одређено; а вероватни посредник за њену набавку, К. Ф. Нубер, који је тих година набављао југословенски средњовековни новац за збирку у Осиеку, путовао је стално по целој Југославији. (Тако, нпр., више пута годишње на свом путу за Македонију долазио је и у Лесковац, редовно посећујући мене као гимназијалца који је имао значајну збирку старог новца.)

D. Metcalf је лично прегледао пет примерака прве групе и 19 примерака друге групе српских динара. (Он каже да се на табелама на месту са инв. бр. 13713 — 19 налазе примерци који су ту дошли накнадно неком грешком.)

³³ Г. Чremoшник, *Развој* ... 42 и 48.

Није искључено да је заиста реч о 8 примерака новца код Стефана Уроша I, од којих се само 5 даду идентифицирати, и о 19 примерака новца краља Стефана — Драгутина; да је то једна од најстарији остава српских краљевских динара (у чему се слажемо са D. Metcalfom), склоњена за време краља Стефана Драгутина.

На жалост, D. Metcalf, који се осврће на ситне ознаке, није дао прецизније податке који би омогућили да се тачно утврде новчане врсте заступљене у овој остави.³⁴ Зато смо приморани да ову интересантну оставу за сада уврстимо у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

24. Остава из Тржича

Нађена у Тржичу — Monfalcone (око 100 km на западу од Трста), у мају 1893.

Садржавала је: 1) венецијанске матапане дужда G. Sorenza (1312—1328), 2) 3—4 левантска фалсификата венецијанских матапана (претходних дуждева), 3) новац Аквилеје (до Ottobono dei Razzi, 1302—1315), 4) Новац Трста (први бискуп Alongo dei Visogni, 1260—1282), 5) новац Горице (Albert II 1271—1304), 6) тиролине Мантове (коване пре 1315), 7) 10 српских динара са натписом VROSIVS — S STEFANVS/REX.

По подацима чланка, градска општина у Тржичу задржала је најлешше примерке (који су објављени у чланку, а око 100 примерака је доспело у Museo Civico у Трсту.

Мада то тврди A. Puschi, који је био директор овог музеја, у инвентару тог музеја (данас: Museo civico della storia ed arte) који смо прегледали, стоји да је набављено само 15 примерака, међу којима нема српског новца.

Пошто не знамо колико динара са овим натписом припада краљу Стефану Урошу II — Милутину, а колико краљу Стефану Урошу I, пошто не знамо које су новчане врсте краља Милутина заступљене у овој остави (веронски тип, или динари са заставом и страним ознакама, или крстати динари, или динари са крстом на застави), то уносимо ову оставу у таб. V, у оставе непознатог садржаја.

На основу присутног новца италијанских градова, A. Puschi закључује да је остава била сакривена у време смрти аквилејског патријарха Ottobona или мало пре доласка новог патријарха наследника, дакле око 1315. године.³⁵

³⁴ Ову оставу коментаришао је: D. Metcalf, *On an unpublished parcel of serbian grossi in the Slavonian Museum*, Hamburger Beiträge zur Numismatik, Band IV 1958/1959, Heft 12/13, 59—64; исти аутор, *Coinage in the Balkans*, 210 (нап. 32).

³⁵ Подаци узети из: Alberto Puschi, *Il ripostiglio di Monfalcone*, Rivista italiana di numismatica, Milano, 1893, 347—361 (посебно 361); Alberto Puschi, *Il ripostiglio di Monfalcone*, Arheografo Triestino, Nuova serie vol XIX, Trieste 1894, 518—519, 544.

25. *Остѧава са нејознајног месѧа у Југославији*

У једној малој збирци коју сам откупио 1947. године од једног старог београдског сакупљача, који је много путовао по целој нашој земљи, било је, поред појединачних слабо очуваних динара периода краљевства од краља Уроша до краља Душана, једна маса од око 230 динара краља Душана са шлемом и натписом STEFANVS DEI GRA REX, нађених у Југославији између два рата. На наличју новца Исус седи. Највећи део ових динара, 226 примерака, припада врсти на којој Исус седи на нормалном престолу са четворогластим наслоном (Љубић VI, 22 и 24, VII, 1—3) и код које су све словне варијанте заступљене) нпр., са прстеном око шлема, са прстеном или ружицом на челенки, са словном ознаком **Н - ѿ** и сл.). Међу њима доминирају врло бројне варијанте са две мршаве груписане главе, чије се круне завршавају са три шпица или три тачке (у приближно истом броју). У овом остатку растурене оставе из времена краља Душана

било је и 4 примерка ретке врсте, на којој, поред ружице на челенци на лицу новца, на наличју Исус седи на престолу са полукружним наслоном који иде изнад главе, а две пуније крунисане главе на боковима Исуса дебље су и другојачије (Љубић VII, 4).

Из ове растурене оставе из непознатог места у Југославији воде порекло готово сви добро очувани примерци бројније врсте и сва четири примерка ређе новчане врсте из збирке С. Димитријевића, док су дупликати бројне врсте растурени путем размене по многим приватним збиркама у Југославији.

Ми смо унели ову оставу у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

На основу остатака ове оставе већ сам раније дошао до закључка: да су излизане варијанте бројне новчане врсте са словним ознакама **Н — G** старије, а у њој врло бројне и добро очуване варијанте са мршавим главама уместо словних ознака на наличју новца — нешто млађе.³⁶

I С. ОСТАВЕ СА СТРАНЕ ТЕРИТОРИЈЕ У КОЈИМА СЕ СЛУЧАЈНО ПОЈАВЉУЈУ СРПСКИ КРАЉЕВСКИ ДИНАРИ

26. *Остѧава из Амнаша*

Нађена у месту Амнаш у Трансилванији (у Румунији).

Детаљно обрађена у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 16.

Укључена је у Таб VI — у случајне и мале налазе српског средњовековног новца на страним територијама. Ова остава садржи само три сигурно одређене врсте, по један примерак од сваке врсте, и то две врсте краља Стефана — Драгутина и једну врсту Стефана Уроша II — Милутина. Уз то се новчана врста Милутина, приказана у поменутом раду на сл. 45—46, не појављује ни у једној другој остави.

27. *Остѧава из Клојче*

Нађена 1950. у селу Клопчу, 7 km од Зенице, у Босни, у кутији затвореној оловом.

Садржала је око 60 примерака. Обрађени део збирке Земаљског музеја у Сарајеву и збирке Ђорковић, И. Ренђео и И. Мајкснер у Загребу обухвата 20 примерака, од чега 16 динара Стефана II Котроманића (сви: на лицу новца бан стоји са мачем). 3 венецијанска матапана (први Lorenza Tiepolo 1268—1275, други Pietra Gradeniga 1289—1311, а трећи G. Soranza 1312—1328) и један српски динар (руднички динар краља Душана са владарем који седи, држи мач на крилу, и са ћириличким натписом КРАЉЬ СТЕФАН).³⁷

Овај усамљени комад ставили смо у случајне налазе српског новца краљевског и царског периода на страним територијама (Таб. VI).

28. *Остѧава из Требиња*

Нађена је 1884. у Требињу код Мирне (на југозападу од Радеча, на југоистоку од Љубљане) у Словенији, испод једног камена. (Ову оставу D. Metcalf назива остава из Мирне.)

Садржавала је око 500 новчића, од чега је обрађено 271. Од тога: 3 венецијанска матапана (од J. Tiepolo, 1229—1249. до G. Dandolo, 1280—1289); 223 новца аквилејских патријарха (од Bertoldusa de Marano, 1218—1251. до Ottobonusa, 1302—1315); новца тришћанских бискупа (од Volricusa, 1234—1254. до Arlonusa, 1254—1282), 1 новац Горице (кнеза Albertusa, 1258—1304), 1 француски новац „gros tournois“ (Филипа IV Лепог, 1285—1314) и 3 српска динара са натписом VROSIVS — S STEFANVS REX.³⁸

Пошто је међу најбројнијим новцима аквилејског патријарха претпоследњи патријарх Petrus Gerra (1299

³⁶ Ова се остава, као и наведени закључак помињу у раду С. Димитријевића, *Проблеми српске средњовековне нумизматике*, сепарат из Историјског гласника бр. 1—2, 1957, 96, нап. 197. Упореди нап. 89.

³⁷ М. Вего, *Налаз босанског новца у селу Клојчу код Зенице*. Посебан отисак из Гласника земаљског музеја у Сарајеву 1951, стр. 323—325, 330, Таб. I (Душан — сл. 12); И. Ренђео, *Налаз у Клојчи*, *Нумизматика* V, 27—29; С. Димитријевић, *Проблеми српске средњовековне нумизматике I*, 91—96; исти аутор, *Копијамарке ...* 139, нап. 52; D. Metcalf, Ljubić S., *Jugoslovenski novci as a source — book*, Reprinted from the Numismatic Chronicle ser VI, Vol XX, 1960, p. 205; исти аутор, *Coinage in the Balkans*, 216, 218.

³⁸ *Внеситник Хрватског Археолошког друштва VI* (1884) 122—123; VII (1885), 24; A. Pusch, *Eine unedierte Münze der Bischöfe von Triest*, *Numismatische Zeitschrift* XXVI (1894) 37; D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 172—174, 175—176 (Таб. XIV).

—1301) био заступљен са 74 комада, а последњи *Ottobonus* (1302—1315) само са 1 примерком, закључујемо да је ова остава била похрањена око 1302. године.

Самим тим не знамо да ли три српска динара припадају краљу Стефану Урошу I или краљу Стефану Урошу II — Милутину.

Ми смо ову оставу уврстили у Табелу VI — у случајне и мале налазе српског средњовековног новца на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе.

29. Остава из Делфа 1933.

Нађена 1933. у Делфима.

Садржавала је 19 новчића, од чега 18 венецијанских (од *R. Zena*, 1253—1268. до *P. Gradeniga*, 1289—1311) и један српски динар.

Мада *D. Metcalf* доноси ситну ознаку која се јавља на том српском динару, не пружа никакве податке на основу којих бисмо могли закључити каква је то новчана врста.

Ми смо уврстили овај усамљени динар непознате врсте у Таб. VI — у случајне налазе српског новца краљевског и царског периода на страним територијама.

Мада ова остава има исти временски распон венецијанских матапана као и остава из Делфа 1929, мада

је нађена четири године иза ове друге оставе, *D. Metcalf* је убраја у сигурне оставе, што указује да је вероватно нађена у току ископавања.

Нисам схватио на основу чега је *D. Metcalf* датирао склањање ове оставе са 1301 — *circa* 1305. годином. Чињеница да у њој налазимо осам матапана *G. Dondola*, 1280—1289, а један матапан *P. Gradeniga*, 1289—1311, указивала би да венецијански матапани досежу до почетка владе *P. Gradeniga*, 1289—1290.³⁹

30. Остава из Дреновца

Нађена 1934. у месту Дрѣновець (Разградско-јужно од Пловдива и Асенова града), у Бугарској.

Садржавала је 79 новчића, од чега 74 бугарског цара Ивана Александра и сина му Михајла (1351—1355). 4 венецијанска матапана (од чега 1 *J. Tiepolo* 1229—1249, 1 *G. Dandolo* 1280—1289. и 2 *P. Gradenigo*, 1289—1311) и један српски динар (који је *T. Герасимов* прво приписао Стефану Урошу Милутину, а онда Стефану Урошу). Цела остава доспела је у музеј у Разграду.⁴⁰

Ми смо ставили овај усамљени комад несигурног опредељења у случајне налазе српског новца краљевског и царског периода на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе (Таб. VI)

I D. ИНДИВИДУАЛНИ НАЛАЗИ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ДИНАРА НА СТРАНИМ ТЕРИТОРИЈАМА

31. Индивидуални налази из Далмације

У књизи *C. Љубића*, *Опис југословенских новаца*, налазимо податке о два динара са заставом Стефана Уроша I, нађена у Далмацији. Први је био поклон једног официра из Сења Археолошког музеју у Загребу, а други „нађен у Далмацији“ је био у збирци *C. Љубића*.⁴¹

Ми смо их унели у Таб. VI — у случајне налазе српског средњовековног новца на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе.

32. Индивидуални налаз из Кленка

Нађен у Кленку у Срему, северно од Саве код Шапца на 1—2 km од реке.

У питању су два динара краља Стефана — Драгутина (*Moneta regis Stefani* и Стефан Раб) и један динар Владислава II (Владислав Раб). Они се налазе у збиркама два београдска сакупљача (*B. Перића* и *B. Јовановића*).

Овај индивидуални налаз унели смо у Таб. VI — у случајне налазе српског средњовековног новца на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе (читав Срем урачунавамо у такве територије, мада је Срем у то доба био и у рукама краља Драгутина, који је *Rex Serviae*).

33. Индивидуални налаз из Друбејца

Нађен у бањи Друбет у Олтенији (у Румунији) — Детаљно обрађен у нашем раду *Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава*, под бр. 4.

Укључен у случајне налазе српског новца краљевског и царског периода на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе (Таб. VI).

34. Индивидуални налаз из Sigeşoara

У месту *Sigeşoara* у Трансилванији (у Румунији) нађен је један примерак најбројније врсте краља Драгутина, његов динар са заставом. Он се сада налази у Музеју *Sigeşoara*.

Ми смо унели овај налаз у Таб. VI — у случајне налазе средњовековног српског новца времена кра-

³⁹ Подаци објављени код: *D. Metcalf, Coinage in the Balkans* 207 (Таб. XVI — *Delfi* 3), 209 (Таб. XVII), 211, 232—233, 235

⁴⁰ *T. Герасимов, Колективни находки на монетније љрезу* 1937 и 1938 — *Известия на Българский Археологически институт XII* (1938), стр. 450—457; Исти аутор. *Колективни... љрезу* 1939. г., исти часопис XIII (1939), Софија 1941, 341—345.

⁴¹ *C. Љубић, Опис југословенских новаца*, Загреб 1875, 48 (XVII, бр. 1) и 56 (бр. 42); *D. Metcalf, Coinage in the Balkans*, 191 и нап. 33 и 34.

љевства и царства на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе.

35. Индивидуални налаз из Клуџа

Нађен у Клуџу у Трансилванији (у Румунији). Детаљно обрађен у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 17. Укључен у случајне налазе српског новца краљевског и царског периода на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе (Таб. VI).

36. Индивидуални налаз из Цеља

У Цељу, близу железничке станице, нађен је један српски динар са заставом краља Стефана Уроша I (Љубић врста III/XII, Таб. IV, 13).⁴²

II ОСТАВЕ ПЕРИОДА ЦАРСТВА КОЈЕ САДРЖЕ КРАЉЕВСКЕ ДИНАРЕ

II A. ОСТАВЕ ПЕРИОДА ЦАРСТВА КОЈЕ САДРЖЕ КРАЉЕВСКЕ ДИНАРЕ — УТВРЂЕНОГ САСТАВА

38. *Остѧава из Нових Бановца*

Нађена у месту Нови Бановци у Срему (на десној обали Дунава).

Обрађени део доспео је у Народни музеј у Београду 1930.

Он обухвата 416 новчића, од чега 236 примерака српског новца (од тога 198 краљевских динара — заједно са барбаризацијама, и 38 динара Душана као краља Рашке и цара Византије, односно краља Рашана и цара Византинаца) и 180 примерака мађарског новца (од чега 175 Карла Роберта, 1308—1342, и 5 Лудовика I, 1342—1382).

Састав српског дела оставе по врстама дат је на табелама II и III.⁴⁴

На основу тога што је у овој врло бројној остави најмлађи новац из периода када је Душан био краљ Рашке а цар Византије, као и присутног мађарског новца можемо, упркос томе што је остава нађена ван територије средњовековне српске државе, закључити да је *остѧава* закопана негде на *почетку 1346. ѓре Душановог крунисања за цара Срба и Грка* (16. април 1346).

39. *Остѧава из Обада*

Нађена 1920. у селу Обад у Банату (у Румунији). Детаљно обрађена у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 7. За садржај по врстама види Таб. II и III.

Ми смо га уврстили у Таб. VI — у случајне налазе српског средњовековног новца на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе.

37. Индивидуални налаз из Казичана

У селу Казичане, близу Софије (источно од ње) нађена је на старом црквишту „једна сребрна монета од Стефан Урош“.⁴³

Нема елемената за утврђивања дали је реч о динару краља Стефана Уроша I, краља Стефана Уроша II — Милутина или краља Стефана Уроша III — Дечанског.

Ми смо уврстили овај налаз у Таб. VI — у случајне налазе српског средњовековног новца на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе.

Пошто у овој остави најмлађи мађарски и славонски новац припада Карлу Роберту, 1308—1342. а најмлађи српски Стефану Душану као цару Византинаца и краљу Рашана, слободно можемо да сматрамо да је ова *остѧава* *по свом садржају закопана у ѓрвом ѓериоду Душановог царског ковања, негде на почетку 1346. ѓре 16. априла ѓе године* (датума Душановог крунисања за цара Срба и Грка). Пошто је реч о остави нађеној на иностраној територији, време закопавања (датирање по присутном српском новцу) може бити и нешто касније.

40. *Остѧава из Sövényházа*

Нађена 1897. у Централној Угарској на северу од Баната.

Детаљно обрађена у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 12.

⁴³ Подаци о налазу: Б. Филов, *Новооткрити сѧарини* — Известия на българското археологическо друштво III св. 2, 1912/1913, София 1913, 328—339 (посебно 330—331 — Налаз Казичане). Налаз ѓомиње: D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 240 и 242.

⁴⁴ *Остѧаву је обрадио*: Р. Марић, *Сѧудије*, стр. 249—335, Таб. XL—LI, сл. 16—20, 1—20, 1—20, 1—20, 1—20, 1—3; *Дојуне*: С. Димитријевић, *Проблеми ...* I, 87, 90, 93, 96 и 97; исти аутор, *Хронологија Душановог царског новца*, 114, 116, 123, 124, 130 (Табела). *Марићева класификација по владарима и врстама, као и бројност ѓоједних врста измењени су са наше сѧране ѓоповним ѓрезледом ѓримѧака Народног музеја*. Марићев бр. 166 нисмо узели у обзир (упореди: Марић, 249), пошто припада Sigismundu, који је владао 1386—1437. Марићеву групу од 15 фалсификата српског новца расподелили смо на оне чија се припадност врсти може одредити (2 краља Душана-Monita, 4 Dei gra Rex, 1 Rasie), а остале смо дали као 2 барбаризирана крстата и 6 барбаризираних са шлемом.

⁴² Овај налаз помиње D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 177.

За садржај по врстама види Таб. II и III.

Пошто у овој остави најмлађи мађарски новац припада Лудвику I, 1342—1382, а најмлађи српски Стефану Душану као цару Византинаца, односно Византије, и краљу Рашана, односно Рашке, слободно можемо да сматрамо да је ова *осијава*, *по садржају*, *закојана у првом периоду Душановог царског ковања*, *негде на почетку 1346, пре 16. априла те године (данути Душановог крунисања за цара Срба и Грка)*. Пошто је реч о остави нађеној на иностраној територији, време закопавања (датирано по присутном српском новцу) може бити и нешто касније.

41. *Осијава из Олтеније I*

Нађена на непознатом месту у Олтенији (у Румунији).

Детаљно обрађена у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 1.

За садржај по врстама види Таб. II и III.

Пошто се у овој остави, поред Душанових царских динара са шлемом и латиничким натписом, појављује и новац бугарског цара Ивана Александра и сина му Михаила (1351—1355), ова *осијава закојана је најраније 1351. године*.

42. *Осијава из Руждавице*

Нађена је 1937. или 1938. у селу Руждавици у Њустендилском крају, у Бугарској, у глиненом суду.

Обрађени део обухвата 227 примерака од чега 179 са контрамаркама, а 48 без њих. Од укупног броја (са контрамаркама и без њих) 217 су српски динари, 4 су босанска (бан Стефан II Котроманић), 1 бугарски (цар Иван Александар) и 5 неодређених барбаризираних (српских или босанских) новчића од чега 4 са шлемом. Од српских динара у њој је било 62 динара краљевског периода и 155 периода цара Душана.

Састав оставе по српским врстама дат је у табелама II и III.

Пошто се у овој бројној остави појављују углавном излизани, обрезани и, у вези са тим, контрамаркирани примерци, време закопавања оставе је касније од најмлађих врста заступљених у њој. Такве најмлађе последње врсте српског новца су динари цара Душана из другог периода Душанових царских ковања. Ту долазе сасвим сигурно његови крунидбени динари и динари са владарем који седи и са ћириличким натписом, а вероватно и групе динара са латиничким натписом (цар и царица, шлем, владар седи без мача). На основу анализа самих контрамарки и разлога за њихово стављање закључили смо да су оне стављане после заузимања Захумља од стране Босанаца (1351). На основу свега тога можемо закључити да је ова *осијава формирања углавном од старог новца који су Босанци заћекли у Захумљу после 1351. и означили га*

*контрамаркама, и да је закојана у Руждавици ускоро после њога.*⁴⁵

43. *Осијава из Падине*

Откопана августа 1968. у локалитету Падина, код Госпођиног Вира крај Ђердана.

На основу прикупљеног материјала може се закључити да је садржавала 275 примерака, и то две златне форинте Лудовика I (Retty II, T IV, 62) и 273 сребрна новчића.

Међу 373 сребрна новца налазимо 146 угарских обова (35 Карла Роберта, 1308—1342. и 111 Лудовика I, 1342—1382); 48 бугарских грошева (46 Ивана Александра и сина му Михаила, 1331—1355. и два Ивана Срацимира, 1360—1396); 6 влашких новаца Ивана Владислава I, 1364—1377 (три са ћириличким текстом на обема странама и три са латиничким текстом на обема странама); два босанска динара Стефана Котроманића, 1322—1353 (оба са представом владара који седи са мачем; први, са натписом STEFAN BAN BSNE, има на наличју Исуса који седи и словну ознаку В — V; други, са натписом BA N STE PAN, има на наличју св. Влаха у мандорли и натпис [SB]LASIV — S RAGVSI); и 71 српски динар (од тога 1 Милутинов, 2 Стефана Дечанског, 24 краља Душана, 4 барбаризирана динара са шлемом, 5 Душана као цара и краља, 13 цара Душана, 3 Уроша сина Душановог за време малолетства, 19 Бранка Младеновића⁴⁶ — сви српски динари приказани су по врстама у приложеном табеларном прегледу на стр. 20 и у Табелама II и III).

У табеларном прегледу српских динара, српски новац описан код Св. Душанића (у неким случајевима без везивања за одређене владаре нпр., код свих крста-

⁴⁵ *Осијава поменућа*: Т. Герасимов, *Колективни находки на монетиите презь 1937 и 1939 год.* — Известия на Българския Археологически Институтъ, Т. XII за 1938, София 1938, стр. 453.

Осијава обрађена: С. Димитријевић, *Контрамарке на средњовековним српским и босанским динарима, Осијава из села Руждавице у Њустендилском крају*, посебан отисак из Историјског часописа XII—XIII, Београд 1963, 91—152 и Таб. I—VIII.

Издвојена нова врсја: Исти аутор, *Нова серија нових врсја српског средњовековног новца*, посебан отисак из Старицара XV—XVI, 1964—1965, 124—125; D. Metcalf, *Coinage of the Balkans*, стр. 255—257.

Дојуна осјава: Исти аутор, *Нова серија нових врсја српског средњовековног новца VII*, Посебан отисак из Старицара XXII, стр. 93—99 (пун састав оставе: стр. 96—97), Таб. I—III, сл. 1—2, 7—10 и 13—14.

⁴⁶ *Осијаву је обрадио*: Св. Душанић, Слуга Бранко, *Падинаг средњовековна осјава*, Београд 1968, Сепарат из Археолошког прегледа бр. 10 (4 стране и 2 таб. без пагинације); исти аутор *Налаз средњовековног новца у Ђердају*, Старицар XXI, 1970, стр. 81—112, Т. I—X.

(Напомињемо да се фотографије објављене у овом раду не могу међусобно упоређивати по величини, пошто размере клипеа приликом увеличавања нису уједначене, те се примерци новца истог пречника појављују у неколико различитих величина).

Табеларни преглед српских динара у остаци Падини

Ред. бр. врсте	Владар	Кратак опис врсте	Број нађених примерака	Просечна тежина у gr	
1	Милутин	крстати динар	1	1	примерка 1,52
2	Ст. Дечански	крстати динар	2	2	„ 1,56
3	краљ Душан	крстати динар	12	12	„ 1,53
4	„ „	шлем MONITA REX STEFA	7	7	„ 1,30
5	„ „	шлем STEFANVS DEI GRA REX	5	5	„ 1,39
6	„ „	шлем барбаризиран натпис садржи име STEFANVS (овде додан један новац са неописаним натписом)	4	3	„ 1,32
7	Душан, цар Византинаца и краљ Рашана	седи са мачем, RX RASIE	3	3	„ 1,29
8	Душан, цар Византије и краљ Рашке	седи са мачем REX RIA	1	1	(1 обрзан и контрамаркиран) „ 0,83
9	„ „	седи са мачем, натпис барбаризиран	1	1	„ 1,50
10	цар Душан	шлем INPER SEFA — N MONITA	1	1	„ 1.—
11	„ „	шлем STEFANVS INPERATOR (овде ушао и 1 примерак са неутврђеним натписом)	5	4	„ 0,91
					(1 обрзан и излизан 1 излизан и контрамаркиран 1 контрамаркиран)
12	„ „	шлем ЦР — СТ (С. Димитријевић, Нова серија VII, сл. 13—14)	1	1	„ 1,16
13	„ „	крунидбени	6	6	„ 1,58
14	Урош син Душана из времена малолетства (без титуле император)	шлем, барбаризирани натпис садржи име VRO-SIVS (врста објављена: С. Димитријевић, Нова серија ... VI, сл. 3—4)	3	3	примерка 1,16
15	Бранко	шлем, СЛІГА БРАНКО (овде додата 2 примерка В. Јовановића и 1 примерак В. Поповића)	19	16	„ 1,26
С в е г а			71		

тих динара (дат је по класификацији С. Димитријевића, а у збирове су унети и допунски примерци. (Поред примерака које помиње Св. Душанић укључена су и 3 нова примерка динара Бранка — два из збирке В. Јовановића и један из збирке В. Поповића.)

Присутне словне ознаке, као и друге ситне ознаке на српском новцу из ове оставе, детаљно су описане у другом раду Св. Душанића (Налаз средњовековног новца у Ђердапу). Напомињемо да су неке словне ознаке погрешно транскрибоване, нпр. код новообјављене врсте бр. 12;⁴⁷ или изостале, нпр. код новообјављене врсте бр. 14.⁴⁸ Зато је потребно и остале ознаке проверавати по сачуваном делу оставе. Посебно подвлачимо да су сви динари слуге Бранка са словном ознаком Р — L (укључујући и примерак код кога је L приказан изврнуто као Г), која се не јавља ни на једном другом српском динару из ове оставе.

Три примерка из ове оставе носе контрамарке. Провером материјала установили смо да примерак са владарем који седи са мачем и натписом RX RASIE (врста бр. 7) има квадратну контрамарку са нејасним

садржајем, да први примерак са шлемом и натписом STEFANVS INPERATO (врста бр. 11) има квадратну контрамарку са нејасним садржајем, а други такав примерак има квадратну контрамарку са птицом.

Задржимо се на датирању ове оставе. На основу присуства 6 примерка новца Јоана Владислава (1364—1377) Св. Душанић правилно закључује да је ова остава закопана после 1364, можда у време напада угарског краља Лудовика на Видин (1365).

Упркос релативно касном закопавању ове оставе, у њој не налазимо новац са натписом цар Урош (односно INPERATOR VROSIVS). Тешко је рећи да ли је то везано за малобројност или локални карактер емисија цара Уроша; или је то последица непостојања јачих трговачких веза са дунавским крајем у то време, или су тада становници области на североисток од граница средњовековне српске државе престали из неког разлога (нпр., смањене тежине многих новчаних врста) да употребљавају српске динаре. (Упореди наше констатације о употреби старих српских новчаних врста у иностранству и њихово присуство у каснијој новчаној циркулацији на страним територијама).⁴⁹

⁴⁷ Упореди: С. Душанић, други рад, опис бр. 166 и сл. Т III, 9. Ту постоји словна ознака: D—B.

⁴⁸ Упореди: С. Душанић, други рад, опис бр. 181 и 182 и сл. Т VI, 14 и 15. (Број 183 је без слике, а у опису словне ознаке нема —?). Код сва три примерка словна ознака: II — В

⁴⁹ С. Димитријевић, *Остаци српског средњовековног новца на северу од Дунава*, 114—116.

На основу констатације да су најмлађи сигурно датирани српски динари из ове оставе крунидбени динари цара Душана могло би се закључити да новообјављена врста динара Уроша сина Душанова, са шлемом и барбаризираним натписом који садржи име VROSIVS, али не и звање *imperator* (врста бр. 15 из Табеле III)⁵⁰, не припада периоду малолетства цара Уроша (у наведеном раду, осврћући се на доба малолетства цара Уроша, кажемо за новообјављени примерак „врло вероватно да се он ковао у то време“ и износимо аргументе у прилог томе), већ ранијем периоду када је он био млади краљ (до 16. априла 1346) или краљ Срба (од 16. априла 1346. до смрти цара Душана, 1355).

Погледамо ли најбројније новчане врсте из оставе у Падини, глобално групуране по спољним карактеристикама у њиховим међусобним релацијама, долазимо до закључка да су у области у којој је остава нађена, а у којој су једновремено циркулисали српски и мађарски новац, постојећи односи између нађених новчаних врста, груписаних по спољним карактеристикама, могле да имају практичан значај. Оне су несумњиво представљале основу за њихову међусобну размену у ситном свакодневном робноновчаном промету. Тако је, нпр., просечна тежина најбројнијих груписаних новчаних врста износила:

код 15 српских крстатих динара	1,53 gr
код 40 српских динара са шлемом	1,27 gr
код 131 мађарског обола	0,53 gr

То значи да је у ситном свакодневном робноновчаном промету у области Бердана

1 српски крстат динар размењиван за 3 мађарска обола, а 1 српски динар са шлемом размењиван за 2,5 мађарска обола,

другим речима, да су мађарски оболи служили као ситније новчане јединице у односу на српске динаре, груписане по спољним карактеристикама.

Осврнимо се на неке тврдње и закључке Св. Душанића у коментару оставе из Падине.

У тим коментарима Св. Душанић је погрешно датирао врсту са натписом RX RASIE — ST IP ROMA. Пошавши од једне повеље од 3. јануара 1349, на којој се Душан потписује као *Imperator Rasie et Romanie*, он закључује да до ковања ове новчане врсте „није могло доћи пре 1349“.⁵¹

Узмемо ли у обзир да се Душан крунисао за цара Срба и Грка већ 16. априла 1346, нема никаквог разлога да се ова новчана врста веже за 1349. годину. Уосталом, на стр. 103. истог рада, осврћући се на оставу из Нових Бановаца, Св. Душанић пише „Присуство у налазу само двеју врста (37 ком.) Душановог царског новца (REX RIA — ST IP ROIOM i RX RASIE —

ST IP ROMA — С. Д.: Натписи су исправљени) и само једне врсте Лодовикових обола (5 ком) показује да је остава покопана пре Бердапског налаза, тј. кратко време после Душановог прогласа за цара (1346)“.

Зашто онда везује ове новчане врсте за 1349. годину?

При томе треба посебно подвући још две чињенице. Прво, да се код ове две новчане врсте, поред звања I[M]P[ERATOR] ROMA[NIAE], односно RO[MA] IO[RV]M, не појављује звање *Imperator Rasie*, већ R[E]X RASIE, односно REX R[AS] IA[NORVM]. Друго, да се у остави из Нових Бановаца не појављују ни крунидбени динари цара Душана нити иједна његова друга врста на којој се налази само звање цар, односно император (што је логична последица Душановог крунисања за цара Срба и Грка). Из свега тога произилази да ове новчане врсте нису коване „кратко време после Душановог прогласа за цара (1346)“, како то каже С. Душанић у другој својој верзији, већ да су коване у периоду од заузећа Сера 24. септембра 1345. до Душановог крунисања за цара Срба и Грка 16. априла 1346, као што смо то већ утврдили још пре 15 година.⁵²

Неприхватљив је и закључак Св. Душанића, који у коментару оставе из Падине, а на основу „изузетно великог броја“ Душанових краљевских врста са шлемом у остави из Нових Бановаца (као и присуства таквих врста са барбаризираним текстом), а и њихове релативне малобројности у остави из Белова (као и потпуног одсуства таквих врста са барбаризираним текстом у овој остави, па чак и њиховог присуства у бечком и будимпештанском музеју) закључује „да су те монете коване у нашим северним областима, у пределима око Дунава, током владе Душана као краља“.⁵³ Св. Душанић заборавља да се у остави из Нових Бановаца, поред 38 првих царских динара (врсте RIA и RASIE), појављују углавном краљевски динари (198). Зато је потпуно разумљиво што се у овој остави налазе 172 Душанова краљевска динара са шлемом и 6 таквих динара са барбаризираним натписом. Насупрот томе, у остави из Белова, која је касније провенијенције, појављује се 266 Душанових царских динара (од чега 264 са ћириличким натписом), а свега 7 краљевских динара уопште. Зар је у тим условима могуће да се на основу присуства само 7 Душанових краљевских динара са шлемом (као и одсуства таквих динара са барбаризираним натписом) изводе горњи закључци („Зато није случајност...“). Зашто Св. Душанић не помиње да се у остави из Руждавице, дакле са југа земље, појављују бројни Душанови динари са шлемом, како краљевски (по последњој нашој евиденцији 57, поред неких таквих динара са барбаризираним текстом) тако исто и царски (по последњој нашој евиденцији 55). Од укупно 217 динара из ове оставе, 112 су Душа-

⁵² За детаљнију аргументацију овог датирања види: С. Димитријевић, *Хронологија Душановог царског новца*, Београд 1959, 114—121.

⁵³ С. Душанић, *Налаз средњовековног новца у Бердају*, 103.

⁵⁰ Објављена у раду: С. Димитријевић, *Нова серија... VI*, сл. 3—4.

⁵¹ С. Душанић, *Налаз средњовековног новца у Бердају*, 93.

нови динари са шлемом, што представља преко 51% читавог садржаја ове бројне оставе са југа земље.

Новац са шлемом и чекркли челенком ковао је и син Бранка Младеновића, Вук Бранковић. Тврдња Св. Душанића да шлем на тој врсти новца Вука Бранковића „својим изгледом подсећа на монголско-турски тип, док је на Бранковим грошевима тип шлема западно-европски“^{53a} не може се прихватити. Довољно је упоредити овај новац Вука Бранковића^{53b} са више новчаних врста цара Уроша (нпр., Љубић IX, 13, 18, 21), па да се уверимо да се овакав шлем наводног „монголско-турског типа“ јавља и на царском новцу. Присуство затилника и чекрка у виду ружице не мења основну карактеристику шлема, у питању је шлем са челенком. Дакле, оба феудалца, слуга Бранко (Младеновић) и његов син Вук Бранковић, кују новац са шлемом који има на себи чекркли челенку, која се јавља само у породици краља и цара Душана и краља и цара Уроша, као и код њихових вазала (Бранка, а како изгледа, по традицији, и његовог сина Вука Бранковића), као и феудалаца који признају свој вазални однос према наследницима царске власти (жупан Никола у односу према Стефану — Урошу, Вук Бранковић у односу према Лазару или Јаков у односу према Вуку).

Обе, са наше стране оспораване, тврдње Св. Душанића — прва, да су динари са шлемом краља Душана ковани у северним областима, у пределу око Дунава, и друга, да је шлем са чекркли челенком, који се појављују на новцу Вука Бранковића, некакав шлем монголско-турског типа, различит од шлема западно-европског типа који се јавља на новцу краља Душана и Бранка — представљају саставне делове настојања Св. Душанића да докаже претпоставку М. Динића да је слуга Бранко у ствари Бранко Растиславић. О томе да ли новац слуге Бранка припада Бранку Младеновићу или Бранку Растиславићу, изјаснићемо се на другом месту.

44. Остатак из Богумила

Нађена између два светска рата на планини између Велеса и Прилена, код места Богумили.

На основу информације А. Станојевића, првог поседника ове оставе и целокупног прегледаног материјала, ова је остава садржавала релативно добро очуване српске динаре који сви одреда носе исту контрамарку.

Ова се контрамарка састоји од круга који има десни бочни додаток. У целости она личи на један облик слова М, који сусрећемо на српском средњовековном новцу. Она изгледа овако: .

Ако групирамо све примерке из ове оставе чију смо провенијенцију утврдили, видимо да је остава из

Богумила садржавала 27 овако контрамаркираних српских динара.

Специфична тамнозелена патина, карактеристична за бакар, која покрива неочишћене примерке, као и леп сребрни изглед неких очишћених примерака показују да су то највероватније сребрни динари са ниским садржајем сребра (тј. са високим садржајем бакра), али је међу њима било и сребрних динара дивног изгледа.

Висок проценат бакра у неким динарима тога времена могао би да објасни зашто су ови контрамаркирани српски динари нађени на територији средњовековне српске државе.

Својевремено сам повезао присуство ових контрамарки са постојањем фалсификованог српског новца у периоду Драгутина и Милутина.⁵⁴ Можда би се разлог за стављање поменутих контрамарки могао наћи и у појави динара смањене тежине, који су условили потребу контроле исправности, односно неисправности неких динара.

Можда ћемо одговор на сва ова питања добити кад се изврши врло скупа спектрална квалитативна анализа већег броја оваквих контрамаркираних динара, чији састав за сада не можемо утврдити, пошто нико не жели да врши обичну квалитативну анализу ових врло ретких примерака, која је за сада повезана са њиховим уништењем.

Реконструисан састав оставе из Богумила

Ред. бр. врсте	Владар	Кратак опис врсте	Из	Из	Из	Свега
			групе А. Станојевића	групе С. Кракова	групе З. Марковића	
1	Урош I	динар са заставом без словних ознака Натпис VROSIVS- S STEFAN/REX без слова E, F, R i S европског типа/С. Д. Бакарни... сл. 10—11/	5	12	.8.	25
2	Милутин	динар са заставом исти натпис, словна ознака на наличју — — (С. Д. Бакарни. сл. 12)	1	—	—	1
3	цар Душан	цар и царица без скиптра (С. Д. Бакарни... сл. 13)	1	—	—	1
Свега			7	12	8	27

На основу детаљне анализе појаве овако контрамаркираних динара у приватним и јавним збиркама утврдили смо да је ова остава првобитно била подељена

^{53a} *Ibid.*, 97.

^{53b} С. Димитријевић, *Нова серија* . . . II сл. 39—40.

⁵⁴ *Први помен ове оставе и њена прва обрада у раду: С. Димитријевић, Српски средњовековни бакарни новац, Историјски часопис VIII, 1959, 38—39, сл. 10—13 (О фалсификатима српских динара из времена Милутина и Драгутина — стр. 35—37).*

између три велика сакупљача: А. Станојевића, С. Кракова и Зарије Марковића:

- 1) Највећи део примерака А. Станојевића прешао је у збирку С. Димитријевића (4).
- 2) Примерци С. Кракова доспели су у збирку Народне банке СФРЈ.
- 3) Примерци З. Марковића доспели су директно (до Љ. Недељковића) или преко С. Симоновића у збирке Р. Сикимића, В. Јовановића (2), С. Димитријевића (2), Љ. Недељковића (2) и М. Шербана.

Присуство ситних ознака на копирамаркираним динарима са заставом краља Стефана Уроша I у осјавама из Богумила

владар и врста	ситне ознаке на лицу	ситне ознаке на наличју	група А. Станојевића	група З. Марковића	свега
Урош I	—	—	5	10	15
динар са заставом	•	—	—	1	1
	—	код ноге •	—	1	1
Свега					17

Ова остава ушла је у Таб. II и III.

На основу свих присутних новчаних врста видимо да је остава из Богумила сакривена у време цара Стефана (Душана), али да је она — са изузетком једног динара цара Стефана (Душана) са две фигуре (сличног изгледа са осталим примерцима из ове оставе), и једног динара са заставом и словном ознаком краља Стефана Уроша I (Милутина) — обухватала искључиво динаре са заставом, краља Стефана Уроша I.

45. Осјава из Белова

Помиње се и као остава из Дебра.

Нађена је у јесен 1927. у селу Белову код Дебра у Македонији, у земљаном суду. Остава је разграбљена.

Преостали део доспео је у Народни музеј у Београду.

Обрађени део обухвата 273 српска новчића (од кога 7 динара краља Душана, 1 динар Душана као краља Рашана и цара Византинаца и 265 динара цара Душана).

Састав оставе по врстама дат је у табелама II и III.⁵⁵

На основу присуства неколико врста из времена крунисања цара Душана и непосредно иза тога (стабилни

denari del'imperador и лабилне врсте са царем и царицом), као и одсуства врсте са владарем на коњу, закључујем да је *осјава* *закојана у шоку другог периода Душановог царског ковања* (који почиње у време Душановог крунисања за цара Срба и Грка, 16. априла 1346).

46. Осјава из Босанске Раче

Нађена пре другог светског рата у Босни, у Босанској Рачи (на левој обали Дрине, код њеног ушћа у Саву).

Садржавала је 273 новчића, од чега 53 српска (Душана као краља и цара); 209 босанских (сви Степана II Котроманића, и то на 55 владар седи — Исус седи и на 154 владар седи — св. Влахо стоји); 5 хибрида или фалсификата и 1 неодређени.

Обрађени део обухвата 220 примерака, од чега 53 српска динара (22 краља Душана и 31 цара Душана — састав по врстама дат на таб. II и III); 163 босанска динара Стефана II Котроманића (30 прве врсте са Исусом који седи и 133 друге врсте са св. Влахом који стоји); и 4 хибрида или фалсификата (1 са светим Влахом који стоји — Исусом у мандорли и 3 са светим Влахом који стоји — Исус седи, R — V).

Необрађени новац припада искључиво бројним врстама босанских динара.⁵⁶

Подаци о словним ознакама на примерцима српског новца нађеним у овој остави имају споредан значај, пошто је реч о српском новцу нађеном на територији која тада није улазила у састав средњовековне српске државе. Зато их и не објављујемо. Једино треба истаћи велики број различитих ознака, посебно код старијих врста. Тако, нпр.:

код 12 прим. врсте MONITA REX STEFA	налазимо 9 раз. слов. ознака
код 4 прим. врсте RIA	налазимо 4 раз. слов. ознака
код 5 прим. врсте натпис у редовима	налазимо 2 раз. слов. ознака
код 14 прим. врсте владар јаше	налазимо 3 раз. слов. ознака

На основу присуства српског новца, у којем налазимо као последњу врсту новац цара Душана са владарем на коњу, можемо закључити да је *осјава* *закојана у шоку претходног периода Душановог царског ковања*.

⁵⁵ *Прва веси*: Налаз српског средњовековног новца — Полиника, 19. јануара 1928;

Осјава је обрадио: Р. Марић, *Судије* 339—384. Таб. I—LV, сл. 4—20, 1—20, 1—17; *Измене*: С. Димитријевић, *Проблеми* I, 96; исти аутор, *Хронологија* 115, 116, 122, 130 Табела, 131 Табела и 133; исти аутор, *Нове врсте* ..., 146; исти аутор, *Копирамарке* ..., 138; *Марићева класификација по владарима и врстама измењена је са наше стране*.

⁵⁶ *Осјава* је обрадио: С. Димитријевић, *Хронологија Душановог царског новца*, Посебан отисак из Историјског часописа IX—X, стр. 125, нап. 41—42 (скупна табела), стр. 130 (упоредна табела); *Дојуне*: Исти аутор, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Посебан отисак из Старица IX—X, стр. 146, 2. колона горе; исти аутор, *Копирамарке на средњовековним српским и босанским динарима*, Посебан отисак из Историјског часописа XII—XIII, стр. 126, нап. 29 (*нове варијанте босанског новца*) и нап. 34, стр. 127, 136 (нап. 48), 139 (нап. 52); D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 217, 255—258.

47. *Остѧава из Смедерева*

Нађена у Смедереву приликом риљања винограда. Народни музеј у Београду набавио је марта 1914. године 618 динара из ове оставе, од чега 606 српских (од тога 36 краљевског периода — од чега 2 Милутинова, 2 Дечанског и 32 краља Душана — и 570 динара цара Душана), 3 босанска (Стефана II Котроманића) и 9 неодређених (југословенских).

Састав српског дела оставе по врстама дат је у табелама II и III на основу рукописног списка Б. Сарије⁵⁷, који се позива на књигу С. Љубића и наше класификације.

Напомињемо да код неких група нисмо могли да раздвојимо блиске врсте (нпр., рудничке динаре краља Душана: натпис СТЕФАН КРАЉЬ и STEFAN REX; царске динаре са владарем који седи са мачем и натписом који се завршава RIA и RASIA или царске динаре са вишередним натписом који се завршава са или без **К**).

Са словним ознакама ствар стоји још горе. Код већине врста оне нису дате. Само код пет врста имамо комплетну слику словних ознака. (Од тога су две старе врсте краља Душана, а трећа ћириличка новчана врста цара Душана, на којој цар и царица држе скиптре, и то варијанте са словним ознакама R—S и **Т - А** на наличју, које се јављају у остави из Белова, тј. које су коване у II периоду Душанових царских ковања. — Зато их остављамо по страни).

На врло реткој новчаној врсти цара Душана, са владарем који седи окружен крупним латиничким натписом, налазимо на наличју словну ознаку N — O.

На ћириличкој новчаној врсти цара Душана, на којој цар и царица држе скиптре, појављује се варијанта са словном ознаком R — S на наличју, које нема у остави из Белова, где су заступљене варијанте коване у II периоду Душанових царских ковања

Од значаја је да смо добили квазикомплетан преглед словних ознака код Душанових царских ди-

нара са владарем на коњу — и попрсјем Исуса, код последње новчане врсте из ове оставе, обилно заступљене у њој (323 примерка). Оне могу да послуже за евентуално хронолошко разврставање ове оставе или добијање пропорција варијанте ове новчане врсте, а у оквиру ове оставе.

Дакле, Душанови динари са царем на коњу — с Исусом који седи имали су у смедеревској остави следеће словне ознаке:

Ред. бр.	Словне ознаке на лицу испод коња	Словне ознаке на наличју	Број примерака
1	Т	Т — S	3
2	ΛG	—	1
3	—	В - П	3
4	—	V — R	3
5	—	T — S	12
6	—	R — V	93
7	—	Н - С	1
8	—	О - С	9
9	—	R - СР	29
10	—	— — —	168
11	?	? — ?	1

Која је то по Љубићу непозната врста динара цара Душана била заступљена са 8 примерака, нисмо могли да установимо.

Што се тиче три динара Стефана II Котроманића, то су били:

Један примерак — Шлем, натпис околу — Исус седи

Два примерка — Владар седи са мачем, натпис VAN STEPAN — Исус седи

Ништа не знамо ни о преосталих 9 неодређених примерака југословенског средњовековног новца.

На основу присуства најмлађе заступљене српске врсте, динара цара Душана са владарем на коњу, можемо закључити да је *остѧава закоѧана у ѡоку ѡређенег ѡериода Душановог царског ковања*.

II В. ОСТАВЕ ПЕРИОДА ЦАРСТВА КОЈЕ САДРЖЕ КРАЉЕВСКЕ ДИНАРЕ — НЕПОЗНАТОГ САСТАВА

48. *Остѧава из Демир-Каѧије*

Нађена пре више година. Налази се у Археолошком музеју у Скопљу.⁵⁸

Б. Алексова у објављеном списку остава из Македоније пише: „Демир капија, 16 сребрени српски

⁵⁷ Списак садржаја ове оставе дат на немачком језику из Народног музеја у Београду. (Овај списак који садржи позиве на бројеве Љубића вероватно је сачинио Б. Сарна).

Упореди: Р. Марић, *Студије* ... 433; Белешка из Инвентара Народног музеја бр. 2895, Б. Сарна, *Кичевска остѧава*, 78.

⁵⁸ *Помиње се*: D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 214; Б. Алексова у публикацији: *Монетнише низ векова*, Скопје 1965, 14.

монети од XIV век“. По D. Metcalfу остава припада периоду који обрађујемо.

Упркос дугогодишњим покушајима да обрадим ову оставу, нисам у томе успео услед монополистичког става другарице Благѧе Алексовѧе, кустоса Археолошког музеја у Скопљу, која сматра да је ова јавна збирка доступна само њој.

Зато смо приморани да је уврстимо у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

49. *Остѧава из Лисог Поља*

Нађена 1883. у Лисом Пољу, у срезу посавском у Србији (на путу Тузла — Београд), у земљаном

суду. Прикупљени део бројао је 137 новчића, од чега 134 босанска динара Стефана II Котроманића (сви: на лицу новца представа бана који седи и држи мач на крилу). На наличју: на два примерка Исус стоји, на 20 Исус седи и на 112 је св. Влахо), 1 дубровачки и 2 српска са латиничким натписима (1 Душана краља и 1 Душана цара).⁵⁹

Данас се српски примерци из ове оставе, који се налази у Народном музеју у Београду, не могу идентификовати, пошто су измешани са осталим новцима ових владара. (Део босанског новца налази се на табли XXXV а 3 — б 8 и б 10 — с 10).

Састав оставе по врстама српског новца није нам познат, зато смо је уврстили у оставе непознатог садржаја (Табела V).

50. Остѧава из Германа

Нађена је 1914. у Бугарској у месту Герман (6 km југоисточно од Софије). Била је у глиненом суду

II C. ИНДИВИДУАЛНИ НАЛАЗИ СРПСКИХ КРАЉЕВСКИХ И ЦАРСКИХ ДИНАРА НА СТРАНИМ ТЕРИТОРИЈАМА

52. Индивидуални налази из Босне

Слажемо се са D. Metcalfom да се српски новац у старом попису средњовековног југословенског новца Земаљског музеја у Сарајеву, који је означен да води порекло из других места из Босне, сем из Сарајева,

заједно са сребрном огрлицом. Садржала је 230 новчића, од чега 2 златна византинца (Андроника II Палеолога, 1282—1328) и 228 сребрних новчића, од чега 22 венецијанска матапана, 70 гроша цара Ивана Александра и његовог сина Михајла и 136 српских динара (наводно: 16 динара Уроша I и 120 динара Стефана Душана).⁶⁰

Састав оставе по врстама није нам познат, зато смо је уврстили у оставе непознатог садржаја (Табела V).

51. Остѧава из Скопља 1921.

Нађена 1921. године у близини Скопља.

Шта је она садржавала, посебно у погледу српских динара, не знамо. Бугарски извори помињу да је у њој било 100 бугарских грошева Ивана Александра и његовог сина Михаила (1351—1355).⁶¹

Ми смо је уврстили у Табелу V — у оставе непознатог садржаја.

као и два новчића из Археолошког музеја из Загреба, означени као нађени у непознатом месту у Босни, могу сматрати за индивидуалне налазе из Босне.⁶²

Да би се добио потпунији увид, ми смо све такве примерке укључили у следећу табелу:

Урош или Милутин. Разни динари са заставом VROSIVS	Крстати динари краљевског периода VROSIVS	Драгутин владар седи са скиптром	Новац са натписом Karvlvs SSTEPAN/REX	Цар Душан	Ђурђ Влковић	Смедерево под Ђурђ Влковићем	Свега
Бјелина	2	—	—	—	1	1	4
Витина	1	—	—	—	—	—	1
Доња Тузла	1	1	—	2	—	—	4
Плевље	1	1	—	—	—	—	2
Ливно	—	—	—	1	—	—	1
Непознато место у Босни (Заједно нађени)	—	—	1	—	—	—	2
Свега	5	2	1	3	1	1	14

⁵⁹ М. Валтровић, *Босански новци нађени у аѧару села Лисог Поља*, Старинар I серија, I 1884, стр. 32—33, Таб. VI, 48; Ђ. Трухелка, *Босански, српски и бугарски новци Земаљског музеја у Сарајеву*, Гласник Земаљског музеја VI (1894) 391. К. Stockert., *Bosnische Falschungen serbischen Muenzen in Mittelalter* — Numismatische Zeitschrift XVI (1923), с. 10 и 12; Р. Марић, *Извештај о раду одељења Народног музеја 1956/7*, 356—7; С. Димитријевић, *Конипрамарке ...* 126—127, 139 нап. 52; D Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 216—218.

⁶⁰ G. Scure, *Tresors de monnaies antiques en Bulgarie-Revue Numismatique* 1923, p. 33; Н. Мушмов, *Колективни находки на Монетиите през 1891—1914* — Известия на Българското Археологическо Дружество IV, 1914, 274; D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 247.

⁶¹ Н. Мушмов, *Колективни находки на монетиите през 1921—1922*, Известия на Български археологически институт I, 1921—1922, 239—243; D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 213, 248.

⁶² Ђ. Трухелка, *Босански, српски и бугарски новци Земаљског музеја у Сарајеву*, Гласник Земаљског музеја VI, 1894, стр. 401—407; D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 213, 214, 215, 216, 218.

Новац краљевског периода из времена цара Душана, нађен у индивидуалним налазима из Босне, унели смо у Табелу случајних налаза српског новца краљевског и царског периода на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе (Таб. VI), и то само новац периода краљевства и царства (12 примерака).

53. Индивидуални налази из Срема

У инвентару Археолошког музеја у Загребу и на пропратним цедуљицама појединих примерака нашли смо податке о српским новчићима нађеним у Срему.⁶³

Ми смо их груписали на следећи начин:

Индивидуални комади нађени у срему и набављени од сѝране Археолошког музеја у Загребу (по инвентару и цедуљицама, са додатком два примерка из Београда, нађена на неизознајом месту у Срему)

Одакле	Драгутин	Драгутин и Милутин	Дечански	Душан	Деспот Стефан Лазаревић	Ђурђа	Укупно
Нови Бановци	1	1	—	2	2	9	15
Ремете	—	—	—	1	—	—	1
Купиново	—	—	—	1	—	—	1
Стари Сланкамен	—	—	—	1	—	2	3
Хртковци	—	—	1	—	—	1	2
Митровица	1	—	—	—	—	1	2
Земун	1	—	—	—	—	—	1
Негде из Срема	2	—	—	—	—	3	5
Свега из Срема	5	1	1	5	2	16	30

Напомињемо да су свих 6 динара краља Драгутина (заједно са динаром Драгутина и Милутина) динари са заставом. Онда долазе два крстата динара (Дечанског и краља Душана), два динара са шлемом, краља Душана, и један руднички латинички динар са владарем који држи мач, краља Душана. (Овде нису обухваћени динари из Ремете и Купинова за које не знамо да ли су краљевски или царски).

Упоредимо ли присуство српског новца у Срему (укључујући и оставу из Нових Бановаца) са присуством српског новца у Банату и на северу од Дунава уопште, видимо доста заједничких одлика:

- одсуство српских ћириличких динара периода краљевства и царства.
- Потпуно одсуство новца Владислава II, цара Уроша, краља Вукашина, кнеза Лазара, Вука Бранковића и кнеза Стефана Лазаревића.
- Најбројније је заступљен новац Драгутина, краља и цара (?) Душана и деспота Ђурђа Влковића.
- Продор српских динара у ове крајеве, који је почео у време краља Драгутина, престаје од времена Душановог крунисања (можда услед пребацавања тежишта царских емисија на ћириличке врсте).
- Српски новац се понова појављује у промету у време деспота Ђурђа Влковића.
- У краљевском периоду се јављају углавном динари са заставом, крстати динари, динари са шлемом и латиничке врсте динара са владарем који седи и држи мач.⁶⁴

Ми смо унели ове налазе у Таб. VI — у случајне налазе на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе (независно од присуства Драгутина и Ђурђа у Срему), и то само за новац периода краљевства и царства (12 примерака).

54. Индивидуални налази из Осијека

Један аматер, Бела Лиска из Осијека, годинама је тражио стари новац по пољима и вртовима старог града. Између осталог нашао је око 7 српских новца неутврђених врста. Његова збирка је продата за време другог светског рата.⁶⁵

Овај новац уврстили смо у Таб. VI — у случајне налазе српског средњовековног новца на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе.

⁶³ Неке од ових налаза помиње: D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 133, 137—139 (Таб. 7), 139, 144—145, 146 нап. 27, 211 нап. 37. (Једини примерак који Metcalf помиње а који не постоји у нашем списку је новац Уроша I или Милутина, нађен у Прогару, али зато Metcalf не регистрира примерке из Ремета и Купинова, као и све позније примерке Стефана Лазаревића и Ђурђа Влковића).

⁶⁴ Упореди: С. Димитријевић, *Остатке српског средњовековног новца на северу од Дунава*, 119—120.

⁶⁵ Подаци о налазу: D. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, 162.

III ОСТАВЕ ЦАРСКОГ НОВЦА И КАСНИЈЕ ОСТАВЕ СА ЦАРСКИМ НОВЦЕМ

III A. ОСТАВЕ ЦАРСКОГ НОВЦА И КАСНИЈЕ ОСТАВЕ СА ЦАРСКИМ НОВЦЕМ УТВРЂЕНОГ САСТАВА

55. *Остѧва из нејознајног месѧа у Македонији*

Код једног кујунѧије у Скопљу налазили су се, у виду збирке, остаци неке оставе нађене око 1948. у непознатом месту у Македонији, која је садржавала само новац цара Душана, различите варијанте бројних врста:

- 1) Крунидбени динари.
- 2) Динари са царем и царицом без скиптра и скраћеницом Стефан цар.
- 3) Динари са царем и царицом са скиптрима и скраћеницом Стефан цар.
- 4) Динари са вишередним хоризонталним натписом који се завршава са **✠**
- 5) Динари са вишередним хоризонталним натписом који се завршава без **✠**
У овој остави биле су заступљене и неке ретке и врло ретке врсте новца цара Душана:

- 6) Динари са царем и царицом без натписа — на наличју Исус седи на ниском троугластом престолу — 3 примерка (Љубић XV, 23).
- 7) Динари са царем и царицом без натписа — на наличју Исус седи на престолу са високим наслоном — 2 примерка. (Један од њих се сада налази у збирци С. Димитријевића.⁶⁶ Он је обрађен у раду: С. Димитријевић, *Нова серија ... IV*, сл. 19—20).
- 8) Полудинар цара Душана са његовом портретном главом и кружним латиничким натписом IMPERATOR STEFAN — на наличју у средини скраћени ћирилички хоризонтални натпис Стефан цар и кружни латинички натпис IMPERATOR STEFAN — 2 примерка. (Један од њих се сад налази у збирци С. Димитријевића и приказан је у раду: С. Димитријевић, *Нова серија ... IV*, на сл. 23—24.)

Ову оставу унели смо у Таб. IV.

Пошто у овој остави није било Душанових динара са царем на коњу, можемо да закључимо:

- а) Да је ова остава закопана у другом периоду Душанових царских ковања (од Душановог крунисања за цара Срба и Грка 16. IV 1346. па до појаве динара са царем на коњу).
- б) Да су у том периоду коване три последње врсте Душановог царског новца (наведене врсте бр. 6—8).

⁶⁶ Он је обрађен у раду: С. Димитријевић, *Нова серија ... IV*, сл. 19—20.

56. *Остѧва из Урошевца*

Нађена 1938. недалеко од Урошевца на Косову Пољу, у земљаном суду, приликом орања.

Садржала је око 500 новчића.

Ођр ађени део обухвата 448 примерака (436 у Народно м музеју у Београду, 11 у збирци С. Димитријевића и један неоткупљен), и то само новац цара Стефана Душана (други и трећи период ковања цара Душана).⁶⁷

Састав оставе по врстама дат је у Табели IV.

На основу присуства најмлађе заступљене врсте, динара цара Душана, динара са владарем на коњу, можемо закључити да је *остѧва закопана у ѡоку ѡређеног периода Душановог царског ковања*.

57. *Друга остѧва из Кичева*

Нађена маја 1959. у Кичеву у Македонији, у рушевинама званим Кале, приликом радова на уређивању парка.

Народни музеј у Београду откупио је у четири наврата (1959—1966) делове ове оставе, у свему 209 новчића.

Обрађени део ове оставе обухвата 182 динара цара Душана (други и трећи период ковања — углавном dinari del imperador) и 27 венецијанских матапана (од J. Tierola, 1229—1249, до F. Dandola 1329—1339).⁶⁸

⁶⁷ Помиње: Р. Марић, *Остѧве старог новца у нумизматичкој збирци Народног музеја у Београду*, Саопштења завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије и Конзерваторски и испитивачки заводи, Београд, 1956, стр. 180, бр. 26; *Прва обрада*: С. Димитријевић, *Хронологија Душановог царског новца*, стр. 124 и нап. 39 и стр. 130 (Табела). Из ове оставе су и примерци приказани на сл. 6, 7 и 9, како се то каже у нап. 60 (бр. 5 није из те оставе); *Дојунски подаци*: С. Димитријевић, *Контрамарке ... 138—139*; *Дојуна остѧве*: Д. Гај — Поповић, *Остѧве српског средњовековног новца из збирке Нумизматичког одељења Народног музеја*, Посебан отисак из Зборника Народног музеја у Београду VI, стр. 312—314.

⁶⁸ *Остѧву обрадила*: Д. Гај—Поповић, *Остѧве српског средњовековног новца из збирке нумизматичког одељења Народног музеја*, посебан отисак из Зборника Народног музеја у Београду. Напомињемо да приказ словних ознака код крунидбених динара није потпун, тако, нпр., недостају све словне ознаке које се јављају и на лицу и на наличју:

A —	H — O
P —	R — V
☙ —	N — O
2 —	H — O

На ову се оставу вероватно односи белешка „Кичево, 27 сребрени српски динари од XIV век и 5 венецијански гроша”.

Састав оставе по врстама дат је на табели IV.

На основу присуства најмлађе заступљене српске врсте, динара цара Душана са владарем на коњу, можемо закључити да је *осџава закојана у њоку њрећег њериода Душановог царског ковања*.

58. *Осџава из Нове Вароши*

Нађена 1958. код Нове Вароши у маленом бакарном суду.

Садржавала је 46 новчића, од чега је виђено и обрађено 26. То су новци цара Стефана Душана (другог и трећег периода ковања — углавном *denari del imperador*).

Састав по врстама дат је на табели IV.⁶⁹

На основу присуства најмлађе заступљене врсте, динара цара Душана са владарем на коњу, можемо закључити да је *осџава закојана у њоку њрећег њериода Душановог царског ковања*.

59. *Осџава из околине Новог Брда*

Нађена 1955. у околини Новог Брда.

Народни музеј у Приштини прибавио је 32 примерка. Обрађена су 33 примерка — сви цара Стефана Душана (поред царских динара и прелазних врста са царем и царицом, 5 царских трећака кованих у четвртом периоду Душанових царских ковања).

Садржај по новчаним врстама цара Душана дат је на табели IV.

Досад се ова остава није помињала у литератури.

Пошто се у овој остави, као најмлађа новчана врста, појављује трећак цара Душана са царем и царицом који стоје, кована у четвртом периоду Душанових царских ковања, закључујемо да је ова *осџава закојана у четвртом, њоследњем њериоду Душанових царских ковања*.

60. *Осџава из Кошџунића*

Нађена 1939. у селу Кошџунићу у општини Горњи Милановац, срезу таковском, близу куће Милојевића, у каменолому. Била је у сребрном бокалицу (податак Момчила Радојевића, наставника у пензији). По казивању налазача Мирољуба Милојевића, у њој је било око 100 примерака новца (писмо другарице Н. Ђукић, кустоса музеја у Чачку од 23. IX 1957), две сребрне позлаћене минђуше и две сребрне украсне плочице.

коју смо нашли у попису остава нађених у Македонији — Б. Алексова у публикацији Монетите низ векови, Скопје 1965, стр. 14.

⁶⁹ *Први њомен*: С. Димитријевић, *Нове врсте ...* стр. 146. *Прва обрада*: С. Димитријевић, *Хронологија ...* 124 — 5 и нап. 40 и 130 (Табела). *Дојунски њодаци*: С. Димитријевић, *Конџрамаре* ... 138 и 139.

Пошто сам 57 примерака новца из ове оставе лично видео, а допунски детаљно обрађен део оставе, откупљен од стране Народног музеја у Београду, садржи два нова примерка (који нису ни у музеју у Чачку ни у збирци С. Димитријевића), то слободно можемо рећи да обрађени део оставе обухвата 59 примерака.

У овој остави биле су три новчане врсте Душановог царског новца — 27 примерака (за врсте види Таб. IV) и две врсте новца из периода малолетства цара Уроша — 32 примерка, и то:

врста	број примерака
коњаник лево натпис ZP — ZP — шлем са барбаризираним натписом ОКОЛО	24
цар и царица Я — V — шлем са барбаризираним натписом ОКОЛО	8

Пошто се у овој остави, поред једне врсте трећака цара Душана (25 примерака), појављују у релативно великој количини две врсте из периода малолетства цара Уроша (32 примерка), јасно је да је ова *осџава закојана на њочџку владе малолетњог цара Уроша*.⁷⁰

61. *Осџава из времена малолетства цара Уроша*

Нађена је 1966. у досад неутврђеном месту у Србији или Македонији.

Изгледа да је садржавала око 1060 примерака средњовековног српског новца периода царства.

Обрађени део обухвата 740 примерака, и то:

3 врсте са 30 примерака цара Душана (за ове врсте види табелу IV),

2 врсте са 250 примерака Уроша сина Душанова као краља Срба,

7 врста са 216 примерака из малолетства цара Уроша (ту је додаток 1 врста, тј. 1 примерак из) рада: С. Димитријевић, *Нова Серија ... VI* врста бр. 1),

2 врсте са 19 примерака који су можда прве емисије цара Уроша са његовим пуним звањем и именом (за врсту види Таб. XI),

2 врсте са 220 примерака мистериозног Ивана (Угљеше?),

1 врста са 5 примерака неодређене припадности, са рогатим шлемом.

⁷⁰ *Осџаву обрадио*: С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Посебан отисак из Старинара IX—X, 1958—1959, стр. 145 (нап. 52) и 146, сл. 21—24; *Један њен углавном већ обухваћени део дајџ је детаљно*: Д. Гај-Поповић, *Осџава српског средњовековног накџија и новца из села Кошџунића код Чачка*, посебан отисак из Зборника Народног музеја V, стр. 309—316, Таб. I—V (тежине дате у овом раду су непоуздане): *Уџореди*: С. Димитријевић, *Нова серија ... IV*, стр. 212 (нап. 32) и 218.

Састав по новчаним врстама цара Душана дат је у Таб. IV, а по новчаним врстама цара Уроша у Таб. X и XI.

Највећи део оставе сачињавали су динари смањене тежине (види табелу XV).

Пошто је у овој врло бројној остави присутно, поред једне врсте трећака цара Душана (17 примерака), 7 врста из периода малолетства цара Уроша (216 примерака) и 2 доскора непознате врсте новца цара Уроша са његовим именом и звањем (19 примерака), јасно је да је ова *осијава закојана на самом почетку ефективне владе цара Уроша*.⁷¹

62. Осјава из Новог Пазара

Нађена у пролеће 1958. у околини Новог Пазара. (Њу треба диференцирати од оставе из Постоња, која се у литератури помиње као остава из Новог Пазара.)

Три дела новопазарске оставе доспела су преко два препродаваца у Народни музеј у Београду. Први од њих 30. јуна 1958, од 230 примерака (Општи инвентар Нумизматичког одељења, бр. 348), други од 22 примерка (Општи инвентар, бр. 353) и трећи од 48 примерака (Општи инвентар, бр. 407). Д. Поповић је објавила само садржај првог дела.⁷² Ми приказујемо оставу из Новог Пазара у ширем саставу (сва три дела из Народног музеја уједно), узимајући при том у обзир и белешке које смо нашли код једног од поменутих препродаваца о четвртном делу те оставе, који је имао 28 примерака.

Дакле, обрађени део оставе из Новог Пазара обухвата 329 примерака српског новца (од чега 266 цара Душана и 2 цара Уроша).

Састав по новчаним врстама цара Душана дат је на Табели IV, а по новчаним врстама цара Уроша на таб. XI.

Пошто се у овој остави не појављује новац из времена малолетства цара Душана, а у њој налазимо трећак цара Душана (1 примерак) и једну врсту новца цара Уроша са његовим именом и звањем (2 примерка), можемо закључити да је ова *осијава закојана на почетку ефективне владе цара Уроша*.

⁷¹ *Осијаву је обрадио: С. Димитријевић, Нова серија ... IV, посебан отисак из Старицара XIX, 1969, стр. 210—215 (посебно: сасијав — Таб. I и словне ознаке — Таб. II), 115—220; Додајак осијави: исти аутор, Нова серија ... VI, посебан отисак из Старицара XXI, 1970, стр. 71—73 (допунска врста бр. 1—7 врста из малолетства са 1 примерком).*

⁷² Д. Гај-Поповић, *Осијаве српског средњовековног новца из збирке нумизматичког одељења Народног музеја, посебан отисак из Зборника Народног музеја у Београду VI, стр. 309—312.*

На једну другу оставу, на оставу из Постоња (коју обрађујемо под бр. .8.) односе се помени новопазарске оставе: С. Димитријевић, *Проблеми ... II, стр. 128; D. Metcalf, Coinage in the Balkans, стр. 208, 210.*

63. Осјава из Драча

Нађена пре 1901. код Драча у Албанији (прецизније између Драча и Каваје), у малом каменом сандуку у облику саркофага. Помиње се као остава из Durgësa или Dyrachiona. Доспела је у руке једног сакупљача.

Садржавала је један епископски прстен и сребрну кутију са новцем. Обрађен део тог новца обухватио је 21 новчић, од чега један сребрни византијски новац (Алексија I Комнина, 1081—1118) и 20 српских новчића (од чега 1 новчић Стефана Душана као цара Византије и краља Рашке, 15 новчића цара Душана и 4 новчића цара Уроша из времена његовог пунолетства).⁷³

На основу позивања на бројеве слика код Љубића, видимо да је она обухватала 9 новчаних врста, и то:

Ред. бр. врсте	Владар	Врста	Позив на цртеже Љубића	Број примерака
1	Стефан Душан као цар Византије и краљ Рашке	RASIE	Таб VII, 17	1
2	цар Душан	крунидбени	Таб VIII, 3	3
3	" "	цар и царица са скиптрима (од тога и са ознаком дрво-дрво)	Таб VIII, 16	3
4	" "	цар на коњу (од тога 4 са словном ознаком N-0 на наличју, а пети представља варијанту цртежа)	Таб. VIII, 22	5
5	" "	цар на коњу — на наличју Исус са 2 анђела на боковима	Таб. IX, 1	2
6	цар Душан	вишередан натпис без К	Таб. IX, 5	2
7	цар Урош	Стефан јаше — шлем са кружним латиничким натписом (од чега једна варијанта)	Таб. IX, 19	2
8	" "	Урош јаше — шлем са кружним ћириличким натписом	Таб. IX, 27	1
9	" "	цар и царица, крст полази из обрнуте главе — натпис Урош-глава	Таб. X, 1	1

⁷³ *Објавио: Т. Ирпен, Археолошке биљешке из Албаније, Гласник земаљског музеја у Сарајеву XV, 1903, 181—182; исти аутор, Münzfund in Albanien Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien, V Jahrgang, 1901, № 23 (G. Я. 220), s. 242; D. Metcalf, Coinage of the Balkans, 57, 186 (нап. 14), 235 (нап. 18), 256 (Табела) и 257—258 (нап. 7 — састав по Љубићу).*

Садржај по новчаним врстама цара Душана дат је на Таб. IV, а по новчаним врстама цара Уроша на таб. XI.

Напомињемо да је новчана врста цара Душана на коњу — на наличју Исус са два анђела на боковима — први пут нађена у једној остави.

Пошто у овој остави нема смањених новчаних врста из времена малолетства цара Уроша и пошто се у њој налазе три новчане врсте цара Уроша, од којих две имају његово име и звање, закључили смо да је ова *остава закована у време ефективне владе* цара Уроша, и то у почетном периоду, јер у њој потпуно одсуствује новац краља Вукашина.

64. Остава из Стобија

Нађена 1937. у Стобију у Македонији приликом археолошких ископавања римског објекта, у позлаћеном сребрном тасу поред костура, у гробу начињеном од плоча, откривеном у рушевинама базилике. Пошто су сви новци пробушени и позлаћени, по свој прилици су били саставни део ниске — огрлице. Садржи 90 новчића, од чега 64 српска динара (од тога 1 краља Душана, 9 цара Душана, 10 цара Уроша, 2 деспота Оливера, 41 краља Вукашина, 1 Стевана Севаста Лерине), 4 венецијанска матапана (последњи Ф. Дандола, 1328—1339) и 22 имитације венецијанских матапана. Мада се у овој остави налази један крстат динар краља Душана, ми смо унели ову оставу у табелу чисто царске оставе и крупне касније оставе, које садрже бројни новац царског периода (Таб. IV).⁷⁴ Новчане врсте цара Уроша дате су у Таб. XI.

Пошто се у овој остави налазе две новчане врсте цара Уроша (Урош седи, са нимбусом и без њега — 10 примерака), једна врста новца краља Вукашина (натпис — Исус седи — 41 примерак) и 1 примерак новца севаста Стевана, а одсуствују новци краља без имена, краљице, краља Марка и осталих обласних господара, можемо да закључимо да је ова *остава закована при крају владе цара Уроша пре марицке бишке*.

65. Остава из Охрида

Нађена 1952. приликом оправке цркве св. Софије у Охриду.

Садржавала је 18 примерака српских динара (од чега 1 цара Душана, 4 цара Уроша — унето у таб. XI, 10 краља Вукашина — унето у Таб. XIV, 2 краља Марка и новац цара Константина Дејановића).

⁷⁴ Ј. Петровић, *Српско средњовековно благо у Стобима*, Уметнички преглед III, 1940, св. 4—5, стр. 108—109; Р. Марић; *Скоудије* ... 385—427, Таб. LIV—LIX, сл. 18—20, 1—20, 1—20, С. Димитријевић: *Проблеми* ... I, 87; II, 127; *Нове врсте* ... 146; *Нова серија III* ... 126, 127; *Копирамарке* ... 139 (нап. 52); *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара*, Зборник радова о кнезу Лазару, Београд, 1975, 185, 186, 187, 190 и 191; *Нова серија VII*, нап. 39; *Марићева класификација по владарима и врстама је измењена са наше стране*.

Састав оставе по новчаним врстама

Ред. бр. врсте	Владар	Кратак опис врсте	Број примерака
1	цар Душан	крунидбени (Љубић VIII, 3, 4—7)	1
2	цар Урош	Урош јаше — шлем, натпис ћирилицом Љубић IX, 27)	1
3	цар Урош	владар седи са нимбусом — шлем са латиничким натписом околу (Љубић IX, 13—14)	2
4	цар Урош	владар седи без нимбуса — шлем са латиничким натписом околу (Љубић IX, 16—18)	1
5	краљ Вукашин	вишередни натпис — Исус стоји (Љубић X, 24—25)	1
6	краљ Вукашин	вишередни натпис — Исус седи (Љубић X, 17—23)	9
7	краљ Марко	вишередни натпис са именом Марко — Исус седи (С. Д. Нова серија ... VIII, сл. 9—10)	2
8	цар Костадин Дејановић	вишередни натпис Бѣха ва благо вѣрни ч(ръкост) дднн — Исус седи, без словних ознака на боковима престола	1
С в е г а			18

Ми смо унели ову оставу у Таб. IV.

Подаци о новцу цара Уроша унети су и у табелу XI.

Пошто је Костадин Дејановић, сестрић цара Стефана (Душана) признао врховну турску власт и постао вазал султана највероватније 1372, он је могао да кује новац са царским натписом само почетком те године, непосредно иза смрти цара Уроша. Једновремена појава једне врсте новца краља Марка указивала би на то да је ова остава скривена негде 1372 године.⁷⁵

66. Остава са Косова

Нађена је крајем пролећа 1873. на Косовом Пољу од стране неких Албанаца, који су је међу собом поделили.

Садржавала је, по једној верзији С. Љубића, преко 4000 новчића и један печат. (На другом месту

⁷⁵ Ову оставу нисам могао да прикажем детаљније услед тога што управа Народног музеја у Охриду не дозвољава обраду материјала, упркос томе што је он нађен још 1952. године. (Последњи мој покушај обраде тог материјала је био разговор са директором овог музеја у августу 1971).

С. Љубић каже: око 6000 новчића, и додаје златан печат, двоструки крст и 3 круне, све ово од злата. Пошто се у том чланку једновремено помињу и златни новац и споменице, који су нови фалсификати, ове су допунске информације врло сумњиве. Једино би се можда могла прихватити бројка од око 6000 примерака). Један део тог новца и печат уступљен је призренском валији.

Њен регистровани део — који садржи све примерке из збирке Народног музеја, неке примерке из збирке кнеза Милана Обреновића (који је добио преко 1000 новчића) и допунски списак В. Богишића (у који је ушла и збирка самог В. Богишића) — обухватио је 2531 примерак. Од тога: 2272 цара Душана, 1 његовог сина Уроша као младог краља, 9 цара Уроша из периода пунолетства, 131 краља Вукашина, 72 кнеза Лазара, 9 Ђурђа I Балшића и 18 Николе Алтомановића.⁷⁶

Према савременој класификацији њен састав по врстама био је:

Ред. бр.	владар или феудални господар	врста динара	слика	број примерка
1	цар Душан	крунидбени динари	Љубић VIII 3—7	153
2	цар Душан	цар и царица без скиптра држе двоструки или троструки крст	Љубић VIII 11	258
3	цар Душан	динари-цар и царица без скиптра држе једноструки крст	С. Димитријевић, Хронологија сл. 8	6
4	цар Душан	динари — натпис у редовима без К	Љубић IX, 3, 5—6	9
5	цар Душан	динари — натпис у редовима са К	Љубић IX, 4	4
6	цар Душан	динари — цар и царица без натписа	Љубић XV, 23	7

⁷⁶ Први подаци: *Откриће старих српских новца*, Глас Црногорца бр. 14, од 21. VII 1873.

Подаци о садржају: С. Љубић, *Опис југословенских новца*, Београд 1875, стр. V—VII, (Табела: Преглед) као и примедбе код појединих врста и примерака; *Дојуне које треба примити са резервом*: исти аутор, *На одбрану правослијних старосрпских златних новца*, Рад ЈА XXXIV, Загреб 1876, стр. 75—76.

Дојуне: Б. Сариа, *Кичевска ошаве*, Старинар III (1925) 77; Р. Марић, *Сјудије из српске нумизмаике*, стр. 2—3, 99; С. Димитријевић, *Проблеми српске средњовековне нумизмаике II* 126; исти аутор, *Нове врсте српског средњовековног новца*, 156.

Реконструкција ошаве и њен садржај: С. Димитријевић, *Хронологија Душановог царског новца*, стр. 127, нап. 48, стр. 128—129 (Табела — грешке исправљене у новој табели из овог рада), 130 (Табела), 131 (Табела), 133.

Датирање ошаве: С. Димитријевић, *Новац кнеза Лазара*, 27, 29 (Таб. IV), 30—31, 33 (нап. 8), 34.

Ред. бр.	владар или феудални господар	врста динара	слика	број примерка
7	цар Душан	динари — цар на коњу	Љубић VIII, 21—24	144
8—9	цар Душан	динари и трећаци цар и царица са скиптрима	Љубић VIII, 10, 12—20	644
10	цар Душан	трећаци — цар и царица седе en face	Љубић XV, 4—12	674
11	цар Душан	трећаци — цар и царица седе и гледају се	Љубић XV, 13—15	60
12	цар Душан	трећаци — цар седи	Љубић XIV, 30 и XV, 1—3	273
13	цар Урош	динар — цар седи са нимбусом	Љубић IX, 13—14	1
14	цар Урош	мали новац — шлем, натпис около	Љубић, IX, 10	5
15	цар Урош	мали новац — цар и царица, натпис около	Љубић IX, 11—12	29
16	цар Урош	мали новац — цар и царица стоје и држе крст, монограм	Љубић X, 3—4	33
17	цар Урош	мали новац — цар и царица стоје и држе крст без монограма	Љубић X, 5	1
18	краљ Вукашин	динари — натпис у редовима — Исус седи	Љубић X, 17—23	125
19	краљ Вукашин	динари — натпис у редовима — Исус стоји	Љубић X, 24—26	6
20	кнез Лазар	динари — кнез седи, натпис хоризонталан	Љубић XI, 9—11	46
21	кнез Лазар	динар — кнез седи натпис около	Љубић XI, 12—14	1
22	кнез Лазар	динари — натпис у редовима Исус седи	Љубић XI, 23	25
23	Ђурђе I Балшић	динари — шлем са великом вучјом главом десно — натпис у редовима	Љубић XIV, 4	8
24	Ђурђе I Балшић	динар — шлем са челенком	Љубић XIV, 5	1
25	Никола Алтомановић	динар — натпис у редовима — Исус седи	Љубић XIV, 19—20	18
Свега				2531

Новчане врсте периода царства приказане су и на табели IV, а новчане врсте цара Уроша и на Табели XI. На табели IV приказано је мање примерака пошто смо од групе динара и трећака (цар и царица са скиптрима — 644 примерака) успели да раставимо само

549 примерака на динаре (75) и трећаке (474), док су 95 примерака из списка Богишића остали нерастављени.

Џиновска косовска остава није само најбројнија остава средњовековног српског новца која је досад нађена, она је необична и по својој структури, пошто обухвата, поред великог броја динара, и мноштво ситног новца цара Душана и цара Уроша.

Колико се тиме изменила слика новчаног оптицаја тога времена, најбоље се види по радикалном повећању броја познатих примерака тзв. малих врста у Љубићевом опису.

Поред групе малих врста цара Душана са царем и царицом, групе која је била позната од раније а била богато заступљена у косовској остави, има и неколико нових, до тада непознатих малих новчаних врста, и то:

Мале врсте цара Душана и цара Уроша у Љубићевом опису југославенских новаца

Ред. бр.	владар	опис мале врсте	раније познато	број примерака из косовске оставе	ново у проценти
1	цар Душан	цар и царица стоје и држе скиптре — Исус седи (примерци испод 0,90 gr)	11	474	98%
2	цар Душан	група цар и царица седе en face — Исус седи	0	588	100%
3	цар Душан	цар и царица седе и гледају се — Исус седи	0	52	100%
4	цар Душан	цар седи — Исус седи	0	261	100%
5	цар Урош	шлем са латиничким натписом около — Исус седи	1 (до тада необјављени)	5	83%
6	цар Урош	цар и царица стоје латинички натпис около — Исус седи	0	29	100%
7	цар Урош	цар и царица стоје и држе крст, монограм — Исус седи	0	33	100%
8	цар Урош	цар и царица стоје и држе крин, без монограма — Исус седи	0	1	100%

У овој остави први пут је нађен новац Николе Алтомановића (врста са вишередним натписом и Исусом који седи, на наличју) и две врсте новца Ђурђа I Балшића (са челенком и са шлемом са великом вучјом главом окренутом десно). Трећу Љубићеву врсту овог феудалца са таквим шлемом окренутим лево, која се није налазила у косовској остави, објавио је пре тога

Ј. Шафарик. (Све три врсте, Љубић је погрешно приписао Ђурђу II Страцимировићу. — Исправили С. Новаковић и Б. Сариа).

Узето у целини, може се слободно рећи да С. Љубић није извукао студијске закључке из косовске оставе, ограничивши се на опис нађених врста.

Велики значај косовске оставе види се и у томе што је готово 52% свих српских новчића описаних код Љубића — из ове оставе (2135 до 4117, тј. 51,9%).

На основу упоређења присуства новчаних врста кнеза Лазара у два бројним оставама, кичевској (6 врста кнеза Лазара) и косовској (3 врсте кнеза Лазара), упркос томе што је Косово Поље било у области Вука Бранковића, вазала кнеза Лазара, као и присутности већег броја варијанти у кичевској остави (3) у односу на косовску (1), код Лазарево врсте, са Лазарем који седи и са натписом около, закључили смо да је косовска остава старија од кичевске. Бројно присуство новца Николе Алтомановића указује да је ова *остава закојана 1372. у време кад је Никола Алтомановић држао Рудник* и у њему ковао ову своју најбројнију врсту.

67. *Остава из Кичева*

Нађена одмах после првог светског рата у Кичеву, у Македонији.

Њен незнатан део растурен је по приватним збиркама (одатле проистичу неки примерци краља без имена, Драгаша, Марка и Гропе).

Народни музеј у Београду прибавио је 20. маја 1921. 345 примерка.

Обрађено је 346 новчића, од чега 303 српских (од тога: 2 крстата динара краља Душана, 19 цара Душана — за врсте види Таб. IV, 34 цара Уроша — за врсте види Таб. XI, 1 Оливера, 161 Вукашина, 31 краљице, 5 краља без имена, 8 Марка, 13 Андреаша, 3 Гропе, 2 Ђурђа I Балшића, 8 Драгаша и 16 Лазара), 2 венецијанска матапана (G. Soranzo, 1312—1328, и F. Danđolo, 1329—1339) и 41 српски фалсификат венецијанских матапана (Tierolo мали — по констатацији К. Штокерта).⁷⁷

Мада се у овој остави налазе два крстата динара краља Душана, ми смо унели ову оставу у чисто царске оставе и касније оставе које садрже бројни новац царског периода (Таб. IV).

⁷⁷ Б. Сариа, *Кичевска остава*, 73—91 (Табела састава); исти аутор, *Die Entwicklung des altserbischen Münzwesens*, 43—53; Н. Мушмов, *Нови монети на Ив. Александър кайо десјотъ* — Известия на историческо Дружество XIV, 1937, 19—20; С. Димитријевић, *Проблеми српске средњовековне нумизматике II*, стр. 126—127 (датирање); исти аутор, *Нове врсте српског средњовековног новца*, стр. 150, 155; исти аутор, *Новац кнеза Лазара*, стр. 29 (Таб. IV), 31, 33 (нап. 8), 34 (датирање) и 66; исти аутор, *Новац кнеза Лазара* у односу на новац других обласних господара, стр. 187, 189, 190, 191, 193, 206 и 212.

У овој остави први пут је нађен новац Драгаша Дејановића (две врсте: са Исусом који стоји и са Исусом који седи, на наличју) и краља без имена (исто 2 врсте, са Исусом који стоји и Исусом који седи, на наличју), као и две врсте динара краља Вукашина са истим представама на наличју, али различите величине (нормалне и смањене).

Ова остава омогућила је Б. Сарији да правилно додели неке новчане врсте Ђурђу I Балшићу и да истакне прихватљиву претпоставку да је новац са краљем без имена кован после маричке битке у периоду када се није знало да ли је Вукашин заробљен или погинуо.

Пошто ћириличке емисије Ђурђа I Балшића везујемо за заузеће Призрена од стране овог великаша (септембар 1372), *остава је, по нашем мишљењу, за којана негде око 1373. године.*

68. Остава из Селца

Нађена у селу Селце, у прилепском срезу. Сад је у музеју у Битољу, где сам је прегледао. Тада је она садржавала 17 српских динара (од чега 1 цара Душана, 2 цара Уроша, 8 краља Вукашина, 5 његове жене краљице и 1 кнеза Лазара).⁷⁸

Састав оставе по новчаним врстама

Ред. бр.	Владар	Кратак опис врсте	Број примерака
1	цар Душан	цар и царица са двоструким крстом без скиптра — Исус седи (Љубић VIII, 11)	1
2	цар Урош	владар седи са нимбусом — шлем са латиничким натписом околу (Љубић IX, 13—14)	1
3	цар Урош	шлем са латиничким натписом околу — Исус седи (С. Д.: Нове врсте ... сл. 31—34)	1

III В. ЦАРСКЕ ОСТАВЕ НЕПОЗНАТОГ САСТАВА

70. Остава из Олтеније II

Нађена на непознатом месту у Олтенији (у Румунији).

Детаљно обрађена у нашем раду: Оставе српског средњовековног новца на северу од Дунава, под бр. 2.

Укључено у оставе непознатог садржаја (Таб. V).

⁷⁸ Прве податке о саставу оставе објавио С. Димитријевић, *Новац кнеза Лазара*, Крушевац, 1971, 31, нап. 7. (Текст на стр. 33—34. даје податке о времену датирања ове оставе).

4	краљ Вукашин	владар јаше — шлем — околу натпис VROSIVS INPERATOR (Љубић IX, 25—26)	4
5	краљ Вукашин	вишередни натпис — Исус стоји (Љубић X, 24—25)	1
6	краљ Вукашин	вишередни натпис — Исус седи (Љубић X, 17—23)	3
7	краљица	вишередни натпис — Исус стоји (Љубић XI, 4, 7—8)	5
8	Лазар	владар стоји — натпис околу — Исус седи (Љубић XI, 15—16)	1
С в е г а			17

Новац периода царства дат је на Таб. IV.

Подаци о новцу цара Уроша унети су и у табелу XI.

Остава је закопана у другом периоду ковања кнеза Лазара, негде у време закопавања кичевске оставе, око 1373.

69. Друга остава из Охрида

Нађена је пре неколико година испред куће Спространовци у Охриду, у Македонији, у земљаном суду.

Садржавала је 110 новчића, од чега 102 српска новца (1 краља Душана, 25 цара Душана, 1 Оливера, 35 цара Уроша, 30 Вукашина, 1 Марка, 1 Гропе, 5 Лазара и 3 Вука Бранковића). 1 српски барбаризирани и 7 венецијанских матапана (засад нерегистровани).

Мада се у овој остави налази 1 динар са шлемом, краља Душана, ми смо унели ову оставу у чисто царске оставе и касније оставе које садрже бројни новац царског периода (Таб. IV), а врсте цара Уроша у Таб. XI.

Присуство једне новчане врсте Вука Бранковића указује да је ова *остава вероватно закојана после смрти Ђурђа I Балшића* (13. јануар 1378) *и преласка Призрена у руке Вука Бранковића, чиме је овај великаш сасекао могућности ковања новца.*

Ова се остава још не помиње у литератури.

71. Остава из околине Велеса

Нађена је у околини Велеса између два светска рата, око 1938. и растурена. Нема сачуваних података о структури. Садржавала је дивно очуване примерке динара цара Уроша, са царем и царицом и скраћеним натписима Урош — Урош и Урош — цар. На наличју Исус стоји испред супеданеума. Примерци из ове растурене оставе из времена цара Уроша налазе се у збиркама А. Станојевића и С. Димитријевића (који их је набавио разменом после другог светског рата).

Ми смо унели ову оставу у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

III С. ИНДИВИДУАЛНИ НАЛАЗИ СРПСКИХ ЦАРСКИХ ДИНАРА НА СТРАНИМ ТЕРИТОРИЈАМА

72. *Индивидуални налаз из Муџворана*

На средњовековном гробљу у Мутворану — Momorano у јужној Истри, 15 km од Пуле, нађен је један српски новац, који смо уврстили у новац цара Уроша кован за време његовог малолетства. У питању је смањени динар са коњаником окренутим лево. Горе

су словне ознаке R — I, а испод коња словна ознака V. На наличју Исус стоји. Непротумачени кружни натпис.⁷⁹

Ми смо уврстили овај усамљени примерак у Таб. VI — у случајне налазе средњовековног српског новца на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе.

IV НАКНАДНО УНЕТЕ ОСТАВЕ

73. *Остава са црноморске обале Мале Азије*

Нађена је 1954. на обали Црног мора у Малој Азији. Садржавала је сребрне новце Селзрука, 20 византијских новчића (Андроника II и Михајла IX, дакле 1295—1320 подаци Т. Bertéléa) и 1 динар са заставом Уроша I (без словних ознака, код десне ноге коса црта — који сам лично видео).

Т. Bertélé закључује, на основу чињенице да је Михајло IX без браде, да је тај новац кован мало после 1295.

Ми смо ставили ову оставу у Таб. VI — у случајне налазе на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе.

74. *Остава из Београда*

Приликом прегледа збирке Музеја Славоније у Осијеку, код 11 примерака нашао сам белешку (у инвентару или на цедуљицама): „Команда града Београда 26.677“. Шта значи та белешка, нисам успео да сазнам. Претпостављам да је у питању неки налаз са територије окупираног Београда.

Дакле, ова остава садржавала је следеће новце краља Душана:

Врсте	Словне ознаке	Укупан број
Руднички динар са ћириличким натписом	4 N — G 1 Д — Ѕ 1 Ђ — Р	6
Руднички динар са латиничким натписом	4 N — G	4

Ми смо ставили ову оставу, услед непотпуности података, у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

75. *112 Остава из Мориова*

Приликом једног делимичног и летимичног увида у збирку Археолошког музеја у Скопљу прибележио сам да су три српска динара означена да су нађена у Мориову:

- 1 цар Урош, Стефан на коњу,
- 1 цар Урош, цар и царица,
- 1 Вукашин на коњу.

Б. Алексова у публикацији Монетите низ векови, Скопје 1965, стр. 14, пише: „Мориово, Прилеп, 20 сребрени српски динари од кои сачувани 3 парчиња од XIV век“.

Ми смо унели ову оставу у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

76. *Остава са Шаторовог камена*

По подацима које сам добио од покојног Г. Мирчевског, радници каменари (они који копају камен) нашли су на месту Шаторов камен код Прилепа 9 српских новчића (од чега 2 цара Уроша, који седи са нимбусом и 7 краљице, жене Вукашина).

Б. Алексова у публикацији Монетите низ векови, Скопје 1965, стр. 14, пише: „Шаторов камен, Прилеп, 25 сребрени српски динари од XIV век“.

Приликом нашег прегледа збирке Народног музеја у Прилепу, ова се остава још није налазила у њој.

Ми смо је унели у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

77. *Остава из Призрена*

Нађена је 1965 у Призрену (Накнадни подаци Јањевца, који ју је растурао, кажу да су делове те оставе купили један професор из Београда и Х Ледерер.) Садржавала је новац цара Душана, цара Уроша и Вукашина

Приликом прегледа њеног малог дела (10) код једног београдског кујунције видео сам да је у њој био и 1 Лазар (владар седи, хоризонталан натпис, **✓ — Ѓ**).

Из овог налаза вероватно потиче и 167 примерака једног нишког сакупљача (од чега 47 цара Душана, слабије очуваних, 4 цара Уроша, 100 Вукашина, добро очуваних, и 16 кнеза Лазара).

Ми смо унели ову растурену оставу у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

⁷⁹ Овај налаз помињу: Bernardo Schiavuzzi, Momorano, Rinvenimento, Parenzo 1914, Estratto dagli Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e di storia patria, Vol. XXX, p 199, 201—202; K. Stockert, Beitrag zur Serbischen Münzkunde, Numismatische Zeitschrift, Neue Folge 11 Band, 1918, Der ganze

78. *Остѧва из Дебра*

Нађена у лето 1968. у Дебру, приликом грађевинских радова. Садржавала је 70 новчића цара Душана, цара Уроша и Вукашина.

Од тога је наводно Археолошки музеј у Скопљу откупио 36 примерака. (Да ли је то тачно и који су то примерци, нисам могао да установим услед тога што ми је ова збирка неприступачна због монополистичког става кустоса Б. Алексове.) Остатак је остао код сезонских радника који су је нашли, те им се траг изгубио. (Подаци једног препродавца из Јањева.)

Ми смо унели ову оставу у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

79. *Остѧва из Кривогашићана*

Б. Алексова у публикацији Монетите низ векови, Скопје 1965, стр. 14, пише: „Село Кривогаштани,

Прилеп, 340 сребрени српски динари од XIV век“.

Приликом нашег прегледа збирке Народног музеја у Прилепу, ова се остава још није налазила у њој. Што се тиче збирке Археолошког музеја у Скопљу, она нам је неприступачна због монополистичког става кустоса Б. Алексове.

Ми смо унели ову оставу у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

80. *Остѧва из Дарчева*

Б. Алексова у публикацији Монетите низ векови, Скопје 1965, стр. 14, пише: „Село Дарчево (на другом месту, исти текст: Село Драчево), Скопје, 10 сребрени српски динари од XIV век и 2 венецијанска гроша“.

Ми смо ставили ову оставу (коју нисмо могли да прегледамо због монополистичког става кустоса Б. Алексове) у Таб. V — у оставе непознатог садржаја.

V УПОРЕДНО ПРОУЧАВАЊЕ ПОБРОЈАНИХ ОСТАВА НОВЦА

Као прво питање за упоредно проучавање побројаних остава новца поставило се питање њиховог хронолошког редоследа. Мада смо се већ раније, нпр. у раду *Хронологија Душановог царског новца* и у раду

Остѧве српског средњовековног новца на северу од Дунава бавили овим питањем, сада смо били приморани да разврставамо на овај начин све оставе новца које долазе у обзир за групна аналитичка проучавања.

V A. РЕДОСЛЕД ОСТАВА КОЈЕ САДРЖЕ НОВАЦ ПЕРИОДА КРАЉЕВСТВА

Новац периода краљевства нашли смо у 49 остава. Од тога долази у обзир за хронолошко разврставање само 14 остава које су ушле у табелу I. Од осталих 35 остава: 11 су оставе српског новца периода краљевства непознатог садржаја (оставе бр. 15—25); 5 остава су оставе са страних територија, у којима се случајно појављује и српски средњовековни краљевски новац (оставе бр. 26—30); 10 остава познатог састава, у којима се појављује српски средњовековни новац периода краљевства и царства (Таб. II); 4 оставе непознатог састава, у којима се појављује српски средњовековни новац периода краљевства и царства (оставе 48—51); 3 оставе у којима се појављује само српски царски новац и новац каснијег периода (унето у Таб. IV); и 2 накнадно унете оставе (остава 73, која спада у индивидуалне налазе са страних територија, и остава 74, коју смо ставили у оставе непознатог садржаја).

За 14 остава из Табеле I закључили смо:

- 1) да је најстарија *остѧва из Раса*, која садржи само новац краља Стефана Радослава;

- 2) да онда долази *остѧва из Књажевца*, где се појављује само новац краља Стефана Уроша I;
- 3) да је у погледу српског новца следећа остава — *остѧва из Делфа 1929*, где се поред новца краља Стефана I појављује и новац краља Стефана Драгутина, као младог краља;
- 4—5) да су следеће две оставе — *остѧве из Вероне и Vaskohsziklasia*, у којима се појављују прве новчане врсте краља Стефана Уроша II (Милутина) — без словних ознака;
- 6) да је следећа остава — *остѧва из Грчке*, у којој се појављује динар са заставом и словним ознакама краља Стефана Уроша II (Милутина);
- 7—8) да су следеће две оставе — *остѧве из Добришћана и Посћења*, у којима се поред ранијих врста појављују и крстати динари краља Стефана Уроша II (Милутина);
- 9) да је следећа остава — *остѧва из Крагујевца*, у којој се појављују динари са заставом и крстом на дршци, краља Стефана II Милутина, и руднички динари краља Стефана Драгутина и Стефана Владислава II;
- 10) да је следећа остава — *остѧва из Немачког Чанада*, у којој се појављује прва новчана врста краља Стефана (Душана), његов крстати динар;

Reihe 51. Band, Wien 1919, 191—193 (Ту налазимо и мишљење J. Brunsmida); Б. Сариа, приказ горњег рада, Старинар, III серија, књ. III, 1924—1925, Београд 1925, 173; С. Димитријевић, *Нова серија* ... VII, Старинар XXII, 1971, 107—108, врста 9 (где је новац опредељен).

- 11) да је следећа остава — *осијава из Прилузја*, у којој се појављује поред његовог крстатог динара и први динар са шлемом, краља Стефана (Душана);
- 12) да је следећа остава — *осијава из Soimēnia*, у којој налазимо две бројне врсте динара са шлемом краља Стефана (Душана);
- 13) да је следећа остава — *осијава из Жабара*, у којој налазимо обе рудничке врсте, краља Стефана (Душана);
- 14) да је последња остава — *осијава из Северне Србије*, у којој налазимо поред разних динар-

ских врста краља Стефана (Душана) и новац његовог сина Уроша, као младог краља.

На тој основи начинили смо табелу I. Табела I и овај редослед осијава њериода краљевсва њредсѡваљају солидну основу за хронолошко разврсѡвање врсѡа. Он ѡѡврђује нашу досадашњу класификацију и омогућује нове закључке, које ћемо изнети на крају овог рада.

Табела II може да послужи за ово разврставање врста само индиректно, пошто се из ње види да се у периоду царства од српских краљевских динара најчешће јављају новчане врсте краља Стефана (Душана).

Таб. I Осѡаве које садрже само срѡски средњовековни новац краљевског ѡериода

Ред. бр. врсте	Владар	Кратак опис врсте	1. Рас	2. Књажево	3. Делфи 1929	4. Верона	5. Vaskoh.	6. Грчка	7. Добриште	8. Постоње	9. Крагујевац	10. Нем. Чанад	11. Прилузје	12. Soimēni	13. Жабаре	14. Сев. Срб.	Укупно
1	Радослав	Бакарни новац са Исусом који стоји и благосиља владара. Натпис на грчком, дат код описа оставе 1. На наличју попрсје арханђела Михајла.	15														15
2	Урош I	Динар са заставом. Владар гологлав, VROSI-VS — S STEFANVS/REX из капиталних слова, без словних ознака		24	15	1	3	19	241	641	1	—	—	—	—	—	945
3	Драгутин као сувладар Уроша I	Динар са заставом. Гологлав безбради владар са крстом о врату. STEFANVS—S STEFANVS /REX			—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
4	„	Две фигуре са двоструким крстом. Гологлав безбради владар са крстом о врату. Исти натпис			2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
5	Драгутин	Динар са заставом. Гологлав брадати владар без крста о врату. Исти натпис				8	—	1	4	15	7	48	—	—	—	—	83
6	Драгутин без звања краља	Руднички динар. Владар стоји. СТЕФАН РАБЪ...				—	—	—	—	—	37	—	—	—	—	—	37
7	Владислав II	Руднички динар, Владар стоји. Обе руке на прсима. СТЕФАН ВЛАДИСЛАВ				—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1

Ред. бр. врсте	Владар	Кратак опис врсте															Укупно		
			1. Рас	2. Књажево	3. Делфи 1929	4. Верона	5. Vaskoh.	6. Грчка	7. Добриште	8. Постење	9. Крагујевац	10. Нем. Чанад	11. Прилуђе	12. Soimeni	13. Жабаре	14. Сев. Срб.			
8	Драгутин и Милутин	Динар са заставом. Гологлав владар. STEFANVS — VROSIVS/REX				4	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	6	
9	Милутин	Владар прима двоструки крст. VROSIVS REX — S — STEFANVS. На наличју на боковима Исуса кринови				1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
10	„	Динар са заставом. Гологлав владар. VROSIVS — S STEFANVS/REX са специјалним словима E, F, R и S, без словних ознака				21	3	2	13	10	—	—	—	—	—	—	—	49	
11	„	Динар са заставом. Исти натпис, капитална слова, словне ознаке								1	7	29	—	—	—	—	—	37	
12	„	Крстати динар. Гологлав владар, Исти натпис									12	7	1	6	16	—	—	42	
13	„	Крстати динар. Све исто. На наличју, на боковима престола 8P — OШ												1	—	—	—	1	
14	„	Динар са заставом. Владар крунисан. Крст на дршци. Исти натпис											41	—	—	—	—	41	
15	Стефан Дечански	Крстати динар. Крунисан владар прима двоструки крст. VROSIVS — S STEFANVS/REX												1	109	1	—	111	
16	„	Руднички латинички динар. Крунисан владар седи са мачем на крилу. VROSIV — S REX												—	—	—	—	1	1
17	„	Руднички латинички динар. Крунисан владар седи са мачем на крилу. M REGI VROSII												—	—	—	2	—	2
18	„	Руднички ћирилички динар. Крунисан владар седи са мачем на крилу. СТЕФАНЪ ОУРОШЪ КРА ТРЕТИ												—	—	—	22	5	27

Ред. бр. врсте	Владар	Кратак опис врсте	38 Н. Бановци	39 Обад	40 Söveluh.	41 Олгенија I	42 Руждавица	43 Падина	44 Богумили	45 Белово	46 Б. Гаџа	47 Смедерево	Укупно
4	Милутин	Динар са заставом. VROSIVS — S STEFAN/REX; словне ознаке	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
5	„	Крстат динар. Гологлав владар. Исти натпис	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	2
6	„	Динар са заставом. Крунисани владар. Крст на дршци. Исти натпис	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
7	Стефан Дечански	Крстат динар. Крунисан владар прима двоструки крст. VROSIVS — S STEFAN/REX	1	—	—	1	1	2	—	—	—	—	5
8	Стефан Дечански	Руднички ћирилички динар. Крунисан владар седи са мачем на крилу. СТЕФАНЪ ОВРОШЪ КРА ТРЕТИ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
9	Неодређен	Крстат динар. Две фигуре са двоструким крстом. Натпис барбаризирани	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
10	Краљ Душан	Крстат динар. Крунисан владар прима двоструки крст. STEFAN — S STEFAN/REX	10	—	—	—	2	12	—	—	1	2	27
11	„	Шлем. STEFAN REX	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
12	„	Шлем, MONITA REX STEFA	121	—	9	4	42	7	—	7	12	12	214
13	„	Шлем, STEFANVS DEI GRA REX	50	—	20	—	14	5	—	—	9	14	112
14	„	Шлем са штитом. Исти натпис	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
15	„	Шлем. Барбаризирани натпис	6	—	—	—	?	4	—	—	—	—	10
16	„	Владар седи са мачем на крилу. STEFA-n REX	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
										обе			обе
										4			6
17	„	Владар седи са мачем на крилу СТЕФАН КРАЉИЪ	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	„	Владар и владарка држе двоструки крст. Натпис ST — EL (С. Д. Нова сер... VII, сл. 1—2)	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
19	син Душана као млади краљ	Шлем. VROSIVS — STEFAN	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	5
	Свега	Све врсте	198	10	32	5	62	31	26	7	22	36	429

У коментару табеле II треба истаћи за оставе у којима се појављује новац цара Стефана-Душана без његових наследника:

а) Нема новца Стефана Уроша I (сем контрамаркираних примерака из Богумила), Стефана — Драгутина као његова сувладара, новац Владислава II и заједничког новца Драгутина и Милутина, које налазимо у неким оставама периода краљевства.

б) Нема ране али бројне Милутинове врсте динара са заставом и натписом који садржи слова E, F, R и S посебног, веронског типа, ни Драгутинове рудничке врсте (СТЕФАН РАБ).

ц) Да у њима има врло мало динара краља Стефана — Драгутина, краља Стефана Уроша II — Милутина и краља Стефана Уроша III — Дечанског — да доминирају динари краља Душана, то је и логично, пошто непосредно претходе његовим царским динарима.

д) Из табела I—III лепо се види да крстати динари са крунисаним краљем који прима двоструки крст и с натписом STEFAN S STEFAN/REX заиста припадају краљу Душану, коме смо их ми доделили^{79a}, упркос настојању неких савремених нумизматичара да их, попут С. Љубића, вежу за Драгутина. Од 11 остава у којима се они јављају (и Таб. IV), у 9 се уопште не појављују друге новчане врсте краља Драгутина; у десетој се појављује само 1 примерак, а само у једнаестој, најстаријој од свих, има доста Драгутинових динара, и то само једне најбројније врсте (а та једна

остава, остава из Немачког Чанада, нађена је у Банату, где су старе емисије краља Драгутина биле у великој употреби). *Искључимо ли две последње оставе, које су нађене на северу од Саве и Дунава, видимо да се ни у једној остави нађеној на територији средњовековне српске државе, где се ова новчана врста наводно остваривало одређења јављује, не налази ни један једини динар краља Драгутина.*

е) Слична је ствар са рудничким ћириличким динарима краља Душана. У три оставе у којима се они појављују нема Драгутинових динара. (Изузетак представља један динар краља Стефана Драгутина у четвртој остави, остави у Новим Бановцима, на северу од Саве, али се у тој остави јавља 188 других динарских врста. Краља Стефана — Душана.)

На крају овог излагања о новчаним врстама периода краљевства треба подвући и то да до сада у *оставама нису нађене многе значајне врсте новца* овог периода, као што су, нпр:

Драгутин — Stefan Rex — Исус седи, на боковима престола кринови,

Владислава II — Стефан Раб ... — Исус седи,

Милутин — Vrosivs Rex — Исус седи, на боковима престола кринови.

Од Милутинових врста са натписом MONETA REGIS VROSI нађен је само један примерак у маленој остави из Амнаша, као једини сигуран примерак краља Милутина из ове оставе.

V V. РЕДОСЛЕД ОСТАВА КОЈЕ САДРЖЕ НОВАЦ ЦАРА ДУШАНА

Тражећи елементе за хронолошко разврставање остава у којима доминира новац цара Душана или је релативно бројно заступљен, пошлци смо од следећих чињеница:

1) Да је најстарија остава у којој се појављује Душанов царски новац — она остава у којој нема крунидбеног новца и осталих denara del imperador и у којој се јављају само Душанове царске врсте на којима је он цар Византије, односно Византинаца, а краљ Рашке односно Рашана — *остава из Нових Бановаца*.

2—3) Да су две следеће оставе — две оставе нађене северно од Дунава, које су можда по времену закопавања нешто млађе, али у којима су најкасније новчане врсте исте као и у остави из Нових Бановаца. То су *остава из Обада* и *Sovenyhaze* (у којој се појављује и један царски динар са шлемом).

4) Да је следећа остава новца — инострана *остава Олџенија I*, у којој се не појављују крунидбени динари, мада је била закопана у време кад су они постојали.

5—6) Да су следеће две оставе новца — две оставе у којима се појављују први примерци крунидбеног новца, тј. denara del imperador — *остава из Руждавице*

и *остава из Падине* (у којој се појављује и слуга Бранко — 15).

7) Да је следећа остава из ове групе — остава у којој се поред кунидбених динара и других dinara del imperador, кованих у II периоду Душанових царских ковања, не јављају динари са царем на коњу — *остава из Белова*.

Велики проблем су представљале пет остава новца (друга кичевска, из Урошевца, Босанске Раче, смедеревска и из Нове Вароши), које хронолошки долазе између ове две групе, тј. између седам остава са почетка Душанових царских емисија, на једној страни, и десет остава које садрже касније обласне господаре, владаре и последње емисије цара Душана, на другој страни. Ових пет остава нису се могле међусобно хронолошки разврстати на основу сигурних критерија.

Њихов привремени редослед (Б. Рача, Смедерево, Урошевац, друга кичевска, Нова Варош) утврдили смо приближно на основу појаве значајних словних ознака.

13) Следећа остава из пет претходних, хронолошки спорних, остава је *остава из околине Новог Брда*, у којој се као последњи новац појављује новац IV периода ковања цара Душана, трећак са царем и царицом који стоје.

^{79a} С. Димитријевић, *Проблеми ... I*, 83—90, сл. 11.

14) Иза ње је *осџава из Кошијунића*, која садржи само две врсте динара цара Уроша из периода његовог малолетства.

15) Иза ње је *осџава из периода малолетства цара Уроша*, у којој преовладавају новчане врсте на којима се једновремено не види ни име ни звање Уроша, или су она прикривена. У њој се налази и новац загонетног Ивана — Угљеше? (220), новац непознатог феудалца са рогатим шлемом (5).

16) Иза ње је *осџава из Новог Пазара*, у којој се појављује једна једина врста новца цара Уроша са његовим именом и звањем, али у којој нема новчаних врста из времена његовог малолетства (привремено разврставање).

17) Иза ње је *осџава из Драча*, која садржи три новчане врсте цара Уроша, од којих две имају његово име и звање, али у којој нема смањених новчаних врста из времена његовог малолетства.

18) Иза ње је *осџава из Сјобија*, чији се садржај завршавао емисијама краља Вукашина (41), а која садржи и новац севаста Стевана (1) и деспота Оливера (2).

19) Иза ње је *осџава из Охрида* у којој се појављује динар цара Костадина (1), који је могао да кује новац

са оваквим натписом само на почетку 1372 године и прва врста новца краља Марка (2).

20) Иза ње је *Косовска осџава* која садржи само три новчане врсте кнеза Лазара⁸⁰ (72), као и ране емисије Ђурђа I Балшића (9).

21—22) Иза ње је *Кичевска осџава* која садржи шест новчаних врста кнеза Лазара (14), као и новац краља без имена (5), краљице (5), Андреаша (13). Гропе (3), Драгаша (8) и Ђурђа I Балшића (2), поред ранијих владара и феудалаца (Оливер 1).

Овде долази и *осџава из Селца*, где се појављује једна Лазарева врста из другог периода његових ковања.

23) Најзад долази најмлађа од свих обухваћених остава, *Друга осџава из Охрида* која садржи поред новца кнеза Лазара (5), жупана Гропе (1) и Краља Марка (1), и новац Вука Бранковића (3) (који је ковао у Призрену од 1378 надаље).

⁸⁰ Редослед косовске и кичевске остава већ смо утврдили у раду: С. Димитријевић, *Новац кнеза Лазара*, Крушевац, 1971, стр. 33, нап. 8 и стр. 29 (Табела).

Таб. III Царски динари у осџавама које садрже новац краљевског периода и царског периода Стефана Душана, без новца његових наследника

Ред. бр. врсте	Владар	Кратак опис врсте												Укупно
			39 Н. Бановци	38 Обад	40 Sövényháza	41 Оленија I	42 Ружавица	43 Падина	44 Богумили	45 Белово	46 Б. Рача	47 Смедерево		
1	цар Душан	I пер. RASIE	36	—	7	1	14	3	—	—	7	9	обе	110
2	„ „	I пер. RIA	2	2	1	1	21	1	—	1	4			
3	„ „	I пер. RIA барбаризиран						1	—	—	—	—		1
4	„ „	I пер. ELENA STEF INPERATOR					3	—	—	—	—	—		3
5	„ „	Шлем. MONITA S INPERATO			1	—	—	—	—	—	—	—		1
6	„ „	Шлем. STEFANVS INPERATOR				2	43	5	—	—	—	—		50
7	„ „	Шлем. INPER SEFAN MONITA				1	11	1	—	—	1	—		14
8	„ „	Шлем, ЦР — СТ				—	1	1	—	—	—	—		2
9	„ „	Владар седи. Крупан латинички натпис				—	—	—	—	—	—	1		1
10	„ „	Владар седи. Ситан латинички натпис				—	3	—	—	—	—	—		3
11	„ „	Владар седи. Ђирилички натпис				—	1	—	—	—	—	—		1
12	„ „	Цар и царица. ELIANA... STEPAN...				—	28	—	—	—	—	—		28

Ред. бр. врсте	Владар	Кратак опис врсте	Локације																Укупно
			55 Македонија	56 Урошевац	57 II кичевска	58 Нова Варош	59 Околина Н. Брда	60 Кошгунџи	61 Малолетство	62 Нови Пазар	63 Драч	64 Слоби	65 Охридска	66 Косовска	67 Кичево	68 Селце	69 II охридска		
21	малолетство цара Уроша	Све врсте							32	216	—	—	4	—	—	7	—	—	259
22	Иван	Све врсте								220	—	—	—	—	—	—	—	—	220
23	Непознати	Рогати шлем. Попрсије Исуса								5	—	—	—	—	—	—	—	—	5
24	Оливер	Све врсте								—	—	—	2	—	—	1	—	1	4
25	цар Урош	Све врсте								19	2	4	10	4	69	34	2	35	179
26	Севаст Стеван	Две фигуре држе †											1	—	—	—	—	—	1
27	Вукашин	Све врсте											41	10	131	161	8	30	381
	С в е г а	Све врсте	12	447	182	28	33	59	740	259	20	64	15	2337	217	11	91	4515	

Напомињемо да је новац Душановог сина Уроша из периода царства и новац феудалаца који је кован то доба посебно обрађен у овом раду.

V C. ОСТАЛЕ ОСТАВЕ И ИНДИВИДУАЛНИ НАЛАЗИ СРПСКОГ НОВЦА ТОГ ПЕРИОДА НА ТЕРИТОРИЈАМА КОЈЕ НИСУ УЛАЗИЛЕ У САСТАВ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Таб. V *Оставе неизнајног садржаја које су обухваћале српски краљевски и царски новац*

(нису укључене у Таб. I—IV и VI)

Ред. бр.	Место	Територија	Број српских комада	Нотирано под. бр.
1	Ст. Мартин	Француска	6	Остава бр. 15
2	Студеница	СР Србија	590	„ „ 16
3	Гостивар	СР Македонија	?	„ „ 17
4	Sasargm	НР Румунија	?	„ „ 18
5	хустендилски крај	НР Бугарска	165	„ „ 19
6	Околина Битоља	СР Македонија	око 50	„ „ 20
7	Околина Пожаревца	СР Србија	?	„ „ 21
8	Кариболо	Италија	240	„ „ 22
9	Друго непознато место	СФР Југославија	27	„ „ 23
10	Тржич (Monfalcone)	Италија	10	„ „ 24
11	Непознато место	СФР Југославија	230	„ „ 25
12	Демир Капија	СР Македонија	16	„ „ 48
13	Лисо Поље	СР Србија	2	„ „ 49
14	Герман	НР Бугарска	136	„ „ 50
15	Скопље 1921	СР Македонија	?	„ „ 51
16	Олтенија II	Румунија	6	„ „ 70
17	Околина Велеса	СР Македонија	?	„ „ 71

18	Београд	СР Србија	11	„ „ 74
19	Мориово	СР Македонија	20	„ „ 75
20	Шаторов Камен	СР Македонија	25	„ „ 76
21	Призрен	СР Србија	177	Остава бр. 77
22	Дебар	СР Македонија	70	„ „ 78
23	Кривоштане	СР Македонија	340	„ „ 79
24	Дарчево	СР Македонија	10	„ „ 80
	С в е г а	(без пет остава о којима нема података о броју српског новца)	2131	

Таб. VI *Случајни и мали налази српског средњовековног новца краљевског и царског периода и неизнајних врста на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе*
(нису укључени у Таб. I—V)

Ред. бр.	Место	Територија	Оставе или налази	Број српских новчића	Нотирано под бр.
1	Амнаш	Румунија	остава	4	остава бр. 26
2	Клопча	Босна	„	1	„ „ 27
3	Требиње код Мирне	СР Словенија	„	3	„ „ 28
4	Делфи 1933.	Грчка	„	1	„ „ 29
5	Дреновац	Бугарска	„	1	„ „ 30
6	Разна места	Далмација	налази	2	налаз „ 31

7	Кленак	Срем	налаз	3	„	„	32
8	Drubet	Румунија	„	2	„	„	33
9	Sigesoara	Румунија	„	1	„	„	34
10	Клуж	Румунија	„	1	„	„	35
11	Цеље	СР Словенија	„	1	„	„	36
12	Казичани	Бугарска	„	1	„	„	37
13	Разна места	Босна	налази	12	налази	„	52
14	Разна места	Срем	налази	12	налази	„	53
15	Осијек	Славонија	налази	7	налази	„	54
16	Мутворан (Мотогапо)	Истра	налаз	1	налаз	„	72
17	Црноморска обала Мале Азије	Турска	остава	1	остава	„	73
С в е г а		(Само новац периода краљевства и царства)		54			

Погледамо ли све оставе и случајне налазе на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе, видимо да се српски средњовековни новац периода краљевства и царства (у максималном саставу остава; код остава без броја узели смо број 1),

VI ОСВРТИ НА ПОЈЕДИНЕ ПРОБЛЕМЕ

Из 49 остава у којима се појављује 124 одређених врста српског средњовековног новца периода краљевства и царства (групе 21—27 Табеле IV састављене по врстама) са укупно 7.826 одређених примерака⁸¹, као и на основу неких других делимичних информација узетих из неких остава непознатог са-

VI А. ХРОНОЛОГИЈА ПОЈЕДИНИХ НОВЧАНИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА

На основу остава објављених у табели I могу се потврдити многи стари закључци и извући нови о новцу краљевског периода.

1. На основу остава из Књажева и Делфа 1929, упоређених са оставама из Вероне, оставом из околине Битоља (остава бр. 20) и Vaskohsziklasia (све из Табеле I), као и с оставама из Грчке, Добришта и Постења (Табела I), може се закључити да сви примерци динара са заставом и натписом VROSIVS — S. STEFAN/REX, писаним капиталним словима, који немају словних ознака (врста 2 из таб. I) вероватно припадају краљу

⁸¹ Од тога: 1) одређени новац периода краљевства: 24 оставе, 31 врста и 2201 примерака; 2) одређени новац периода царства: 25 оставе, 69 врста и 5629 примерка. Све је то дато без остава унетих у Таб. V и VI, као и без 4 примерка краљевског новца у трима оставама у Таб. IV.

У новчане врсте и примерке из времена царства уврстили и новац цара Уроша, краља Вукашина и феудалаца њиховог времена, који посебно разматрамо.

Напомињемо да је горе наведени збир остава мањи од ова два, пошто се у неким оставама налази и краљевски и царски новац.

поред територија СР Македоније, СР Србије без СР Војводине и СР Црне Горе, налази и у другим југословенским областима:

Срем	251
Босна	66
Славонија	7
Словенија	4
Далмација	2
Истра	1

Њега сусрећемо и на територијама многих иностраних држава:

НР Бугарска	544
Сев. Италија	288
Румунија (посебно Банат 68; Олтенија 19; и Трансилванија 14)	108
Грчка	42
Мађарска	41
Албанија	20
Француска	6
Турска	1

држаја (неке оставе из Таб. V), могу се извући многи нови и поткрити ранији закључци.

Ми ћемо се задржати само на неким крупнијим питањима, која се могу детаљније осветлити на основу изложеног материјала.

VI А. ХРОНОЛОГИЈА ПОЈЕДИНИХ НОВЧАНИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА

Стефану Урошу I. То што се ова новчана врста појављује као једина у остави из Књажева, а што се у остави из Делфа 1929. поред ње јављају само новчане врсте краља Стефана (Драгутина), за које смо већ утврдили да су коване за време владе краља Стефана Уроша I⁸², као и то што се у остави из околине Битоља, склоњеној за време самосталне владе краља Стефана — Драгутина (од 1276—1382), и у следеће две оставе из првих година владе краља Стефана Уроша II Милутина (у време кад су се појавили динари са заставом и истим натписом писаним словима **С, К, Р** и **С** специјалног типа) још не појављују словне ознаке, у потпуности потврђује ову тезу, коју заступамо многобројним новим доказима, да је краљ Стефан Урош I ковао динаре са заставом.⁸³

2. Остава из Делфа 1929, у којој нема динара краља Стефана (Драгутина) са брадатим владарем, у

⁸² С. Димитријевић, *Нова серија* III, Београд, 1967, 119—121.

⁸³ Упореди: *Ibid.*, 120—121

потпуности потврђује нашу ранију тврдњу⁸⁴ да је краљ Стефан (Драгутин) ковао новац као сувладар свог оца, краља Стефана Уроша I⁸⁵ (врста 4 из Табеле I). Обе новчане врсте из тог времена (врста 3 и 4 из табеле I) налазимо још само у остави из Вероне, која је по времену свог скривања (око 1284) врло блиска том периоду.

3. На основу упоређења остава из Вероне и Vaskohsziklasia са оставом из Грчке и оставама из Добришта и Прилужја утврђујемо да су динари са заставом и натписом VROSIVS S. STEFAN/REX, писаним специјалним словима R, F, E и S (веронски тип), а без словних ознака (врста 10 из Таб. I), заиста једна од најстаријих новчаних врста краља Стефана Уроша II Милутина, као што је то већ утврдио Г. Чремошник.⁸⁶

4. На основу истих остава закључујемо да је динар са заставом и натписом VROSIVS S STEFAN/REX, писаним капиталним словима, који носи словне ознаке (врста 11 из Таб. I), први пут се јавља у остави из Грчке — његова следећа врста. Напомињемо да се словне ознаке појављују негде између 1284. и почетка XIV века, што показује паралела између остава из Грчке и Добришта на једној страни и остава из Вероне и Vaskohsziklasia на другој страни.⁸⁷

5. На основу истих остава закључујемо да је крстати динар краља Стефана Уроша II (Милутина) — врста 12 из таб. I — који се јавља први пут у оставама из Добришта и Постења најмлађа од последње три врсте (врсте 10—12 из Табеле I).

6. На основу остава из Крагујевца, упоређене су претходним оставама у којима налазимо новац краља Стефана Уроша II Милутина, видимо да је једна од његових најмлађих новчаних врста динар са заставом и крстом на дршци (врста бр. 14 из Таб. I). Она је кована негде при крају његове владе у време постојања рудничких динара краља Стефана (Драгутина)⁸⁸ — врста бр. 6 из таб. I — и првих рудничких динара Владислава II — врста 7 из Таб. I. То је, како изгледа, последња његова емисија типа матанана (владар прима заставу или двоструки крст).

7. Из остава из Немачког Чанада и Прилужја видимо да је крстати динар краља Стефана (Душана)

— врста 19 из таб. I — једно од првих његових новчаних врста.

8. Из бројне остава из Прилужја и остава које јој следе видимо да је бројни динар са шлемом и натписом MONITA REX STEFA (врста 21 из Таб. I), краља Стефана (Душана), старија од његове бројне врсте са шлемом и натписом STEFANVS DEI GRA REX, које нема у овој остави.⁸⁹

9. Из истих остава видимо да је бројни динар са шлемом и натписом STEFANVS DEI GRA REX краља Стефана (Душана) — врста 22 из Таб. I — млађи од његовог бројног динара са шлемом и натписом MONITA REX STEFA.

10. Ако упоредимо оставу из северне Србије са претходним оставама, и пођемо од тога да у овој последњој остави периода краљевства још увек нема царских динара видимо да је динар са шлемом и натписом STEFAN — VROSIVS Уроша сина краља Стефана (Душана) као младог краља (врста 25 из Таб. I) почео да се кује пре 24. септембра 1345 (заузеће Сера, и почетак ковања првих царских врста Стефана — Душана), у време кад је Стефан (Душан) био само краљ Рашке.

У раду објављеном 1959. ми смо већ указали на такву могућност кад смо, полазећи од остава из Нових Бановаца, рекли да ови новци „припадају, на основу тога што се на њима не појављује краљевско звање, периоду пре Душановог крунисања за цара. По нашем мишљењу њих треба датирати од 1343 до априла 1346 године, пошто се само у то време појављују званични документи са звањем младог краља, пошто у априлу 1346 године Урош престаје да носи ово звање“ (јер постаје *краљ Срба*).⁹⁰

Припадност ове врсте поменутом временском раздобљу потврђују и остава из Нових Бановаца и Руждавице са почетка царства, које садрже ову новчану врсту (врста 19 и Таб. II).

11. Мада се крстати динари са барбаризираним натписом (врста 9 из Таб. II) јављају само у остави из Нових Бановаца, која садржи новац и краљевског и царског периода, ми га, на основу тога што се ова новчана врста јавља само у краљевском периоду, стављамо у то доба.

12. За барбаризиранине динаре са шлемом (врста 15 из Таб. II), који се јављају у оставама са краљевским и царским новцем, такав се закључак не може извући, пошто се новци са шлемом јављају и у царском периоду.

⁸⁹ Напомињемо да смо пре више година (С. Димитријевић, *Проблеми српске средњовековне нумизмајике*, Историјски гласник бр. 1—2, 1957, стр. 96 (на основу просечне тежине врста, натписа, излизаности примерака, остава из Белова и непотпуне остава бр. 25 (остава из непознатог места у Југославији) дошли до супротног закључка, што овог пута исправљамо на основу новообјављене бројне остава из Прилужја.

⁹⁰ С. Димитријевић, *Хронологија Душановог царског новца*, Историјски часопис IX—X, 1959, 123—124.

⁸⁴ *Ibid.*, 119—121.

⁸⁵ Љ. Недељковић у свом раду *Новчарство краља Драгутина и сина му Владислава II*, Зборник Музеја примењене уметности XV, Београд 1971, стр. 18 у потпуности преузима наше мишљење и аргументацију, уопште не помињући аутора. Једини, назовинов допринос састоји се у томе што почетак ковања тих новчаних врста веже за „око 1271“ уместо за „око 1270“, како стоји у нашем раду наведеном у три претходне напомене и објављеном 1967. године.

⁸⁶ Г. Чремошник, *Развој српског новчарства до краља Милутина*, Београд, 1933, 26—34.

⁸⁷ Упореди: С. Димитријевић, *Проблеми средњовековне српске нумизмајике I*, 82 нап. 99.

⁸⁸ Да је то последња емисија новца краља Стефана (Драгутина) први је утврдио Р. Марић, *Скудије из српске нумизмајике*, Београд, 1956, 16—23.

Ми смо их ипак ставили у новце краљевског периода, услед постојања бројних врло барбаризираних примерака краљевске врсте 12 и 13 из Таб. II на граници опредељења. У оставама из Нових Бановаца, Падине (и Руждавице) нису заступљени у тој мери тако јако барбаризирани примерци динара цара Душана са шлемом.

На основу остава објављених у табелама III и IV могу се потврдити многи стари закључци и извући нови у односу на *новац царског периода*.

У самом почетку треба подвући да нове оставе у потпуности потврђују наше закључке о постојању четири периода ковања цара Стефана (Душана), изведене на основу раније познатих остава из рада: С. Димитријевић, Хронологија Душановог царског новца, Историјски часопис IX—X, Београд 1959 (који наводимо у тексту у скраћеном облику: С. Д. Хронологија...).

13. Наш ранији закључак (С. Д. Хронологија...) да су новчане врсте на којима се Стефан (Душан) појављује као император Византије (IP ROMA-*nie*), односно Византинаца (IP RO — *ma* — IO — *ru* — M), а као краљ Рашке (REX RASIE), односно Рацана (REX R -*as* - IA — *rogum*), коване у I периоду ковања цара Стефана (Душана), изведен на основу натписа на новцу, архивског материјала и остава из Н. Бановаца, потврђује остава из Обада, а индиректно и бројне оставе из Руждавице и Падине.

14. Остава из Sövenyháze, на основу присуства врсте 5 из Табеле III, *указује на могућности* да су новчане врсте са шлемом цара Стефана (Душана) почеле да се кују већ у том првом периоду његових царских ковања. Пошто је у питању остава са стране територије, на којој се не појављују ћириличке врсте краља и цара Стефана (Душана), посебно врсте коване у II периоду његових царских ковања, овај је закључак несигуран.

15. Остава Олтенија I *указује на могућности* да су све царске врсте Стефана (Душана) са шлемом (посебно врсте 5, 6 и 7 са Таб. III) коване у првом периоду његових царских ковања. (У прилог овој претпоставци говорио би и састав бројних остава из Руждавице и Падине). Пошто је у питању остава са стране територије, на којој се не појављују ћириличке врсте краља и цара Стефана (Душана), посебно врсте коване у II периоду његових царских ковања, овај је закључак несигуран.

16. Појава ћириличке новчане врсте слуге Бранка (врста 14 из Таб. III) у остави из Sövenyháze, где није било новца цара Стефана (Душана) из II периода његових царских ковања, као и бројна појава овог новца у остави из Падине, где се појављују и његови крунидбени динари са ћириличким натписима, показује да је ова новчана врста, по свој прилици, кована у првом или другом периоду ковања цара Стефана (Душана).

17. На основу остава из Падине појављује се могућност да је динар са шлемом Уроша, сина Стефана

(Душана), који садржи барбаризирани натпис VRO-SIVS али не и звање император (врста 15 са Таб. III) — за који смо раније, а у односу на ковања цара Уроша у време његовог малолетства, рекли „врло вероватно да се он ковао у то време“⁹¹ — кован у периоду када је Урош, син Душанов, био млад краљ (до 16. априла 1346) или краљ Срба (од 16. априла 1346. до смрти цара Стефана Душана, 20. децембра 1355 — за детаље види оставу 43).

18. Оставе из Руждавице и Падине, у којима се појављују први крунидбени динари, упркос њиховом специјалном карактеру (прва је остава са контрамаркираним динарима, а друга остава са стране територије) донекле потврђују да су такозвани крунидбени динари цара Стефана (Душана) заиста његови први динари ковани у II периоду његових царских ковања, први „denari del imperador“ и да су они заиста ковани у време његовог крунисања за цара Срба и Грка (16. априла 1346), као што смо и претпостављали (С. Д. Хронологија ... 116, 121—122, 130).

19. Делимично сагледана остава из Македоније потврђује наш ранији закључак учињен на основу остава из Белова (С. Д. Хронологија ... 115—116, 130), да динарске врсте са царем и царицом без натписа (раније — врста 22 из Табеле III и врста 11 из Табеле IV; а сад и нова врста 12 из Табеле IV (заиста припадају цару Стефану (Душану) и да су коване у II периоду његових царских ковања, заједно са свим осталим динарским врстама са царем и царицом, које носе скраћенице његовог имена и звања (С. Д. Хронологија ... 116, 122, 130).

20. На основу остава из Белова можемо закључити да и новоиздвојена врста са две брадате фигуре које држе двоструки крст (врста 23 из Табеле III) припада истом периоду, тј. II периоду ковања цара Стефана (Душана).

21. На основу делимично сагледане остава из Македоније можемо закључити да је и новчана врста са главом цара Стефана (Душана), окружена натписом (врста 13 из Табеле IV), кована у II периоду његових царских ковања.

22. Остава из Смедерева и II кичевска остава у потпуности потврђују наше закључке о постојању III периода ковања цара Стефана (Душана), када се јављају динари са владарем на коњу (врста 24 из Табеле III и врста 14 из Табеле IV), изведене на основу остава из Босанске Раче, Урошевца и Нове Вароши (С. Д. Хронологија ... 124—125, 130, 135).

23. Остава из околине Новог Брда, тј. присуство трећака са царем и царицом који стоје (врста бр. 18 из Табеле IV), у потпуности потврђује наш закључак о постојању IV периода ковања цара Стефана (Душана),

⁹¹ С. Димитријевић, *Нова серија* ... VI, Старицар XXI, 1970, 73, сл. 3—4.

када су се појавили трећаци, изведен на основу косовске оставе и архивских података (С. Д. Хронологија... 126—127, 130, 135). Појаву трећака у IV периоду ковања цара Стефана (Душана) индиректно потврђује и њихово бројно присуство у оставама из Коштунића и времена малолетства цара Уроша. Услед тога што се

тек у остави из околине Новог Брда појављује само ова врста трећака, могло би се закључити да је то била прва од ових новчаних врста. То у потпуности одговара нашем закључку да су трећаци настали смањњем динара цара Душана са царем и царицом који стоје и држе скиптре (С. Д. Хронологија..., 132—134).

VI В. ЕМИСИОНА ПОЛИТИКА СРПСКИХ ВЛАДАРА И КАРАКТЕРИСТИКЕ НОВЧАНОГ ОПТИЦАЈА

Таб. VII *Апсолутна и релативна заступљеност појединих основних група српских динара у обраћеним оставама*

Владар	апсолутне цифре						релативне цифре у ‰					
	владар прима заставу	владар прима двоструки крст	руднички динар	динар са шлемом	остале врсте динара	Свега	владар прима заставу	владар прима двоструки крст	руднички динар	динар са шлемом	остале врсте динара	Свега
Урош I	945	—	—	—	—	945	100	—	—	—	—	100
Драгутин као сувладар Уроша I	1	4	—	—	—	5	20	80	—	—	—	„
Драгутин укупно	88	—	37	—	9	134	66	—	28	—	7	„
Драгутин у крагујевачкој остави	7	—	37	—	0	44	16	—	84	—	0	„
Милутин заједно са заједничком врстом Драгутина и Милутина	135	46	—	—	0	181	75	25	—	—	0	„
Дечански	—	116	32	—	—	148	—	78	22	—	—	„
Краљ Душан без барбаризираних динара са шлемом	—	319	35	375	1	730	—	44	5	51	0	„

Обраћене оставе пружају увид у емисиону политику српских владара.

У време краља Стефана Уроша I постоје врло бројне новчане емисије (945). Динари са заставом представљају једину врсту.

Краљ Стефан (Драгутин) као сувладар Стефана Уроша I кује углавном динаре са владарем који прима крст, 4/5 свих емисија. На врсту са владарем који прима заставу отпада 1/5.

Бројност емисија краљева Драгутина и Стефана Дечанског је приближно иста. Новца краља Милутина има нешто више.

У време краља Стефана Драгутина доминирају динари са заставом, 66% свих емисија. На рудничке динаре долази око 28%, на динаре са мачем око 7%, док су остале врсте врло ретке.

При крају владе Стефана (Драгутина) као „Rex Servia“ руднички динари сачињавају главну врсту новца (84%).

У време краља Стефана Уроша II (Милутина) најбројније емисије су динари са заставом (3/4), али значајно место заузимају и крстати динари (1/4). Остале врсте су врло ретке.

У време краља Стефана Уроша III (Дечанског), готово 4/5 свих емисија су крстати динари (78%). На

рудничке динаре отпада нешто преко 1/5 свих динара (22%).

У време краља Стефана (Душана) нагло расте обим новчане циркулације. Краљ Душан кује за око 58% више него ли три претходна владара, Драгутин, Милутин и Дечански заједно, 730:463.

У његово време најбројнији су динари са шлемом, који сачињавају преко 1/2 свих емисија (51%); затим долазе крстати динари, којих има око 44%. Рудничких динара има само 5%.

У време цара Стефана (Душана) нагло расте број новчаних врста и примерака. Његове емисије су два пута бројније него ли све динарске емисије из периода краљевства скупа узете, 4299:2143.

У време цара Уроша (период малолетства и пунолетства заједно узет) нагло опада обим новчаних емисија самога цара — 509, у односу на раније емисије цара Душана — 4299.

Насупрот њима нагло расту емисије појединих феудалаца (које су у периоду краља и цара Стефана Душана имале релативно мали обим). У то време оне премашају емисије цара за готово 64% (509:796).

Све ове податке дајемо са већим резервама, пошто су многе оставе растурене или неприступачне (нпр., неке оставе из Археолошког музеја у Скопљу).

Бољи увид у емисиону политику српских владара добићемо у *Corpus nummorum Serbiae*, упоређујући бројност свих сачуваних примерака. *Па ипак, већ сада треба поменути да се сви ови закључци могу начинити и на основу свих сачуваних примерака.*

Погледајмо све нормалне оставе са територије српске средњовековне државе (без остава из Богумила и Руждавице, које су садржавале контрамаркиране динаре), хронолошки поређане по укупном броју присутних примерака у појединим периодима.

Таб. VIII Преглед нормалних емисија са територије средњовековне српске државе, хронолошки поређаних и разврстаних по краљевима и периодима ковања цара Стефана Душана

Периоди	Оставе	Урош I	Драгутин	Милутин	Стеф. Дечански	Краљ Душан	I период ковања цара Душана	Остале латиничке врсте цара Душана	II пер. ковања цара Душана	III пер. ковања цара Душана	IV пер. ковања цара Душана
краљевство	Добриште	241	4	32	X	X	X	X	X	X	X
	Постење	641	15	46	X	X	X	X	X	X	X
	Крагујевац	1	44	42	X	X	X	X	X	X	X
	Прилузје	—	—	17	109	307	X	X	X	X	X
	Жабаре	—	—	—	24	24	X	X	X	X	X
	Сев. Србија	—	—	—	6	29	X	X	X	X	X
24. IX 1345 — 20. XII 1355.	Белово	—	—	—	—	7	1	—	264	X	X
	Македонија	—	—	—	—	—	—	—	●	X	X
	Урошевац	—	—	—	—	—	—	—	305	142	X
	II кичевска	—	—	—	—	—	—	—	180	2	X
	Нова Варош	—	—	—	—	—	—	—	26	2	X
	Околина	—	—	—	—	—	—	—	24	4	5
	Новог Брда	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
од 1356. до 1371.	Коштунџи	—	—	—	—	—	—	—	1	1	25
	Малолетство	—	—	—	—	—	—	—	13	—	17
	Нови Пазар	—	—	—	—	—	—	—	246	10	1
	Драч	—	—	—	—	—	1	—	8	7	—
после 1371.	Стоби	—	—	—	—	1	1	—	4	—	—
	Косово	—	—	—	—	—	—	—	512	144	1471
	Кичево	—	—	—	—	2	1	—	11	—	—
	Селце	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
	II охридска охридска	—	—	—	—	1	—	4	18	—	2
	С в е г а	883	63	137	139	371	4	4	1614	312	1521

Из табеле VIII видимо да у оставама периода краљевства и царства налазимо, поред новца савременог владара, и новац 1—2 претходна владара.

Ту налазимо и две специфичности.

Прва од њих је слабо присуство новца краља Стефана (Драгутина) у оставама са територије краља Стефана Уроша II Милутина (Добриште и Постење), на шта је указао D. Metcalf.⁹² Није искључено да је на тој територији дошло до систематског прековавања старих емисија краља Стефана (Драгутина), чиме није био захваћен и новац краља Стефана Уроша I.

Друго, из табеле VIII видимо да многе бројне оставе српског средњовековног новца од II периода ковања цара Стефана Душана надаље практично не садрже новац претходног времена. Све то указује на масовно прековавање старих динарских емисија, негде од времена крунисања цара Стефана (Душана) на-

даље. На ово опште прековавање старих новчаних врста већ смо се опширније осврнули у једном ранијем раду.⁹³ На основу ове табеле јасно се види да је оно заиста извршено у току II периода, или можда на граници II и III периода динарских ковања Стефана (Душана), као што смо већ раније закључили (на основу присуства врста из првог периода ковања цара Душана у остави из Белова). Тада су масовно прековани динари краљевског периода, I царског периода и латиничке врсте цара Душана (са шлемом, владарем на престолу и царем и царицом, врсте које су масовно заступљене у оставама из Руждавице и Падине). Док су ранији краљевски динари, чији је број у оптицају временом смањиван, сачувани у многобројним оставама склоњеним до времена царског крунисања Стефана (Душана), тј. до 16. IV 1346, ове прве царске емисије, које су, како

⁹³ С. Димитријевић, *Контрамарке на средњовековним српским и босанским динарима*, Историјски часопис XII—XIII, 1963, 138—139

изгледа из две поменуте оставе, биле својевремено врло бројне, биле су радикално уништене овим општим прековавањима и тиме из раније бројних новчаних врста претворене у сада ретке врсте.

Треба подвући да су на више примерака крунид-беног новца нађени трагови прековавања. Њих је запазио Р. Марић у остави из Белова⁹⁴, Добрила Гај-Поповић у другој кичевској остави (2 примерка) и у остави из Белова (11 примерака).⁹⁵

Ово опште прековавање старих врста српских динара треба повезати не само са великом политичком

променом, насталом крунисањем Стефана (Душана) за цара Срба и Грка, већ и са напорима за стварање стабилних новчаних врста, тзв. *denari del imperador*, тј. царских динара.⁹⁶

После овог општег прековавања, старе новчане емисије сусрећемо у већој мери једино на страним територијама, тј. у областима које тада нису улазиле у састав средњовековне српске државе, а где су се ове емисије задржале, јер нису биле захваћене акцијом прековавања. То се најбоље види из Табеле IX.

Таб. IX *Оставе нађене или формиране (Руждавица) на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе, које садрже новац цара Душана чији се садржај разврстава по краљевима и периодима ковања цара Душана*

Оставе	Урош I	Драгутин	Милутин	Стефан Дечански	краљ Душан	I пер. ковања цара Душана	Остале лат. емисије цара Душана	II пер. ковања цара Душана	III пер. ковања цара Душана	IV пер. ковања цара Душана	Максимална граница са-кривања оставе
Нови Бановци	—	1	1	1	190	38	x	x	x	x	поч. 1346.
Обад	—	10	—	—	—	2	x	x	x	x	поч. 1346.
Sövenihaza	—	3	—	—	—	8	1	x	x	x	поч. 1346. или нешто касније најраније 1351.
Олтенија I	—	—	—	1	4	2	3	—	—	x	после 1351.
Руждавица	—	—	1	1	61	35	118	2	—	x	после 1364.
Падина	—	—	1	2	28	5	22	6	—	—	у току III периода ковања цара Душана
Босанска Рача	—	—	—	—	22	11	1	5	14	x	у току III периода ковања цара Душана
Смедерево	—	—	2	2	32	9	2	228	322	x	у току III периода ковања цара Душана
Свега	—	14	4	7	337	110	147	241	337	—	

Из последњих пет остава лепо се види: да су на територијама које нису улазиле у састав средњовековне српске државе старе врсте динара остајале у новчаном оптицају, пошто на њима није било општег прековавања новца.

Из упоређења временског распона остава приказаних на табели VIII и IX видимо да на страним територијама старе новчане врсте дуже остају у циркулацији, пошто нису биле обухваћене редовним прековавањима, вршеним приликом смене владара, нити поменутим општим прековавањем, као што је то био случај са новчаним емисијама које су биле у оптицају

на територији средњовековне српске државе. Међу старим новчаним врстама које су остале у циркулацији много касније посебно се истичу динари краља Стефана (Драгутина) у оставама на северу од Дунава, на шта смо већ указали.⁹⁷

Такав велики временски распон присутних динара у оставама на територији средњовековне српске државе налазимо само у два случаја, код оставе из Руждавице (која је обухваћена табелом IX) и оставе из Богумила. У оба случаја реч је о старим врстама које су прикупљене и понова стављене у оптицај после контрамаркирања.

⁹⁴ Р. Марић, *Студије из српске нумизмике*, 348—351, 353, 356, 365—6.

⁹⁵ Д. Гај — Поповић, *Оставе српског средњовековног новца, из збирке Нумизмичког одељења Народних музеја*, Зборник

⁹⁶ О „*denari del imperador*”: С. Димитријевић, *Хронологија Душановог царског новца*, 131 и 135—137.

⁹⁷ С. Димитријевић, *Оставе српског новца*, 131—137.

VI С. О НОВЧАНИМ ЕМИСИЈАМА ЦАРА УРОША И НОВЦУ ФЕУДАЛАЦА ЊЕГОВИХ САВРЕМЕНИКА

Новац Уроша, сина Душанова, као краља Срба, кован између 16. априла 1346 (времена његовог крунисања за краља Срба) и 20. децембра 1355 (времена смрти цара Душана), заступљен је само у остави из времена малолетства цара Уроша, и то са 250 примерака, од чега 249 припада врсти са коњаником лево и с натписом — словном ознаком: R — V; на наличју је попресе Исуса; а један је сличан врсти са коњаником десно.

Њима се могу додати и три примерка врсте 15 са Табеле III, види одељак VI A, 17. примедба, нађена у остави из Падине).

Новац цара Уроша, кован у време његовог малолетства (21. група из Табеле IV) заступљен је у четири оставе са 259 примерака. Прва група тог новца јавља се у остави из Коштунића и у остави из времена малолетства цара Уроша. То је сигурни новац тог периода. Његова структура дата је у табели X.

Таб. X *Новац из времена малолетства цара Уроша сигурне айрибуције*

Ред. бр.	Врсте	Остава из Коштунића	Остава из времена малолетства
1	Коњаник лево ZP — ZB — Шлем са челенком барбаризирани натпис около	24	12
2	коњаник десно — попресе Исуса	—	2
3	цар и царица Я — V — шлем са челенком барбаризирани натпис около	8	177
4	цар и царица. Натпис: Урош — Урош — Исус стоји испред сунданаума	—	1
5	шлем са челенком, барбаризирани натпис около — Исус у мандорли	—	15
6	владар седи са мачем на крилу барбаризирани натпис — Исус седи	—	8
7	владар прима од Исуса крст — Исус седи	—	1
С в е г а		32	216

Изгледа да су новчане врсте које се јављају у остави из Коштунића (ред. бр. 1 и 3 ове табеле) најстарије врсте из времена малолетства цара Уроша, док су остале врсте (ред. бр. 4—7) нешто млађе.

Сав овај новац из периода малолетства цара Уроша, као и новац феудалаца који је кован у то време, углавном је мањег обима и тежине у односу на нормалне динаре цара Душана и цара Уроша, коване пре и после тога времена (види Таб. XV).

Новчане врсте Уроша као краља Срба и наведене његове царске врсте из времена малолетства смањене тежине не појављују се у каснијим оставама, што указује на могућност да су оне биле уништене, тј. прековане у време ефективне владе цара Уроша.

Друга група посебних карактеристика (која је, у табели IV, ушла у новац из периода малолетства цара Уроша, под редним бројем 21) представљају динари нормалне тежине (нешто преко 1 грама) са царем и царицом (са или без скиптра у руци), који држе једнострану крст. Натпис: ZB — ZB. На наличју Исус седи. Они се јављају у остави из Стобија (4) и Кичева (7).

Ову врсту динара уврстили смо, у раду о хронологији Душановог царског новца, у IV период ковања цара Стефана (Душана), нагласивши: „Овим врстама можда треба додати и врсту са царем и царицом и натписом ZB — ZB за коју се сада не може рећи са сигурношћу да ли припада цару Душану или цару Урошу“. „Погледамо ли тежину ове врсте (1,07 gr.) видимо да она потврђује да су у питању последње Душанове емисије или позније емисије цара Уроша“.⁹⁸

Њихова одсутност у бројним и обилним оставама у којима се појављују динари цара Стефана (Душана), све до оставе из Стобија, која је закопана негде при крају владе цара Уроша, непосредно пре маричке битке, нагони нас да их сада уврстимо у новце цара Уроша. На њима нема имена владара, што је једна од карактеристика новчаних врста периода малолетства цара Уроша.⁹⁹

Новац цара Уроша кован у време његовог малолетства заступљен је у 9 остава са 179 примерака.

Најстарије емисије цара Уроша из времена пунолетства су оне које се појављују у тзв. остави из времена његовог малолетства, у којој се појављују и прве две врсте са пуним царским називом и именом (прве две колоне Таб. XI).

Хронолошко разврставање осталих врста је за сада немогуће, пошто су оне заступљене у сачуваним оставама из времена цара Уроша са малим бројем примерака. Структуру ових емисија дајемо у Таб. XI.

У периоду пунолетства цара Уроша кују се многе врсте његових динара (од којих смо у претходној табели уједно груписали његове врсте са царем и царицом). Па ипак их налазимо у релативно малим количинама у великим оставама периода око 1371 (Стоби, Косово, Кичево). Да ли то значи да су њихове емисије биле одувек мале или је овај новац прекован од обласних господара (нпр., Вукашина, Николе и сл.), не можемо утврдити. Чињеница је да се он у односу на целокупан број у оставама нађеног новца појављује релативно слабо у оставама из Стобија (10) и Кичева (34), а да га практично нема у остави из Косова (само 1 примерак).

⁹⁸ С. Димитријевић, *Хронологија Душановог царског новца* 126 и 133.

⁹⁹ С. Димитријевић, *Нова серија ... VI*, Старинар XXI, 1970, 72.

Таб. XI Појава новца цара Уроша из времена његовог пунолетства у остацима

Ред. број	Остаци	Д и н а р и										мале врсте			С в е г а			
		владар стоји — Исус седи (С. Д. Нова серија... I, 33—36)	цар и царица, латинички натпис околоресте Исуса (С. Д. Нова серија... III, 13—14)	владар седи без нимбуса-шлем са латинич. натписом околоресте (Љубић IX, 15—18)	владар седи са нимбусом-шлем са латинич. натписом околоресте (Љубић IX, 13—14)	цар Стефан на коњу-шлем, латинич. натпис околоресте (Љубић IX, 19—22)	цар Урош на коњу-шлем, ћирил. натпис околоресте (Љубић IX, 27 и X, 1)	све врсте са царем и цариком који стоје — Исус стоји (Љубић X, 6—10)	Шлем — Исус седи (С. Д. Нова серија, сл. 31—34)	Владар седи — Исус седи (С. Д. Нова серија... сл. 35—36)	владар јаше, без натписа — шлем, натпис барбаризирани (нова врста)	шлем са латинич. натписом околоресте — Исус седи (Љубић IX, 10)	цар и царица, латинич. натпис околоресте (Љубић IX, 11—12)	цар и царица на боковима са или без монограма (Љубић X, 3—5)				
1	Малолетство	1	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19
2	Нови Пазар	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
3	Драч	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
4	Стоби	—	—	8	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	10
5	Косово	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5	29	34	—	69
6	Кичево	—	—	17	2	1	—	—	13	—	1	—	—	—	—	—	—	34
7	Селце	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
8	друга охридска	—	—	11	2	11	2	8	—	—	—	—	1	—	—	—	—	35
9	охридска	—	—	1	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
С в е г а		1	18	39	9	14	4	23	1	1	1	—	—	5	29	34	—	179

Постојање остата из периода цара Уроша и после његове смрти, у којима се јављају релативно мале количине Урошевих динара у односу на у њима заступљене динарске емисије цара Душана, упркос томе што су касније (према томе би морале да буду бројније заступљене), показује огромну несразмеру новчаних емисија ова два цара, у тадашњем новчаном оптицају.

Таб. XII Однос између динарских врста цара Душана и цара Уроша у време пунолетства цара Уроша и њихових година после његове смрти (дат по остацима)

Ред. бр.	Остаци	Апсолутни садржај		Међусобна размена	
		број динара Душана	број динара Уроша	колико пута неки број динара цара Душана	број динара Уроша узет као 1
1	Остава из малолетства цара Уроша (која захвата и прве емисије цара Уроша из времена његова пунолетства)	13	19	0,68	: 1
2	Нови Пазар	256	2	128	: 1
3	Драч	16	4	4	: 1
4	Стоби	5	10	0,50	: 1
5	Косово	656	1	656	: 1
6	Кичево	12	34	0,56	: 1
7	Селце	1	2	0,50	: 1
8	II охридска	23	35	0,66	: 1
9	охридска	1	4	0,25	: 1
У к у п н о		983	111	9,45	: 1

Да би се видела несразмера између новчаних емисија ова два цара и да би се показало да су динари цара Душана били далеко најбројнији не само за живота цара Уроша, већ и касније после његове смрти и марич-

ке битке (обе 1371), дајемо податке о бројности и пропорцијама динара цара Душана и цара Уроша, обрађене по остацима из времена цара Уроша и првих година после његове смрти (Таб. XII).

Узмимо ли све остаци из времена цара Уроша и после његове смрти, видимо да се у њима појављују динари цара Душана готово 9,5 пута више него ли динари цара Уроша.

Задржимо се на малим новчаним врстама цара Уроша. Оне се засад не појављују ни у једној остави из времена цара Уроша.

Џиновска косовска остава, која нам је открила бројне мале новчане врсте у целокупном новчаном оптицају средњовековне српске државе од последњих година владавине цара Душана до времена после Маричке битке, указала је и на њихову функцију.

У периоду косовске остаци новца цара Уроша служио је само као ситан, дивизионарни новац. Исту функцију имали су и трећаци цара Душана.

Услед смањења тежине динара то више нису били трећаци, већ нека врста полудинара. То се најбоље види из Табеле XIII.

Дакле, мале врсте цара Душана и цара Уроша које су, у односу на Душанове стабилне „Denare del imperador“ (крунидбени с вишередним натписом и царем на коњу), представљали трећаци, у односу на динаре смањене тежине, цара Уроша, представљали су полудинаре.

На крају овог излагања о новцу цара Уроша треба подвући:

1. Да се ниједна врста новца цара Уроша (ни из периода његовог малолетства ни из времена његовог пунолетства) не налази ни у једној остави нађеној ван територије средњовековне српске државе, а само један примерак из времена његовог малолетства у индивидуалном налазу на страни територији у налазу из Мутворана у Истри.

Таб. XIII Однос динарских и малих врста у време цара Душана и цара Уроша

Ред. бр.	Динари			Мале врсте					
	Владар	Врсте	Остава	Број примерака	Просек у gr	Врсте	Остава	Број примерака	Просечна тежина у gr
1	Цар Душан	крунидбени	Белово	112	1,39	цар и царица стоје са скиптром — Исус седи	косовска	251	0,58
2	„	крунидбени	Косово	25	1,33	цар седи — Исус седи	косовска	261	0,58
3	„	цар на коњу	Белово	102	1,34	цар и царица седе en face — Исус седи	косовска	588	0,46
4	„	цар и царица са скиптром	Белово	47	1,07	цар и царица седе и гледају се — Исус седи	косовска	52	0,46
5	Цар Урош	владар седи без нимбуса	Кичево	17	1,07	цар и царица који држе крст монограм — Исус седи	косовска	33	0,50
6	„	цар и царица (све врсте са краћеницом Урош — цар)	Кичево	10	1,01	цар и царица. Латинички натпис околу — Исус седи	косовска	29	0,54

2. Да су све оставе у којима се овај новац појављује нађене јужно од Западне Мораве, у Санџаку, на Косову, у Македонији и Албанији.

Задржимо се на новцу *феудалаца, савременика цара Уроша*. У оставама из његовог времена и оставама

после његове смрти нађен је новац пет таквих феудалаца (Иван — 220; непознатог феудалца, на чијем новцу је рогати шлем — 5; деспота Јована Оливера — 4; Стевана севаста Лерине — 1; краља Вукашина — 381) са укупно 615 примерака. Преглед њихових новчаних врста приказујемо на Табели XIV.

Таб. XIV Новац феудалаца из времена цара Уроша нађен у оставама из његовог доба и после његове смрти

Ред. бр.	Феудалац	Врста	Мале врсте				Остале врсте				
			Малолетство	Нови Пазар	Драч	Стоби	Косово	Кичево	Селце	II охрид-охридска ска	Свега
1	Иван	владар седи — Исус седи	218	—	—	—	—	—	—	—	218
2	„	„ — попрсје Исуса	2	—	—	—	—	—	—	—	2
1	неодређени феудалац	рогати шлем — попрсје Исуса	5	—	—	—	—	—	—	—	5
1	севаст Стеван	две фигуре са крстом, натпис околу — Исус стоји испред супеданеума	—	—	—	—	—	—	—	—	1
1	Оливер	шлем са женским попрсјем — Стефан цар седи	—	—	—	1	—	—	—	—	1
2	„	шлем са женским попрсјем — Урош цар седи	—	—	—	—	—	1	—	—	1
3	„	двоглави орао — Исус седи	—	—	—	1	—	—	—	1	2
1	краљ Вукашин	владар јаше — шлем, наоколо натпис VRO-SIVS INPERATOR (Љубић IX, 25—26)	—	—	—	—	—	2	4	—	6
2	„	вишередни натпис, почиње са ВЪХИ... — Исус стоји испред супеданеума	—	—	—	7	6	67	1	1	83

Ред. бр.	Феудалац	Врста	Мало-летство	Нови Пазар	Драч	Стоби	Косово	Кичево	Селце	П охрид-ска	охридска	С в е г а
3	„	вишередни натпис, почиње са ВЪХИ... — Исус седи	—	—	—	34	125	67	3	28	9	266
4	„	вишередни натпис, почиње са + Благо... — Исус стоји испред супеданеума	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
5	„	вишередни натпис, почиње са Благо — Исус стоји окружен натписом	—	—	—	—	23	—	1	—	—	24
С в е г а			225	—	—	44	131	162	8	31	10	611

Из Табеле XIV, као и из коментара Табеле X, видимо да се све емисије из периода малолетства цара Уроша (новац цара Уроша из времена његовог малолетства и новац прва два феудалца из ове табеле) појављују само у двома оставама из тога доба (остави из Коштунића и остави из малолетства цара Уроша), а да одсуствују у познијим оставама из времена Урошевог царевања (Нови Пазар, Драч, Стоби) и у оставама после маричке битке (Косово, Кичево и др). Све то указује да је за време ефективне владе цара Уроша дошло до уништавања царских емисија из времена његовог малолетства. Ово ново велико прековавање (које је дошло после великог прековавања из II периода ковања цара Душана — види коментар Таб. VIII) извршено је, по свој прилици, из два разлога: 1) да се елиминирају из оптицаја нерегуларне новчане емисије, које нису садржавале Урошево звање цара; 2) да се елиминирају из оптицаја динари који су имали смањену тежину у односу на касније динаре цара Уроша.

Да су овим мерама, предузетим у време пунолетства цара Уроша, новчане врсте поменутих феудалаца биле практично елиминисане из оптицаја заједно са одго-

варајућим новцем цара Уроша кованим у том периоду (констатација дата у коментару Табеле X), видимо и по њиховој великој реткости¹⁰⁰, све до појаве две поменуте оставе из времена малолетства цара Уроша, у којима су оне обилно заступљене.¹⁰¹

Из Табеле XIV исто тако видимо да је новац севаста Стевана и новац деспота Оливера (две његове врсте) постојао још у периоду царства, пре смрти цара Уроша и пре маричке битке (обе у 1371).

На новац краља Вукашина, који се појављује у шест остава са 381 примерком, посебно ћемо се осврнути у нашем трећем раду о оставама, пошто се надамо да ћемо најзад успети да обрадимо оставе из Археолошког музеја у Скопљу и Народног музеја у Охриду. За сада само констатујемо да би се на основу потпуног одсуства новца краља Вукашина из прве три оставе (малолетство, Нови Пазар и Драч) и његове масовне појаве у остави из Стобија могло закључити да је краљ Вукашин почео да кује свој новац само у последњим годинама владе цара Уроша. Пошто је Вукашин добио звање краља негде 1366 (први пут се помиње у новембру 1366¹⁰², то би се односило на период 1367—1371).

VI D. ПРОСЕЧНЕ ТЕЖИНЕ СРПСКИХ ДИНАРА

Да би смо олакшали коришћење свих ових остава за различита разматрања, начинили смо преглед просечних тежина употребљивих група динара у оставама, које смо одабрали из литературе или сами утврдили. Напомињемо да смо у принципу доносили само просечне тежине група са 10 и више примерака. Једино смо код ретких врста и врста које нису заступљене у неким

случајевима донели просечну тежину мањег броја примерака. При томе: а) узимали смо исправне примерке углавном последњих емисија у остави, б) избегавајући старе емисије, посебно старе емисије у иностраном оптицају у оставама са малим процентом српског новца, као и оставе са излизаним, опсеченим и контрамаркираним новцем и сл.

¹⁰⁰ Види њихово прво објављивање, С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Старице IX—X, 1958—1959, стр. 144—146, врсте 6—7, сл. 21—24; и стр. 163—167, врсте 24—25, сл. 86—105.

¹⁰¹ С. Димитријевић, *Нова серија ... IV*, Старице XIX, 1969, 210—220, врсте 6—10, сл. 25—44.

¹⁰² К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, Београд 1952, 246.

Табела XV — Преглед просечних тежина бројних новчаних врста и варијаната које се налазе у остацима

Ред. бр.	Владар	Врста новца	Ознаке на лицу новца	Ознаке на наличју новца	Оставе	Број изменених примерака	Просечна тежина у грамовима
Урош I		са заставом	на свецу ❖ ❖	—	Добриште	53	1,76
"		"	на свецу ✕ ✕	—	Добриште	72	1,81
"		"	—	—	Добриште	29	1,88
"		"	све	све	Добриште	241	1,89
"		"	—	—	Постење	547	1,99
"		"	— ★	—	Постење	11	1,81
"		"	— мали +	—	Постење	15	1,91
Урош I		са заставом	све	све	Постење	635	1,98
Драгутин		са заставом	—	—	крагујевачка	6	1,74
"		"	све	све	крагујевачка	7	1,84
"		"	све	све	веронска (са просечном тежином варијанте)	8	2,11
"		"	све	све	Постење	14	1,86
"		Moneta regis Stefani	—	—	Обад	6	1,72
"		Moneta regis Stefani	све	све	Обад	9	1,75
"		Раb (руднички)	д — М	—	крагујевачка	20	2,24
"		Раb (руднички)	★ — ★	—	крагујевачка	17	2,19
"		Раb (руднички)	све	све	крагујевачка	37	2,22
Милутин		веронски	све	све	Добриште	13	2,14
"		"	све	све	Верона (само тачне тежине)	12	2,11
Милутин		веронски	све	све	Верона (са просецима тежина варијанти)	21	2,19
"		"	све	све	Постење	10	2,11
"		слова	све	све	Добриште	7	1,75
"		"	—	В —	Постење	14	1,75
"		"	све	све	Постење	27	1,70
"		крстати	све	све	Н. Чанад	6	1,68
"		"	све	све	Добриште	12	1,93
"		крст на дршци	О — О	О — О	крагујевачка	33	2,07
"		крст на дршци	све	све	крагујевачка	41	2,09
Дечански		третиј (руднички)	⊙ ⊙ ⊙	—	Жабаре	12	2,19
Дечански		Третиј (руднички)	све	све	Жабаре	22	2,17
краљ Душан		крстати	све	све	Нови Бановци	10	1,57
"		Шлем MONITA	—	—	Нови Бановци	8	1,53
"		"	—	R — O	Нови Бановци	5	1,50
"		"	—	L — V	Нови Бановци	30	1,51
"		"	—	⊙ — B	Нови Бановци	9	1,48
"		"	—	N — O	Нови Бановци	20	1,50
"		"	—	P — Я	Нови Бановци	7	1,41
"		"	—	P — L	Нови Бановци	7	1,59
"		"	све	све	Нови Бановци	119	1,49
"		(без 2 барбаризирана)	—	—	—	—	—
краљ Душан		шлем, Dei Gra Rex	—	глава-глава	Нови Бановци	28	1,72

Ред. бр. врста	Владар	Врста новца	Ознаке на лицу новца	Ознаке на наличју новца	Оставе	Број измењених примерака	Просечна тежина у грамовима
"	"	" (без 4 барбаризирана)	све	све	Нови Бановци	46	1,66
"	Краљ Стефан	руднички	—	Б — Р	Жабаре	5	1,81
"	"	(руднички)	—	Н — G	"	14	1,83
"	"	(руднички)	све	све	"	19	1,83
Стефан Дечански и Душан скупа	руднички динари	(без 1 оштећеног)	све	све	(без 1 оштећеног) цела остава Жабаре	47	1,98
Бранко цар Душан	шлем	RASIE	—	Р — L	Падина	16	1,26
"	"	(без 1 барбаризираног)	—	Р — V	Нови Бановци	35	1,54
"	"	(без 1 барбаризираног)	све	све	"	35	1,54
цар Душан	крунидбени		—	—	Белово	63	1,45
"	"		—	Н — O	Белово	10	1,39
"	"		—	Н — O	Белово	19	1,27
"	"		—	Н — O	Белово	90	1,31
"	"		све	све	Белово	112	1,39
"	"		све	све	Косово	25	1,33
цар Душан	натпис без К		све	све	Белово	7	1,33
цар Душан	цар и царица са скиптром		—	Н — σ	Белово	19	1,13
"	"		—	Р — V	Белово	14	1,04
"	"		све	све	Белово	47	1,07
"	цар на коњу		—	Н — O	Косово	74	1,33
"	"		—	T — S	(само Љубић) Косово	10	1,54
"	"		све	све	(само Љубић) Косово	102	1,34
"	мала врста са царем и царицом који стоје са скиптрима, Исус седи		типичне подгрупе	типичне подгрупе	Косово (само Љубић)	251	0,58
"	мала врста цар седи — Исус седи		све	све	Косовска (само Љубић)	261	0,58
"	мала врста са царем и царицом који седе en face — Исус седи		све	све	Косовска (само Љубић)	588	0,46
"	мала врста са царем и царицом који седе и гледају се — Исус седи		све	све	Косовска (само Љубић)	52	0,46
краљ Урош	коњаник лево попрсе		разне	разне	малолетство	20	0,80
малол. Урош	шлем-мандорла		све (—)	све (R—V)	малолетство	8	0,74
"	две фигуре — шлем		Я — V (само то)	— (само то)	малолетство	32	0,76

Ред. бр. врсте	Владар	Врста новца	Ознаке на лицу новца	Ознаке на налич-ју новца	Оставе	Број изме-рених при-мерака	Просечна тежина у грамовима
„		коњаник лево — шлем	све (Я)	све (—)	малолетство	11	0,85
Иван		седи — Исус седи	(—) (99%)	R — V (99%)	малолетство	33	0,78
непознати феу-далац		рогати шлем — попрсје	све (—)	све (R — V)	малолетство и допуне	7	0,71
цар Урош		мала врста са царем и царицом који држе крст, монограми — Исус седи	све	све	Косово (само Љубић)	33	0,50
„		мала врста са царем и царицом. Латинички натпис околу — Исус седи	све	све	Косово (само Љубић)	29	0,54
„		динар са владарем који седи без нимбуса	све	све	Кичево	17	1,07
цар Урош		динар са царем и царицом (све врсте из времена малолетства са скраћеницом натписа: Урош — цар)	све	све	Кичево	10	1,01

VI Е. ПИТАЊЕ ПРИСУСТВА СТРАНОГ НОВЦА У ОСТАВАМА НАЂЕНИМ НА ТЕРИТОРИЈИ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Да бисмо добили целовити увид у ово питање, груписали смо све податке о присуству или одсуству страног новца у оставама са територије средњовековне српске државе, узете у њеном максимално могућем обиму. При томе смо се старали да обухватимо оне

оставе чији нам је детаљни састав остао непознат и да све те податке уклопимо бар приближно у већ утврђен хронолошки редослед остава чији нам је састав познат. На тај смо начин добили Таб. XVI.

Таб. XVI Присућности страног и домаћег новца у оставама у којима је било српског новца периода краљевства и царства

Ред. бр.	Оставе	садржи новац							Укупно страни	Укупно српски	фалсиф. српски новца	све укупно
		Венеција	Венеција фалсиф.	Угарске	Бугарске	Босне	Остали	Неодређ. страни				
1	Рас	—	—	—	—	—	—	—	15	—	15	
2	околина Битоља	са 200	—	—	—	—	—	—	са 200	са 50	са 250	
3	Гостивар	?	—	—	2	—	—	—	?	—	116	
4	Студеница	—	—	—	—	—	—	—	—	590	590	
5	Ћустендилски крај	11	—	—	—	—	—	—	11	162	3 176	
6	Добриште (цела)	42	—	—	6	4	—	—	52	730	— 782	
7	Постење (обрађени део)	5	—	—	—	—	—	—	5	703	— 708	
8	Крагујевац	—	—	—	—	—	—	?	?	88	— 88	
9	Прилуђе обрађени део	—	—	—	—	—	—	—	—	433	— 433	
10	Жабаре	—	—	—	—	—	—	—	—	48	— 48	

Ред. бр.	Оставе	Садржи новац							Неодређ. страни	Укупно страни	Укупни српски	фалсиф. српски новца	све укупно
		Венеција	Венеција фалсиф.	Угарске	Бугарске	Босне	Остали	Неодређ. страни					
11	северна Србија реконстр. део	—	—	—	—	—	—	—	—	36	—	36	
12	Руждавица	—	—	—	1	4	—	—	5	217	5	227	
13	Падина	—	—	148	48	2	Вла-шки	6	204	71	—	275	
14	Богумили	—	—	—	—	—	—	—	—	27	—	27	
15	Белово	—	—	—	—	—	—	—	—	273	—	273	
16	Лисо поље	—	—	—	—	134	Дубров-ник	1	135	2	—	137	
17	Скопље 1921.	—	—	—	100	—	—	—	100	?	—	100	
18	Смедерево	—	—	—	—	3	неод-ређ. југос-ловен-ски	9	12	606	—	618	
19	Урошевац	—	—	—	—	—	—	—	—	448	—	448	
20	друга Кичевска	27	—	—	—	—	—	—	27	182	—	209	
21	Нова Варош	—	—	—	—	—	—	—	—	26	—	26	
22	Околина Новог Брда	—	—	—	—	—	—	—	—	33	—	33	
23	Коштунићи	—	—	—	—	—	—	—	—	59	—	59	
24	Малолетство цара Уроша	—	—	—	—	—	—	—	—	740	—	740	
25	Нови Пазар	—	—	—	—	—	—	—	—	329	—	329	
26	Драч	—	—	—	—	—	Визан-тијски	1	—	20	—	21	
27	Стоби	4	22	—	—	—	—	—	26	64	—	90	
28	Косово тачно одређени примерци	—	—	—	—	—	—	—	—	2531	—	2531	
29	Кичево	2	41	—	—	—	—	—	43	303	—	346	
30	Селце	—	—	—	—	—	—	—	—	17	—	17	
31	друга охридска	7	—	—	—	—	—	—	7	102	1	110	
32	охридска	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—	18	
У к у п н о		298	63	148	157	147	Разно	17	—	828	8220	9	9976

Задржимо се на појединим врстама страног новца.

а) *Венецијански матапани*. Присутне податке о бројности венецијанских матапана на територији средњовековне српске државе треба умањити. У време краља Стефана (Драгутина) околина Битоља (200) није улазила у састав његове државе, а и Ћустендилски крај (11) укључен је у њу тек при крају владе Стефана (Дечанског) — а врло је вероватно да ова остава претходи томе. Дакле, у периоду краљевства једине сигурније податке о присуству матапана налазимо у оставама из Добришта (са 42 примерака у обрађеном делу оставе

нађено је 26 венецијанских матапана и 4 фалсификата венецијанских матапана), Постоња (у обрађеном делу нађено 5 венецијанских матапана) и Гостивара (која је растурена пре обраде).

У то време, крајем XIII и у првој половини XIV века, млетачки матапани се појављују у новчаној циркулацији суседних балканских земаља и земаља на северу од Дунава. Тако, нпр., они се појављују заједно са српским динарима у *Банату* (нпр., оставе: немачки Чанад — 3); *Трансилванији* (нпр., остава Амнаш — 2); *Бугарској* (нпр., оставе: Књажево — 11; Ћустендилски крај — 11; Дреновац — 4; Герман — 22); *Византији*

(нпр., оставе: Делфи 1929 — 72; Грчка — 221) и *Босни* (нпр., остава: Клопча — 3).

Присуство најстаријих врста млетачких матапана у новчаним оставама на српској територији указује на ранију широку употребу овог новца у робно-новчаним трансакцијама у периоду пре појаве првих српских динара. Оставе у којима се они појављују заједно са српским динарима показују да су они остали у промету на равној нози са српским динарима. Присуство венецијанских матапана у новчаном оптицају средњовековне српске државе везано је за сличност српских и венецијанских динара са заставом.

Велику улогу коју су венецијански матапани имали у економском животу средњовековне српске државе у периоду постојања српских динара можемо да сагледамо по томе што су чак и обавезе Которана, који су били пословно везани за Брсково, исплаћиване у венецијанским матапанима. Которани Тома и Марко Драговић и Марко Гацулани потписују 3. јуна 1280 (дакле, у време краља Стефана-Драгутина) пред которским нотаром задужницу, којом признају да дугују познатом дубровачком богаташу Пашку Вукашићу, и то као његови ортаци у закупу царине и ковнице у Брскову, „pro societate mercati et seçse Briscove“, своту од 1142 перпера млетачких матапана, тј. 13.704 матапана.¹⁰³

Са појавом нових бројних врста, Душанових краљевских динара са шлемом и Душанових царских динара, матапани нестају из оптицаја, што се види из многобројних сачуваних остава тог периода.

При крају царства и у периоду његовог распада, понова се јављају старе врсте венецијанских матапана (укупно 40). У оставама непосредно пре и после маричке битке (Стоби и друга охридска) појављују се и бројни фалсификати млетачких матапана (укупно 63). Изгледа да они понова попуњавају празнину, насталу у привредном промету услед извесног смањења новчаних емисија у време цара Уроша и после маричке битке.

б) *Мађарски новац* појављује се само у остави из Падине. Пошто је ова остава нађена у крају који је тада био ван граница средњовековне српске државе, можемо закључити да на тој територији мађарског новца није било у оптицају.

в) *Бугарски новац*. Елиминишемо ли Падину, која је тада вероватно била ван територије средњовековне српске државе, и оставу из Скопља 1921 (једностран и несигуран податак, вероватно настао у вези са бугарским претензијама према Македонији), видимо да се бугарски новац ретко појављује на овој територији (укупно 9 примерака).

г) *Босански новац* се исто тако ретко појављује. Оставимо ли на страну оставу из Лисог Поља, која је вероватно везана за неког путујућег трговца (оно што D. Metcalf назива „fund — spot“), видимо да се он у обичном новчаном промету (остале оставе) ретко сусреће (укупно 13 примерака).

д) *Влашки новац* појављује се само у остави која је у то време била ван територије српске државе (Падина).

ђ) *Дубровачки и византијски новац* појављује се сасвим изузетно (са по једним примерком); што се може уврстити у случајне појаве. Овоме се не треба чудити, пошто су дубровачки трговци слали робу својим продавцима и тиме плаћали куповине производа које су извозили.

е) Једновремено треба констатовати да се нигде не појављују ни *славонски бановци*, који у то време, нпр. у Банату, имају велики значај.

Услед обима овог рада приморани смо да сва скупна разматрања о словним ознакама одложимо за неку другу прилику.

¹⁰³ Г. Чremoшник, Развој ... 11—12; исти аутор, *Канцеларијски и ношаријски сџиси*, 78, бр. 195.